

NIEUWSBLAD

Historische Vereniging

Ameide

Tienhoven

Jaargang 24 | nummer 4 | december 2013

Koning Willem I

1813 Koninkrijk der Nederlanden

COLOFON

Het nieuwsblad is een uitgave van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN: 1569 - 7800

HET BESTUUR

Voorzitter:

H. van den Heuvel Voorstraat 99 4132 AP Vianen tel. 0347-355180

Vice-voorzitter:

D. Siegersma Fransestraat 12 4233 ED Ameide tel. 0183-602676

Secretaris:

C.W. Broekman Broekseweg 59 4233 CT Ameide tel. 0183-601811

Penningmeester:

J. Stasse De Bogerd 19 4233 GN Ameide tel. 0183-602488

Algemeen adjunct:

J.A. Maatkamp Lekdijk 18 2769 GA Langerak tel. 0183-602071

Leden:

C. van Gelderen Prinsengracht 43 4233 ET Ameide tel. 0183-602198

J. de Gruyter-de Kruijk Voorstraat 3 4233 EA Ameide tel. 0183 609280

A. Terlouw-vd Grijn Vijf Akkers 18 4235 AH Tienhoven tel. 0183-602110

J. Verwolf Paramasiebaan 4b 4233 EX Ameide tel. 0183-601749

BESCHERMHEER

dr. C.C. van Stolk, Ambachtsheer van Ameide

ERELEDEN

A.M. den Oudsten, C. Rijnhout, G. Streefkerk † en P. Will †

CORRESPONDENTIEADRES

C.W. Broekman info@ameide-tienhoven.nl internet: www.ameide-tienhoven.nl

LEZINGEN EN EXCURSIES

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

J.D.C. Laroo hv@laroo.net

REDACTIE NIEUWSBLAD

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

C. van der Grijn cvdgrijn@hetnet.nl

B. Provoost bram.provoost@kpnplanet.nl

A. Tukker ajtukker1943@kpnmail.nl

LEDENADMINISTRATIE

J. Stasse jstasse@hetnet.nl

CONTRIBUTIE

De contributie bedraagt minimaal €17,50 per jaar, over te maken op bankrekeningnummer NL42RABO0301952248 van de Rabobank in Ameide, t.n.v. de penningmeester van de vereniging.

Opzegging van het lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden.

De redactie besteedt de uiterste zorg aan de in dit nieuwsblad opgenomen artikelen. Onvolkomenheden kunnen echter voorkomen. Het bestuur van de Historische Vereniging aanvaardt dan ook geen aansprakelijkheid voor daaruit voortvloeiend ongerief.

Het is zonder voorafgaande toestemming van de auteur niet toegestaan een artikel of delen daarvan over te nemen, te (doen) publiceren of anderszins openbaar te maken of te veelevoudigen.

Inhoud december 2013

- 3 Verenigingsnieuws
- 4 Ontwikkeling ledenbestand
- 4 Brieven van lezers
- 6 Van de redactie
- 7 Feestweek in Ameide en Tienhoven
- 8 Macht en pracht in Ameide
- 12 Onafhankelijkheidsfeest Koninkrijk der Nederlanden in Ameide en Tienhoven (1813-1913)
- 20 Het praalgraf van Reinout III van Brederode en zijn vrouw Philippote van der Marck in de Grote Kerk in Vianen
- 21 Het raadsel van Vianen¹
- 26 De man met de wormen
Het raadsel van de kadaver-beelden van Vianen en Boussu
- 28 De Baldakijn van het grafmonument in de Nederlands Hervormde Kerk te Vianen
- 30 Bezoek aan oud-Ameidenaar Teun de Groot
- 31 Zonder koffer
- 40 De Franse Tijd in Ameide (deel 2)
Enkele gebeurtenissen in en rond Ameide in de periode 1785-1814
- 49 Het Nieuwjaarswensen...
- 50 Waarom werden de schilderijen
Twee lachende jongens van Frans Hals en
Jacob van Ruysdael's *Bosgezicht met bloeiende vlier* twee keer gestolen uit het hofje van mevrouw van Aerden in Leerdam?

Afbeelding op de voorpagina

Koning Willem I geschilderd door Joseph Paelinck (1781-1839). Olieverf op doek, 227 x 155,5 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

In het in de editie 2012-I van dit blad gepubliceerde artikel van Ad Korpel over molenbouwer Floris Kloos wordt uitgebreid aandacht besteed aan het getouwtrek tussen de legendarische scheepsbouwer Cornelis Verolme (1900-1981) en de gemeente Haarlem over de definitieve bestemming van de houtzaagmolen “Ons Genoegen”, die oorspronkelijk op de scheepswerf van Cornelis Smit in Alblasserdam stond.

Van ons lid Cees Spek uit Lexmond, zelf molenaar op de watermolen van Hei- en Boeicop, ontvingen we een artikel over dit onderwerp uit “De Rotterdammer” van donderdag 28 april 1966. “De Rotterdammer” was een dagblad van protestants-christelijke signatuur, dat in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden veel werd gelezen. Het artikel is hieronder in zijn geheel afgedrukt, ook al omdat het een goed beeld geeft van de wijze waarop bijna zestig jaar geleden in ons land journalistiek werd bedreven.

“Open brief” in personeelsblad

Verolme en Haarlem vechten om molen

(Van een onzer verslaggevers)

ROTTERDAM — De strijd tussen scheepsbouwer Cornelis Verolme - de man van het bliksem- offensief - en de stad Haarlem - kennelijk meer ingesteld op een tachtigjarige oorlog -, met als inzet een houtzaagmolen, is weer opgelaaid. In het mei-nummer van het personeelsblad “Verolme Nieuws” staat een “open brief” van elf pagina’s aan Haarlem, waarin deze traag voortslepende zaak weer eens uit de doeken wordt gedaan. Satirisch wordt het molendrama in drie bedrijven beschreven.

Jarenlang wordt er nu al touw getrokken om deze oude molen, die veel aandacht kreeg in het boek „Koning van de stapelloop”, dat in september verscheen toen Verolme 65 jaar werd. En zoals het er nu naar uitziet, zal het echt nog wel eventjes duren voordat de molen overeind staat.

Het is allemaal begonnen toen Verolme in juli 1950 de uit 1821 daterende werf van Jan Smit Czn. in Alblasserdam kocht. Na de dood van de eigenaar in 1948 wilde de gemeente dit totaal verouderde bedrijf, waar nog 100 mensen werkten, gebruiken om er een openbaar park van te maken, omdat het terrein vol stond met hoge bomen, waarin houtduiven koerden en vogels zongen.

Maar dit veranderde toen Verolme als koper opdaagde. Hij maakte er een modern bedrijf van en liet één boom staan. Tijdens de afbraak van de oude opstallen, stootte men op een bijzonder fraaie houtzaagmolen, waarmee het hout van het laatste Hollandse houten schip, de Graafstroom, was gezaagd. Een van de grootste molenbouwers uit zijn tijd, Floris Kloos uit Ameide, bouwde hem in 1841. Verolme talmde lang met het slopen van de molen, maar hij stond in de weg en het moest er uiteindelijk toch van komen.

Onder voorwaarde dat de molen elders in Nederland zou worden opgebouwd, schonk hij hem aan de vereniging „De Hollandse Molen”. Jaren gingen daarna voorbij. Verolme bouwde zijn concern uit en in 1959 schiet de molen hem weer te binnen toen er in de Botlek behoefte bestond aan een ontvangstcentrum voor relaties en scheepsbemanningen.

Wat is er met de molen gebeurd? Amersfoort schijnt

destijds te hebben bedankt voor de molen en het blijkt dat hij sinds 1954 in Haarlem ligt...opgeslagen. Verolme ziet in gedachten de molen al staan langs de Nieuwe Waterweg: de eerste Nederlandse molen die binnenkomende schepen tegenkomen.

Maar Haarlem wil de molen niet afstaan, onder het afgezaagde motto „Eens gegeven, blijft gegeven”. Haarlem scheen een plan te hebben. Verolme’s molen zou herrijzen op de fundamenten van de in 1932 verbrande molen De Adriaan. Kosten f60.000. Er komt een comité dat geld gaat inzamelen en de gemeente zal een deel van het verzekeringsgeld bijleggen. Haarlem stelt dat het karakter van de molen als café-restaurant langs de “Waterweg wordt aangetast en dat een molen behoort te „werken”. Maar dan valt er weer een langdurige stilte in, totdat Haarlemse industriëlen de molen blijken te willen hebben als... ontvangstcentrum voor relaties.

Via „De Hollandse Molen” hoort Verolme dat hij een stenen korenmolen kan overnemen, maar hij wil alleen die echte scheepsbouw molen, die zo goed op zijn werf past. De vereniging biedt Haarlem een Groninger achtkanter aan, maar Haarlem vindt hem te gedrongen voor een stadsmolen.

Haarlem meent dat deze molen opgeslankt moet worden en vraagt Verolme de kosten te betalen. Haarlem vraagt f20.000, Verolme wil f15.000 geven. Haarlem weigert. Het wordt een prestigekwestie, die Verolme als een molensteen op de maag gaat liggen.

Bert Garthoff van de Vara meent als bemiddelaar te kunnen optreden. Na de uitzending Anders dan anderen”

waarin Verolme de hoofdpersoon is, tracht hij beide partijen met elkaar te verzoenen. De Vara wil bovendien bijdragen in de kosten. Er wordt een maquette gemaakt van de molen langs de Waterweg, waar hij echter nog steeds niet staat. Inmiddels heeft Verolme een ander restaurant laten bouwen. De molen ligt nog altijd in Haarlem... opgeslagen.

Mogelijk dat de persiflage in het blad, waarin Verolme als Don Quichotte en zijn perschef Gert van der Hoest als Sancho Pancha ten strijde moeten trekken om een molen, de aandacht weer eens richt op deze unieke molen. Hun motto daarbij is: “Beter Verolmen dan Vermolmen”.

Zo stond houtzaagmolen “Ons Genoegen” op de werf in Alblasserdam.

Ontwikkeling ledenbestand

Sinds de verschijning van de vorige editie van het Nieuwsblad zijn twee leden van onze vereniging overleden. Het gaat om mevrouw Nel van Toorvan Es uit Haarlem en de heer Gerrit Streefkerk uit Ameide, die de laatste jaren van zijn leven in Zorgcentrum "Hof van Ammers" te Groot-Ammers verbleef.

In dezelfde periode hebben zich 23 nieuwe leden aangemeld. Het betreft in alfabetische volgorde:

- G. Bos – Tienhoven
- J.W.C. Bouwmeester – Ameide
- J.H.O. Daniels – Ameide
- M. van Dijk/mevrouw G. Streefkerk – Ameide
- mevrouw N. van Galen – Ameide
- A. de Gans – Spijkenisse
- mevrouw S. de Graaf – Ameide
- L. van Gijssel – Ameide
- D. van Hoff – Meerkerk
- A. Holleman – Tienhoven
- F. Jansen – Ameide
- mevrouw L.A. Kruyt – Amsterdam
- mevrouw J. de Kruijf – Ameide
- A.M. Maat – Ameide
- D. Moerkens – Ameide
- R.B. Plieger – Ameide
- G. Roodhorst – Ameide
- mevrouw E.S.S.J. Samuels – Genemuiden
- J. van Straten – Ameide
- A. de Wit – Ameide
- P. Wouterse – Ameide
- D. van Zessen – Ameide
- A.J. Zwakhals – Tienhoven

De vereniging telt thans **591** leden.

Kunstschilder Petrus Anthonius de Hoon

In dit blad is al vaak aandacht besteed aan de persoon en het werk van kunstschilder Petrus Anthonius de Hoon. Dat geldt in het bijzonder voor de editie 2005-I, waarin een voorbeschouwing staat van de expositie van zijn oeuvre, die in 2005 werd gehouden in Ameide en Tienhoven. De heer De Winter uit Grave is in het bezit van verscheidene werken van de heer De Hoon, die hij te koop wil aanbieden. Het

gaat hierbij achtereenvolgens om: een aquarel van de Tolkazerne in Gorinchem, een aquarel en een pentekening "Gezicht op de Merwede bij Gorinchem", een aquarel van het Geertekerkhof in Utrecht, drie aquarellen van bloemstillevens, een houtskooltekening

De Tolkazerne in Gorinchem.

Brieven van lezers

Ons lid Janthijs de Haan heeft veel belangstelling voor de geschiedenis van de Peperstraat in Ameide in het algemeen en voor zijn huis, Peperstraat 1, in het bijzonder. Het gaat hem om informatie in "de breedste zin des woords": gegevens omtrent de namen en beroepen van vroegere bewoners, de oorsprong van de naam "Peperstraat", de jaren, waarin panden werden gebouwd dan wel afgebroken, de relatie met de Lekdijk en wat dies meer zij.

Zo is hij op zoek naar foto's of ander beeldmateriaal van de "oude" Peperstraat- met name uit de tijd, waarin in het pand Peperstraat 1 een kachelhandel gevestigd zou zijn.

Het mailadres van de heer De Haan is: jmdehaan1978@kpnmail.nl

Van Machel Haag uit Elst ontvingen wij de volgende brief:

Ingesloten een foto van 75 jaar geleden. De titel spreekt voor zich zelf. Misschien aardig om een keer in het onvolprezen nieuwsblad van jullie te plaatsen. Wat een blad zeg!!! Wat een medewerkers!!! Ik lees niet zo veel, maar als ik jullie blad in de bus krijg, dan blijf ik maar doorlezen. Elke bladzijde is weer een verrassing!!! Vooral nummer drie jaargang 20: een compleet boekwerk. 100 bladzijden...100 foto's.

Op naar de 600 leden en op naar het jubileum in 2014 (25 jaar bestaan).

Ik zal proberen een jubileumpuzzel te maken (red. de "puzzel" staat afgebeeld op de volgende bladzijde). In elk geval hierbij mijn bijdrage. De foto hoeft niet terug. Te bedenken dat de meeste scholieren nu net onder of boven de 85 jaar zijn. Hoeveel zijn er nog in leven? Zelf ben ik nu 88. Veel succes!

Hartelijke historische groet uit de Overbetuwe, Machel Haag.

In 10hoven gewoond van 1931 tot 1941.

"Gezicht op Ameide", een pentekening van woonboten te Gorinchem en een houtskooltekening van een landschap met schuur en molen.

Leden van onze vereniging, die een of meer van deze werken in eigendom willen verwerven, kunnen contact opnemen met de heer De Winter (e-mailadres: dewinter.bob27@gmail.com).

75 JAAR GELEDEN.

SCHOOL MET DE BIJBEL SCHOOLREISJE NAAR SCHIPHOL

AMEIDE 1938

Hier volgen de namen van de scholieren van de SCHOOL MET DEN BIJBEL uit AMEIDE zoals die voorkomen op de foto van SCHIPHOL 1938.

1-Rinus van Vliet, 2-Juf van Rooyen, 3-Juf Smelling, 4-Jan van Toor, 5-Juf van de Zeijden, 6-Nico Schrijvershof, 7-Juf Goedhart, 8-Truus t Lam, 9-Meintje t Lam, 10-Meester de Kuiper, 11-Annie van de Zouwen, 12-gezagvoerder van het vliegtuig, 13-Meester Will, 14-Marie van Woezik, 15-Marie Labee, 16-Meester Verhoef, 17-Lies Rovers, 18-Joop Verhey, 19-Meester Schalk, 20-Greetje Streefkerk, 21-Jaantje van de Hoven, 22-Meester van Rooyen, 23-Hansje Roodhorst, 24-Mevrouw Will, 25-Mevrouw de Kuiper, 26-Annie Verhoef, 27-onbekend, 28-Rina Weyland, 29-Piet de langen, 30-chauffeur Kersbergen, 31-Kobus van Iperen, 32-Koos Haag, 33-Sjaantje Versluis, 34-Trina Veen, 35-Corrie van Vliet, 36-Geertje Boom, 37-Dingena Uitenbogaard, 38-Annie van Es, 39-Riekje Alblas, 40-Hanny Lakerveld, 41-Pietje Lakerveld, 42-Gerrie de Kruyk, 43-Annie Streefkerk, 44-Annie van de Hoven, 45-Neeltje den Oudsten, 46-Gerrie Gijsen, 47-Corrie Spek, 48-Gerrie Hoeyenbos, 49-Willy de Vroome, 50-Jan Versluis, 51-Leen Plieger, 52-Jo Visser, 53-Kees Labee, 54-Gerco den Oudsten, 55-Lo Blokland, 56-Arie den Vroome, 57-Maarten Vroon, 58-Arnold Will, 59-Gijs Woudenberg, 60-Nico Schrijvershof, 61-Gerrit van Veen, 62-Arie Versluis, 63-Bart van de Zeyden, 64-Piet Boon, 65-Gerrit den Braven, 66-Koop Kool, 67-Arie Westerhout, 68-Kees Buis, 69-Kees van de Zouwen, 70 Jo van de Leeden, 71-Ies van Nadort, 72-Bart Reyneveld, 73-Jo Vurens, 74-Nelis Versluis, 75-Jas Labee, 76-Jan Oosterom, 77-Krijn van de Grijn, 78-Andries van Bruggen, 79-Machel Haag, 80 Adriaan van Gelderen.

In memoriam Gerrit Streefkerk (1916 – 2013)

In zorgcentrum “Hof van Ammers” te Groot-Amers overleed op 4 september van dit jaar de heer Gerrit Streefkerk. Hij werd op 11 januari 1916 in Ameide geboren en had drie oudere broers en een jongere broer en twee zusters, die allen lang voor hem overleden. Met zijn broers Hermanus (Mos), Arie en Izaak gaf hij jarenlang leiding aan de werkzaamheden van de Firma Streefkerk – een aannemersbedrijf, dat tot in de jaren tachtig heeft bestaan en in Ameide en Tienhoven en omgeving grote aantallen woningen heeft gebouwd.

Gerrit Streefkerk vervulde in de tweede helft van de vorige eeuw een prominente rol in het verenigingsleven van Ameide en Tienhoven. Zo was hij verscheidene jaren voorzitter van de ijsclub “Hollandia”, bestuurslid van de plaatselijke afdeling van de Nederlandse Protestanten Bond en de Paardenmarktcommissie en mede-oprichter van de tennisvereniging “Meihoven” en het dorps huis “Het Spant”, de voorloper van het gelijknamige multifunctioneel centrum.

Wat aangaat de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven behoorde Gerrit samen met Aldert en Cornelis den Oudsten, Jetty Stasse en Rijs Smith, Wim Veen en Paul Will tot de oprichters. Van hen zijn alleen Aldert den Oudsten en Jetty Stasse nu nog in leven.

De geboren en getogen Ameidenaar was ook de eerste voorzitter van onze vereniging. Op grond van zijn grote verdiensten werd hij in oktober 2004 net als Aldert den Oudsten en Paul Will benoemd tot erelid.

Wie mocht denken dat het vrijwilligerswerk van Gerrit Streefkerk tot Ameide en Tienhoven beperkt bleef, heeft het niet bij het rechte eind. Het tegendeel is namelijk het geval: hij zette zich ook ten volle in als bestuurslid van de Natuur- en Vogelwacht “De Vijfheerenlanden” en het Natuurcentrum “De Schaapskooi” in Schoonrewoerd. Bij zijn terugtreden als bestuurslid viel hem het erelidmaatschap van de Natuur- en Vogelwacht ten deel. Een van zijn medebestuurders merkte bij die gelegenheid op dat “wat Gerrit Streefkerk niet weet van de natuur en het landschap in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, niet waard is om geweten te worden”.

De markante Ameidenaar sprak niet alleen tot de verbeelding vanwege zijn activiteiten op tal van maatschappelijk terreinen, maar ook door zijn uitermate aimabele karakter. Hij werd om die reden in Ameide en Tienhoven en wijde omgeving door jong en oud “Ome Gerrit” genoemd – een blijk van wederzijdse genegenheid.

Bestuur en leden van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven zullen aan erelid Gerrit Streefkerk, die Ridder in de Orde van Oranje-Nassau was, uitsluitend goede herinneringen bewaren.

In memoriam Rijsina Geertruida Smith (1954 - 2013)

In Muntendam (Groningen) overleed op 31 juli van dit jaar onverwacht de op 2 juli 1954 in Sprang-Capelle geboren Rijsina Geertruida (Rijs) Smith. Zij behoorde in februari 1991 samen met Aldert en Cor den Oudsten, Jetty Stasse, Gerrit Streefkerk, Wim Veen en Paul Will tot de oprichters van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven en was in de beginjaren ook bestuurslid. Van de oprichters zijn alleen het erelid Aldert den Oudsten en de huidige penningmeester Jetty Stasse nog in leven. Rijs Smith was sinds 1975 als lerares verbonden aan de christelijke basisschool “De Kandelaar” in Ameide. Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de school in mei 1990 schreef ze samen met Paul Will het gedenkboek “Eeuw in, eeuw uit, 100 jaar School met de Bijbel in Ameide”.

In de laatste jaren van haar leven woonde Rijs Smith in Vianen. Ze werd begraven in de gemeente Nunspeet, waar haar vader eertijds burgemeester was.

Bestuur en leden van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven zullen haar nagedachtenis in ere houden.

Feestweek in Ameide en Tienhoven

De monumentale panden in het oude centrum van Ameide schudden op zaterdag 7 september van dit jaar bijkans op hun grondvesten, toen een groep militairen van 11 Infanteriebataljon Luchtmobiel Grenadiers en Jagers daar de bestorming van de 26 meter hoge leegstaande fabriek van “Ranks Meel”, de oude meelfabriek van de firma Kruyt, inzette.

De demonstratie, die een zeer grote schare belangstellenden uit Ameide en Tienhoven en wijde omgeving trok, vond plaats ter gelegenheid van de vijfjaarlijkse festiviteiten van de Oranjevereniging “Beatrix”. De “rode baretten”, die deel uitmaken van de Luchtmobiele Brigade (een elite-eenheid van de Koninklijke Landmacht), waren naar Ameide gekomen op uitnodiging van Govert Bakker en Hans van den Heuvel, voorzitter van respectievelijk de Oranjevereniging en de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven, die ook nauw betrokken waren bij de voorbereiding van het evenement. Het scenario van de demonstratie was toegesneden op de lokale situatie. Daarbij werd er namelijk vanuit gegaan dat een gevaarlijke actiegroep de oude stadsvlag van Ameide had “vermeesterd” en zich vervolgens had verschanst op de derde verdieping van de fabriek. De militairen van de Luchtmobiele Brigade hadden tot taak de leden van de actiegroep buiten gevecht te stellen en de vlag te heroveren. Van die taak kweten ze zich met verve: vanaf het voorterrein en het dak van de fabriek werd de derde etage op spectaculaire wijze “veilig gesteld”, waarbij steun werd verleend door gewerschutters, die posities hadden ingenomen op de driesprong Kerkstraat-Prinsengracht-Molenstraat.

De operatie werd geleid door eerste luitenant der jagers Ruud Steyard en stafadjutant Ton Wessel, die zich onder de indruk toonden van het grote enthousiasme en de hartelijkheid, waarmee ze in Ameide welkom werden geheten. Ook burgemeester Coert van Ee van de gemeente Zederik liet zich in dit opzicht niet onbetuigd: hij volgde de verrichtingen van de militairen op de voet en bood luitenant Steyard de gemeentelijke roemer aan.

Na afloop van de demonstratie werden inwoners van Ameide en Tienhoven in de gelegenheid gesteld om, geassisteerd door de militairen, “ab te seilen” vanaf het dak van de fabriek. Niet minder dan 25, voor het merendeel jonge, mannen en vrouwen durfden dit waagstuk aan, wat keer op keer een klaterend applaus opleverde.

- Na te zijn afgedaald vanaf het dak van de oude meelfabriek, overhandigt een van de militairen van de Luchtmobiele Brigade de heroverde stadsvlag aan burgemeester Coert van Ee. Voorzitter Hans van den Heuvel houdt een oogje in het zeil.
- De zwaar bewapende militairen staan op het punt om binnen te dringen in de derde verdieping van de fabriek. (Foto's: Fred Veldhuizen.)
- Het optreden van diverse Termeise zangkoren op de Dam trok veel belangstelling (foto: Gilles Langerak).

Macht en Pracht in Ameide

Open Monumentendag 2013

Bram Provoost

De Open Monumentendag 2013 had als thema **Macht en Pracht**. Op verzoek van de gemeente Zederik werd hier ook in Ameide aandacht aan besteed. In het Stadhuis, het lokale symbool van Macht en Pracht, werd de Monumentendag op 14 september 2013 geopend door wethouder Krämer, waarna door Bram Provoost een voordracht werd gegeven over de macht en pracht van de bouwheer van het Stadhuis, Johan Wolfert van Brederode. Hier volgt een verkorte samenvatting van deze voordracht.

Herinneringen aan de Brederodes in Ameide

De Heerlijkheden Ameide en Tienhoven hebben van 1418 – 1679 onder het bestuur van de van Brederode's gestaan. De meest bekende die nu nog een tastbare herinnering in Ameide hebben, zijn Hendrik van Brederode (Brussel, 1531 – Recklinghausen 1568) en Johan Wolfert van Brederode (Heusden?, 1599 – Petershem, 1655). Hendrik van Brederode is landelijk veruit de bekendste. Hij had als bijnaam "Grote Geus" en speelde een leidende rol in het Verbond der

Edelen en de opstand tegen de Spaanse overheersing in de Nederlanden. Zijn naam leeft voort in de 'Hendrik van Brederodeschool', de openbare basisschool te Ameide.

Hendrik van Brederode (1531-1568, bijgenaamd de Grote Geus.

Johan Wolfert van Brederode is vooral bekend, omdat hij het Stadhuis in Ameide heeft laten bouwen. Dit Stadhuis is met recht het onderwerp van de Open Monumentendag 2013, omdat het een fraai toonbeeld is hoe de Macht van Johan Wolfert werd vertaald in de Pracht die hij wilde uistralen door middel van het Stadhuis van Ameide.

Johan Wolfert van Brederode'

¹ In verschillende artikelen in dit Nieuwsblad is eerder aandacht besteed aan Johan Wolfert van Brederode, b.v. Jrg. 23, nr. 2, 2012, p. 22-27.

Johan Wolfert van Brederode werd op 12 juni 1599 geboren als derde zoon van Floris van Brederode, heer van Cloetinge. Floris was Gouverneur van de vestingstad Heusden, die Holland moest beschermen tegen Spaanse aanvallen vanuit Brabant. In 1599 was Walraven III van Brederode heer van Vianen en Ameide. Hij was de broer van Floris en oom van Johan Wolfert. Floris overlijdt in 1599 en Johan Wolfert en zijn oudere broers Walraven en Reinoud komen naar Huis Batestein te Vianen, waar ze door hun oom worden opgevoed. Walraven III sterft kinderloos in 1614 en wordt opgevolgd door zijn neef Walraven IV. Walraven IV sterft kinderloos in 1620 en omdat broer Reinoud al in 1617 is overleden, wordt de 20-jarige Johan Wolfert de nieuwe heer van Vianen en Ameide.

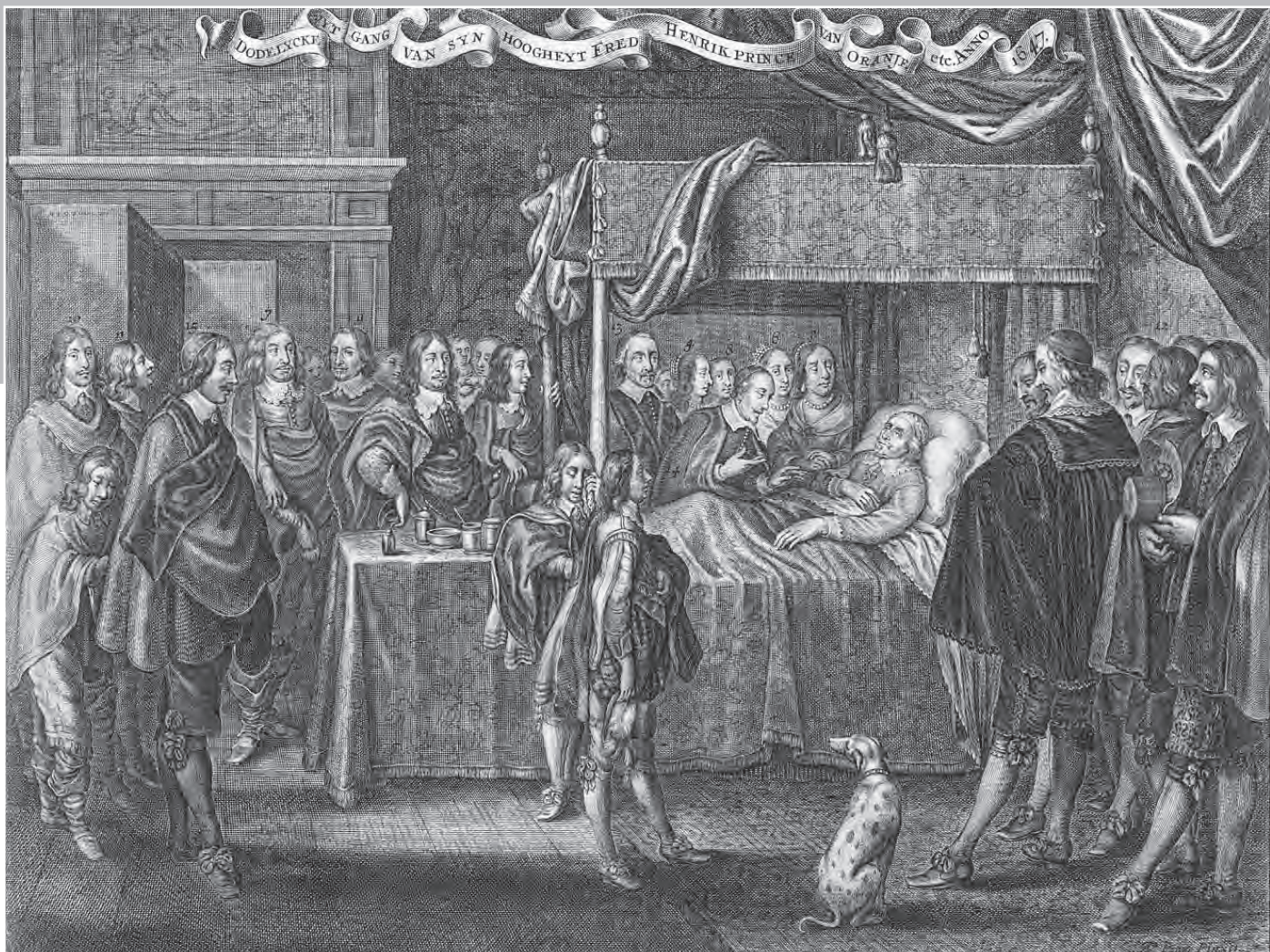
Johan Wolfert was opgeleid als militair en maakte een voorspoedige carrière, waaraan ook zijn huwelijk in 1619 met Anna Johanna van Nassau Siegen een belangrijke bijdrage levert. Door dit huwelijk komt hij direct in aanraking met het Stadhoudelijk hof. Uiteindelijk wordt hij op militair gebied de rechterhand van Stadhouder Frederik Hendrik en speelt Johan Wolfert een belangrijke rol bij vele belegeringen zoals 's-Hertogenbosch in 1629. In 1635 wordt hij generaal der artillerie.

Na het overlijden van Anna Johanna in 1636 trouwt Johan Wolfert in 1638 met Louise Christine van Solms-Braunfels. Zij is de jongere zus van Amalia

van Solms, de echtgenote van Stadhouder Frederik Hendrik. Hierdoor wordt Johan Wolfert de zwager van Frederik Hendrik en neemt zijn macht verder toe. In 1641 wordt hij benoemd tot Veldmaarschalk van het Staatse Leger en is dan na de Stadhouder de belangrijkste militair.

Johan Wolfert van Brederode als veldmaarschalk van het Staatse leger.

'Dodelycke Uytgang' van Stadhouder Frederik Hendrik, 1647. Johan Wolfert van Brederode is de vijfde persoon van rechts. Gravure van Cornelis van Dalen naar Adriaen van de Venne.

Naast zijn invloed als belangrijk militair had Johan Wolfert ook invloed in de Staten van Holland. Als eerste Edele mocht hij als eerste zijn stem uitbrengen en dat gaf hem bijzondere politieke macht. Uiteindelijk kwam zijn macht ook tot uiting bij het overlijden van Stadhouder Frederik Hendrik. Op een gravure die gemaakt is van de "Dodelycke Uytgang van syn Hoogheyt Fred. Hendrik Prince van Oranje etc. Anno 1647" is Johan Wolfert prominent aanwezig.

Na de dood van Frederik Hendrik wordt zijn zoon Willem II de nieuwe Stadhouder. Johan Wolfert blijft Veldmaarschalk en na het plotseling overlijden van Willem II in 1650 is hij de belangrijkste militair in het eerste stadhouderloze tijdperk.

Wie was de bouwmeester van het Stadhuis van Ameide?

Op het toppunt van zijn macht laat Johan Wolfert van Brederode in Ameide een nieuw Stadhuis bouwen. Op 7 april 1644 wordt de eerste steen gelegd door een verre verwant van hem, de drossaard Hendrik van Brederode (van Bolsweerd)³. Helaas is er

² Over het Stadhuis van Ameide is o.a. geschreven in het Nieuwsblad HVAT Jrg. 21 nr. 3, 2010, p. 11-21.

³ Over de Brederodes van Bolswaert is geschreven in het Nieuwsblad HVAT Jrg. 18, nr. 2, 2007, p. 7-19.

geen documentatie bekend over de architect van het Stadhuis, maar we kunnen hier wel over speculeren. Johan Wolfert verkeerde in Den Haag in de hoogste kringen. Twee zwagers van hem hebben daar belangrijke gebouwen laten bouwen. Zijn eerste zwager, Maurits van Nassau-Siegen heeft het Mauritshuis laten bouwen. Zijn tweede zwager Fredrik Hendrik heeft het paleis Noordeinde laten renoveren en Paleis Huis ten Bosch laten bouwen. Architecten van deze gebouwen waren Jacob van Campen en Pieter Post. Beiden de belangrijkste vertegenwoordigers van de Hollands Classicistische stijl.

Ook het Stadhuis van Ameide is een juweeltje van Hollands Classicisme. Zou het kunnen zijn dat Johan Wolfert, net als zijn zwagers, aan Jacob van Campen en/of Pieter Post gevraagd heeft om het Stadhuis van Ameide te ontwerpen?

Wat gebeurde er bij de opening van het Stadhuis in 1644?

Niet alleen over de architect maar ook over een eventuele feestelijke opening van het Stadhuis zijn geen documenten bekend. Toch lijkt het aannemelijk dat het in gebruik nemen van het gebouw aanleiding geweest kan zijn voor enig vertoon van macht en

Wapens op de voorgevel van het Stadhuis van Ameide.

Links het wapen van Johan Wolfert van Brederode, rechts van Luise Christine van Solms-Braunfels. Daaronder zijnskoppen en brandende lauriertakken, het heraldisch devies van de van Brederode's.

pracht. Hoewel het Stadhuis bedoeld is voor een bestuurlijke functie, straalt het gebouw ook de macht van de heer van Ameide uit. De familiewapens van Brederode en van Solms-Braunfels zijn in volle pracht aanwezig op de voorgevel van het Stadhuis. Dat zal Johan Wolfert vast wel met zijn vele familieleden hebben willen delen.

Stelt u zich het volgende voor. Tussen de belegeringen door zal ergens in de loop van 1644/45 Johan Wolfert met een select gezelschap een bezoek hebben gebracht aan Ameide. Hoogstwaarschijnlijk logeerde het gezelschap op het slot Batestein en is men mogelijk per schip naar Ameide gekomen. Het Stadhuis ligt immers op de kop van de voormalige haven van Ameide. Behalve echtgenote, kinderen en hun ahang zijn mogelijk ook zijn zwagers Johan Maurits van Nassau en Stadhouders Frederik Hendrik aanwezig. De laatste vergezeld van zijn echtgenote (Amalia van Solms) en de erfprins Willem met zijn echtgenote Maria Henriëtte Stuart. De erfprins was toen ongeveer 18 jaar oud, zijn echtgenote was 5 jaar jonger. Als het gezelschap het nieuw gebouwde Stadhuis en prachtig uitgevoerde familiewapens heeft bewonderd is het tijd voor ontspanning. In die tijd was er onder adel en studenten een zeer populair tijdverdrijf: het maliespel of palmalie (een verbastering van het Franse paille-maille). Dit spel is een soort voorloper van het tegenwoordige golf. Het maliespel werd gespeeld op een maliebaan, ook wel palmaliebaan genoemd. Stadhouders Frederik Hendrik was een liefhebber van het spel zoals blijkt uit een gravure uit de jaren 1620. Het spel werd ook gemengd en door kinderen gespeeld. Doel van het spel was om een bal (paille) met behulp van een hamer met een lange steel (maille) in zo weinig mogelijk slagen tegen de maliepaal aan het eind van de baan te slaan.

Zou in Ameide het maliespel gespeeld kunnen zijn? Die vraag is zonder meer met ja te beantwoorden. De

straat van de Hogewaard naar de Broekseweg heet nu de Paramasiebaan en in de volksmond de Pollie. Beide zouden verbasteringen van paille-maillebaan kunnen zijn. Op de plattegrond van Ameide uit 1822 wordt deze straat Palmasie baan genoemd en dit lijkt op palmalie zoals een maliebaan ook wel genoemd werd.

De Paramasiebaan is circa 200 meter lang, wel wat klein voor een maliebaan. De maliebaan in Utrecht – aangelegd in 1637 – was 750 meter lang, die in Den Haag – bij het huidige Malieveld was ruim 1000 meter. Hoewel aan de kleine kant kan er waarschijnlijk toch leuk gespeeld worden. Bijzonder is nog dat de plaats waar de maliepaal gestaan moet hebben nog steeds ‘het eind’ genoemd wordt. Was dit het einde van de maliebaan?

Gebeurde er nog meer die dag? Als het gezelschap na het maliespel van het eind terugkeert naar de Dam loopt men langs het water dat nu de naam Prinsengracht draagt. Het is niet duidelijk of deze naam ook al in 1644 in gebruik was, maar het zou kunnen zijn dat Johan Wolfert dit heeft gedaan ter ere van de erfprins, die mogelijk aanwezig was. Tot vrij recent werd de naam Prinsengracht nog geschreven als Prinsengracht en op de plattegrond van 1822 is de naam zelfs Prinsche Gragt.

Hoewel onbewezen, zijn deze veronderstellingen heel goed denkbaar. Daarmee zou het aantal herinneringen aan Johan Wolfert van Brederode meer zijn dan alleen het fraaie Stadhuis als uiting van zijn macht en pracht in Ameide. Aan hem zouden we dan ook de Paramasiebaan en de Prinsengracht te danken hebben. Het zijn veronderstellingen en ik ruil ze graag in voor betere. Wie heeft er andere suggesties? Zij zijn welkom bij de redactie van dit Nieuwsblad.

Maliespel, gespeeld door Frederick van Bohemen, de Winterkoning, met rechts 'onze' Frederik Hendrik op de Maliebaan te Den Haag. Adriaen van de Venne, ca. 1620/26.

Was de 'pollie' of Paramasiebaan in 1644/45 de 'paille-maillebaan' van Ameide?

Werd de Prinsegracht vernoemd naar de erfprins Willem II?

Onafhankelijkheidsfeest Konink in Ameide en Tienhoven (1813-1913)

Krijn van der Ham

Honderd jaar geleden, op 14 en 15 oktober 1913, is er een groot feest geweest in Ameide en Tienhoven. Voor we aan dit feest toekomen, moeten we ons eerst door een stukje geschiedenis heen worstelen.

Claudius Civilus was een der eerste veldheren in Nederland, waarvan de geschiedenis verhaalt. Omstreeks zeventig jaar na Christus voerde hij in ons land met de Batavieren veldslagen tegen de Romeinen. Tijdens de Romeinse overheersing werden er steeds Romeinse keizers benoemd om in Nederland, als we het al zo mogen noemen, structuur en gezag te brengen. Omstreeks 922 werd door keizer Karel de eerste Graaf van Holland benoemd: Dirk I. Hij stierf in 939 en werd in Egmond begraven.

Bekend is ook graaf Floris V. Hij huwde met Beatrix uit Vlaanderen en werd in 1296 door andere edelen vermoord.

We gaan ze niet allemaal opnoemen, wel enkele bekenden om onze vaderlandse geschiedenis weer wat op te frissen: Jan van Beijeren, Jacoba van Beijeren, Karel de Stoute, Jan van Schaffelaar en Jan Brugman, die de burgerwisten met toespraken wist te beëindigen, waaruit het bekende gezegde is voortgekomen "hij kan praten als brugman". We zitten dan in 1464.

Dan volgen Philips de Schoone, Maarten van Rossem, Hendrik van Brederode, van wie de eerste Graaf van Holland was. Graaf betekent: opzichter van een stuk land. Veel land in het bezit betekent ook meer macht en aanzien. En land kon je in die tijd alleen krijgen door het te veroveren, te huwen met een dochter van een andere graaf of te erven. Dit laatste was het geval bij Willem van Nassau, de eerste prins van Nederland en de grondvester van ons vorstenhuis. Hoe is deze geschiedenis verlopen?

Op 24 april 1533 wordt Willem van Nassau als eerste zoon geboren op Dillenburg in Duitsland. Zijn vader werd Willem de Rijke genoemd. Zijn moeder was Juliana van Stolberg. Willems moeder was overtuigd protestant en bracht dit over op haar kinderen.

Op elfjarige leeftijd erfte Willem van Nassau alle bezittingen van zijn oom Rene van Chalon, die kinderloos was. Hij erfde heel wat: het kasteel van Breda, grote stukken land, hele dorpen, maar ook grote gebieden

in Oost-Frankrijk. Zo erfde hij het prinsdom Orange in het zuidoosten van Frankrijk. Daarnaast erfde hij geld en titels. Zo kwam hij als gezaghebber van het prinsdom Orange aan de titel prins van Oranje. Het woord prins komt van het Latijnse woord "princeps", wat eerste hoofdaanvoerder betekent. Het woord vorst komt weer van het woord voorste. Na de afhandeling van de erfenis moet de jonge Willem naar het hof in Brussel om opgevoed te worden als een goed katholiek. De jonge prins was pienter en krijgt les in de talen, Latijn, Duits, Frans, Spaans, Italiaans en Nederlands. Ook krijgt hij onderricht in krijgskunde en politiek. In 1551 trouwt Willem met de erfdochter Anna van Egmond. Dit was een diplomatiek huwelijk, wat hem nog rijker maakte. Na zeven jaar sterft Anna van Egmond. Willem had trouw gezworen aan de Spaanse koning en aan het katholieke geloof. Als we aan het eerste vers van het Wilhelmus denken, staat daarin alles verwoord.

Willem gaat een tweede huwelijk aan, en wel met Anna van Saksen. Zij is streng Luthers opgevoed. Het probleem was dat de Spaanse koning en de Franse keizer de Lutherse godsdienst de kop in wilden drukken, wat met veel bloedvergieten gepaard ging. Willem kon het niet aanzien dat de Protestanten onderdrukt werden. In 1566 keert Willem zich definitief tegen de koning van Spanje. Alva komt naar Nederland om de opstand te stoppen. Willem van Oranje begint met het aanwerven van legers om verzet te bieden tegen de Spanjaarden. In 1570 zijn alleen Holland en Zeeland in handen van Willem. Vanaf deze tijden is in grote lijnen nu nog te zien: de Protestanten in het westen en noorden van Nederland en de Katholieken in Brabant en Limburg. In Enkhuizen wappert de prinsenvlag Oranje-Blanje-Blue (oranje-wit-blauw). Het was de eerste vlag van Nederland. De kleur oranje vervaagde door weersinvloeden, het verschil met wit was daardoor klein. Daarom is het vanaf 1596 rood-wit-blauw geworden.

Willem van Oranje is op dinsdag 10 juli 1584 in de Prinsenhof te Delft vermoord en wordt nu de Vader des Vaderlands genoemd. Nederland was een republiek en werd door vele prins en graven geregeerd. Willem van Oranje krijgt zestien kinderen, steeds zijn de zonen de erfgenamen van gezag en titels. Zo krijgen we een hele serie "Willems" tot Willem V. In 1772 wordt in Den Haag Willem Frederik geboren, die trouwt met Wilhelmina van Pruisen. Hij stond als 23-jarige aan het hoofd van het staatse leger en voerde de strijd in de zuidelijke provincies tegen de Franse opmars, die niet was te stoppen. Willem vlucht

rijk der Nederlanden

Vrij en verbonden door gelijke rechten en plichten

naar Engeland en vandaar uit probeert hij het stadhouderlijk gezag te herstellen. Hij bleef erfgenaam van de bezittingen in Holland.

Na de nederlaag van Napoleon tegen de Pruisen werd Willem Frederik door de huwelijksband met zijn vrouw direct hersteld als gezaghebber over de gebieden van voor 1803. Op 30 november 1813 zette Willem Frederik van Nassau na achttien jaar weer voet op Nederlandse bodem. Dit gebeurde op het strand van Scheveningen, van een groter schip stapte hij over in een sloep, waarmee hij naar het strand werd geroeid. Een grote Scheveningse burgerij stond hem wuivend op te wachten. Het waren in hoofdzaak vissers en vissersvrouwen. Hij riep zichzelf uit tot koning met goedvinden van Engeland en Pruisen. Hij kon beschikken over het Paleis op de Dam, Paleis Noordeinde, Huis ten Bosch en Paleis Het Loo. Het buitenverblijf in Soestdijk werd gebouwd en een nieuw paleis in Brussel. Vanaf 1813 is ons land dus Onafhankelijk en een Koninkrijk.

In 1913 werd honderd jaar Koninkrijk in het land groot gevierd. Door de regering waren richtlijnen

gegeven hoe dit in grote lijnen moest gebeuren. Ook in Ameide en Tienhoven is dit onafhankelijkheidsfeest groot gevierd. Er werd een feestcommissie samengesteld vanuit het gemeentebestuur. Pas eind september gingen de aankondigingen naar de gemeentenaren en per brief naar de beide scholen. Het feest was aangekondigd voor dinsdag 14 oktober voor alle schoolgaande kinderen en op woensdag 15 oktober voor alle ingezetenen. Waarom deze data zijn gekozen, kan ik u niet vertellen. Op donderdag 9 oktober, in de week ervoor, was het paardenmarkt. Mogelijk wilde men daar op aansluiten. De feesten werden in het hele land op verschillende data gevierd, die men zelf kon uitkiezen. Meerkerk bijvoorbeeld gaf op zaterdag 29 september een openlucht concert voor de onafhankelijkheid van Nederland en Noordeloos vierde het feest op vrijdag 28 september.

Helaas zit er een grote zwarte wolk aan de lucht, wat precies past in de geschiedenis van Ameide. In de bestuursvergadering, gehouden op 3 oktober, van de christelijke school is het besluit genomen niet met de kinderen aan de feestelijkheden deel te nemen. Dit

Aankomst van koning Willem I in Amsterdam op 2 december 1813 (P.W.M. Trap, 1880).

werd als volgt verwoord in een brief aan de feestcommissie:

“Hoezeer wij waarderen de goede bedoeling van uwe commissie en hoezeer wij op prijs stellen wat men meent ten goede van de kinderen te moeten doen, kunnen wij toch in genen deele uw voorstel aanvaarden, omdat naar ons gevoelen geen reden bestaat om feest te houden. God heeft Nederland vrijgemaakt en geenszins wij. Dat moet de grondtoon zijn. In herdenkingstijden moeten wij met onze vaders boete en berouw tonen anders halen wij een oordeel over de gemeente. Wij nemen de vrijheid u met ernst op deze dingen opmerkzaam te maken en u tevens te verzoeken toch alle feestviering af te lassen. Namens het bestuur van de School met den Bijbel”. Ondertekend door Ds. A. van Voorthuizen (voorzitter) en B. Streefkerk (secretaris).

Ondanks de brief is het feest doorgegaan. Het was groot in opzet vergeleken met de omliggende dorpen. De prachtige serie foto's die tijdens dit feest zijn gemaakt, geeft een goed beeld van dit gebeuren. Dinsdagmorgen 14 oktober om half 10 was er een traktaatie voor de schoolgaande kinderen, totaal driehonderd. Een honderdtal kinderen van de Christelijke school was naar de traktaatie gekomen ondanks de protestbrief. Het was mooi weer, waardoor de kinderen verzamelden achter het gemeentehuis, de Voorstraat was prachtig versierd en er stonden zeven grote erebogen verspreid in Ameide, waarvan twee op de Voorstraat, beschreven met teksten op rijm, zoals “Holland Bloeiweer” en “Holland Groeiweer”. Langs de Voorstraat stonden paardenmarkt-palen, waaraan groenslingers met papieren rozen en vlaggetjes als een lint met elkaar waren verbonden. De gevel van de burgemeesterswoning was in zijn geheel versierd met groenslingers, overal wapperde de Nederlandse vlag met oranje wimpel, wat het geheel een vrolijke aanblik gaf. Muziekvereniging “Unie” maakte een rondgang door het dorp en bij de kinderen bracht men enkele vaderlandse liederen ten gehore. Ook de kinderen waren met oranje sjerpen en vlaggen getooid, na de limonade en versnaperingen was het op dinsdagmorgen om 12 uur afgelopen. In het dorp was men 's middags druk bezig de laatste hand te leggen aan de versieringen. Een prachtige buurtversiering op den Dijk was er aangebracht, ook de winkeliers versierden de voorgevels. Op foto 19 is goed de mooie gevel van de bakkerij op de Hoek te zien. Ook de voorbereiding in schuren en loodsen voor de grote optocht de andere dag was in volle gang. Iedereen ging gespannen en vroeg naar bed, omdat de volgende dag vroeg moest worden begonnen met de festiviteiten. Woensdag 15 oktober vroeg in de morgen: helaas een grauwe lucht met slagregens, geen prettig vooruitzicht. Om 6 uur rijden twee herauten te paard, gekleed in uniformen uit de tijd van 1813, met helder trompetgeschal door Ameide en kondigen overal het feest aan. Om 7 uur komt de feestcommissie bij elkaar en wordt er druk gesproken over het weer en of het feest door zal gaan. Om half 8 verschijnt de feestcommissie, keurig in het pak met hoge

hoed, op het raadhuis om te worden toegesproken door de burgemeester, die wijst op de betekenis van het feest en de wens uitspreekt dat de hevige regenval spoedig zal ophouden. Met een driewerf hoera op Hare Majesteit Koningin Wilhelmina eindigt burgemeester van Eeten zijn toespraak. Besloten wordt de optocht een uur later te doen vertrekken. Wonderwel begint het op te klaren en wordt het steeds mooier. Er werd opgesteld in de Pompstraat, met een stralende zon vertrok 's morgens om kwart voor negen de optocht. Men ging linksaf de Fransestraat in en via de Dam de Voorstraat op, langs de woning van de burgemeester, die van boven uit het raam de stoet toezwaaide en een soort defilé afnam. Voor de stoet uit reden twee politieagenten te paard, daarna (in uniform) de twee herauten die in de vroege morgen Ameide al waren rondgegereden. Ze reden op de twee paarden van de burgemeester, links bakker Toon Langerak en rechts Toon de Boer. Daarna de Kozakken te paard, vervolgens Franse soldaten te voet. Een wagen met de “Unie”, getrokken door twee paarden, op de bok eigenaar Klaas van der Ham uit de Zouwendijk. Naast de koetsier zitten Cees van Gelderen, Arie van Krimpen en Aart Langerak. Dan volgt een groep te paard, voorstellend Napoleon, herkenbaar aan zijn steek, omgeven door zijn generaals; ervoor een soldaat te paard met vaandel. Vervolgens in twee wagens de feestcommissie en een zegewagen met de Hollandse maagd in een witte jurk, voorstellend de reinheid van Nederland, uitgebeeld door Fin van den Heuvel van de Prinsengracht; paard en wagen zijn mooi versierd met groene takken en verse bloemen. Dan een zegewagen met de Vredesengel, voorstellend een wereld zonder oorlog, uitgebeeld door Truida van Staveren met om haar heen op de wagen elf vrouwen in klederdracht uit de elf provincies van Nederland; eigenaar van paard en wagen en ook koetsier is Willem Bor (zie ook de foto op de Voorstraat gemaakt voor de burgemeesterswoning). Op de bok naast Willem Bor zit zijn dochter Marie. Tussen de sierwagens reden paarden met ruiters en een wagen, voorstellend de Rust. Vervolgens kwamen er wagens met voorstellingen van verschillende Ameidese bedrijven, zoals manden- en hoepmakerijen. Daarna een zeilboot; de mannen zijn gekleed in visserstruien, voorstellend de vissers van Scheveningen. Rechts, tegen het zeil aan en met snor, Gerrit van der Ham, die bij de mandenmakerij van het raadslid Cees van Gent werkte. Waarschijnlijk is dit een bedrijfswagen met het personeel van Van Gent. Vervolgens een wagen met de kleermakerij. Links: de vader van Anton van Dijk en rechts Gerrit de Kieft (achter de naaimachine). De opa van kapper Gerrit de Wit had een kleermakerswinkel in de Molenstraat en op zaterdag was hij barbier/kapper. Achter de wagen beurtschipper Jan Roodhorst; de opa van Anja van der Grijn-de Groot. Een wagen met het timmervak, een loodgieter en het schippersbedrijf, voorstellend de stoomboot uit Engeland, waarmee Prins Willem naar Holland kwam, voorop de boeg staat Prins Willem I. Er reden ook versierde fietsen mee in de optocht. De stoet ging de dijk op naar Tienhoven tot aan de grens met Langerak en terug over de dijk naar Sluis, de Zouwendijk in tot aan de grens met Meer-

Er werd opgesteld in de Pompstraat. Onder een stralende zon vertrok de optocht s' morgens om kwart voor negen. Men ging linksaf de Fransestraat in en via de Dam de Voorstraat op, langs de woning van de burgemeester, die van boven uit het raam de stoet toezwaaide en een soort defilé afnam.

Voor de stoet uit reden twee politieagenten te paard, daarna (in uniform) de twee herauten die in de vroege morgen Ameide al waren rondgereden. Ze reden op de twee paarden van de burgemeester, links bakker Toon Langerak en rechts Toon de Boer.

Kozakken te paard.

kerk en terug naar Ameide. Om 12 uur werd de stoet op de Dam onder prachtige zonneschijn ontbonden.

Automatisch komt de vraag: waar kwamen al die uniformen en klederdrachten vandaan en wie betaalde dit allemaal? Welnu, de uniformen werden gehuurd bij de firma Schippers in Rotterdam en het grootste deel van de kosten kwam uit de gemeentekas, maar ook bedrijven en ingezetenen betaalden mee. Na de optocht ging iedereen snel naar huis voor zijn middagkuchje. 's Middags was er weer een vol programma: om 1 uur werd de stoet voor ringrijden opgesteld, waaraan 45 rijtuigen deelnamen. Er was ook een jury bij voor het mooiste rijtuig. Dit onderdeel duurde tot half 4, daarna was het de beurt aan de fietsers om de ring uit het houten blokje te steken. Op foto 18 zien we de fietsers opgesteld staan met de houten steek in hun handen. De foto is genomen op de viersprong Kerkstraat, Benedendam, Molenstraat, Prinsengracht, in vroeger dagen het Jantje de Marmotplein genoemd naar Jan van Bruggen die in het huisje links woonde. Aan elke leeftijdsgroep is gedacht. Zo waren er in de middag achter het stadhuis ook kinderspelen en volksspelen, genoemd worden kopzoenen, onder een strakgespannen zeil door krui- pen, balletje op een plankje lopen en aardappel rapen. Het publiek dat in dichte rijen om dit gebeuren heen stond, liet telkens een luid gelach horen bij dit vermaak. Op de Dam vond inmiddels ook een keuring van versierde fietsen plaats; de eerste prijs ging naar van Dijk en Bouter, die hun fiets het aanzien van een schip gaven; de tweede prijs ging naar Van den Heuvel, wiens fiets was omgetoverd tot een vliegma- chine; ook andere fraai versierde fietsen kregen een prijs. Het geheel werd opgeluisterd met vrolijke marsmuziek van de "Unie".

Om half 6 werd een begin gemaakt met het aanste- ken van duizend vetpotjes, die in ijzeren houdertjes waren aangebracht rondom de ramen en deuren van het Dijkhuis en de burgemeesterswoning (zie de fo- to's van de Voorstraat). Ook de feestverlichting bij de woning van de president der feestcommissie (het is me niet bekend wie dat was) en bij vele anderen werd ontstoken. We zaten in 1913 voor de Middeneuro- pese tijd, dus al vroeg donker 's avonds en in de mor- gen vroeg licht. Telkens werden Bengaalse vuren ach- ter het stadhuis ontstoken. Van 6 tot 7 uur gaf de "Unie" een concert op de Dam, waar het overvol was. Ook uit de omliggende dorpen was er veel belang- stelling voor dit grote gebeuren in Ameide, iedereen was vrolijk, nergens hoefde de politie handelend op te treden. De feestcommissie had een verzoek inge- diend om de herbergen en cafés een half uur langer open te houden, dit verzoek werd door de gemeente- raad afgewezen, 10 uur precies sloten de herbergen, aan de overzijde van de Lek werd een schitterend vuurwerk afgestoken, dat ruim over half 11 was afge- lopen, iedereen ook de "vreemdelingen" trokken huiswaarts, verbaasd over wat ze deze dag en avond hadden gezien en meegemaakt. Voor het grote en schone feest van honderd jaar onafhankelijkheid in Nederland, dat in Ameide werd gevierd, was er veel dank aan de feestcommissie die met voldoening kon

terugzien op deze mooie zonnige dag. Om 23 uur begeleidde de feestcommissie de burgemeester op een tocht door de gemeente om mede te helpen aan het bewaren van de rust, maar men behoefde ner- gens in te grijpen. Zelfs tegenstanders van dit feest moesten toegeven (we hadden na 1908 een "rechtse" gemeenteraad) dat het in alle opzichten ieders ge- dachten en verwachtingen had overtroffen.

We gaan nog even terug naar de brief van de christe- lijke school. Wat opvalt is dat de muziekvereniging "Crescendo" nergens wordt genoemd, omdat er van- uit de "rechtse" hoek, dat lezen we duidelijk ook in de brief, geen feest gevierd mocht worden. Maar niet alle ouders van de kinderen van de christelijke school waren het hier mee eens, zoals eerder vermeld was een honderdtal present bij de traktatie op dinsdag 14 oktober. Mogelijk was er zelfs protest en is er een an- dere gedachtegang gekomen bij het bestuur van de christelijke school. Dinsdag 2 december is alsnog Ne- derlands onafhankelijkheid feestelijk herdacht op de School met den Bijbel, des 's middags om 2 uur ver- zocht het hoofd der school L. Blok te zingen Psalm 66:4. Na gebed was er een rede over het Franse juk en de bevrijding in het gedenkjaar 1813; het was zeer leerzaam. De grondtoon van het gesprokene was: " De Heer heeft grote dingen gedaan". Daarna was er een traktatie en werden vaderlandse liederen gezon- gen. Aan het eind sprak ds. Van Voorthuizen. Hij wees de kinderen op de blijde herdenking en riep hen op echte Oranjeklanten te zijn en warme Vader- landers. Er werd afgesloten met het zingen van Psalm 68:17 en dankgebed. De kleintjes kregen een gedenk- plaat mee (wie heeft er nog één?) en de grotere kin- deren een boekje.

Bijzonder is toch de grote ommedraai in de gedach- tegang, vergeleken met de brief van 4 oktober: we kunnen er slechts naar gissen waarom. Landelijk ge- zien zijn er veel herdenkingssouvenirs uitgegeven, zoals koekblikken, bekens en wandborden.

Koningin Wilhelmina was in 1913 de enige vrouwe- lijke vorstin ter wereld, daarom is door verschillende mogendheden en bewonderaar/weldoener Andrew Carnegie uit Amerika het Vredespaleis in Den Haag ter gelegenheid van honderd jaar koninkrijk ge- schonken. De eerste steen van het Vredespaleis is ge- legd 29 juni 1907. De inwijding vond plaats in 1913.

Tenslotte wil ik Gillis Langerak, Ton Terlouw, Anna Blokland en Fija Grotendorst bedanken voor het be- schikbaar stellen van deze fotoserie. Er zijn 22 foto's gemaakt tijdens dit feest, vier stuks ontbreken nog. Wie er iets van heeft of meer weet van dit grote feest, dan horen we dat graag. Nu zijn we honderd jaar ver- der en was er weer groot feest in Ameide met lichtjes, optocht en vuurwerk en dus niet zoveel verschil met 1913. Tenslotte werden ter bevordering van de saam- horigheid in Ameide en Tienhoven in "De Hoven" en in "Het Spant" expositieruimten ingericht, die een beeld geven van de nostalgie van vroeger. Moge deze saamhorigheid nog lang blijven voortbestaan in Ameide en Tienhoven.

Een wagen met muziekvereniging "Unie", getrokken door twee paarden. Op de bok eigenaar Klaas van der Ham uit de Zouwendijk. Naast de koetsier zitten Cees van Gelderen, Arie van Krimpen en Aart Langerak.

Dan volgt een groep te paard, voorstellend Napoleon, herkenbaar aan zijn steek, omgeven door zijn generaals; ervoor een soldaat te paard met vaandel. Vervolgens kwamen er wagens met voorstellingen van verschillende Ameidese bedrijven, zoals manden- en hoepmakerijen.

Twee wagens met de feestcommissie en een zegewagen met de Hollandse maagd in een witte jurk, voorstellend de reinheid van Nederland, uitgebeeld door Fin van den Heuvel van de Prinsengracht; paard en wagen zijn mooi versierd met groene takken en verse bloemen.

Een zegewagen met de Vredesengel, voorstellend een wereld zonder oorlog, uitgebeeld door Truida van Stavereen met om haar heen op de wagen elf vrouwen in klederdracht uit de elf provincies van Nederland; eigenaar van paard en wagen en ook koetsier is Willem Bor (zie de foto op de Voorstraat voor de burgemeesterswoning). Op de bok naast Willem Bor zit zijn dochter Marie.

Tussen de sierwagens reden paarden met ruiters en een wagen, voorstellend de Rust. Daar achter Franse soldaten te voet.

Links: Op deze kiek, gemaakt op de Voorstraat, zijn duidelijk de "verpotjes" te zien die dienst deden als contourverlichting van de ramen.

Rechts: Tijdens een kleine pauze poseren de dames voor de fotograaf.

Een wagen met de kleermakerij. Links: de vader van Anton van Dijk en rechts Gerrit de Kieft (achter de naaimachine). De opa van kapper Gerrit de Wit had een kleermakerswinkel in de Molenstraat en op zaterdag was hij barbier/kapper. Achter de wagen staat beurtschipper Jan Roodhorst, de opa van Anja van der Grijn-de Groot.

Een wagen met het timmervak, een loodgieter en het schippersbedrijf, voorstellend de stoomboot uit Engeland, waarmee Prins Willem naar Holland kwam, voorop de boeg staat Prins Willem I.

Om 12 uur werd de stoet op de Dam, onder prachtige zonneschijn, ontbonden.

Het opstellen van de fietsers die deelnemen aan het ringsteken. Zij gaan proberen, met de steek in de hand, het ringetje uit het blok te steken.

Het praalgraf van Reinout III van Brederode

en zijn vrouw Philippote van der Marck in de Grote Kerk in Vianen

Herman Beckmann

In het septembernummer hebben wij reeds gewag gemaakt van het feit dat men de intentie heeft op korte termijn het grafmonument en het retabel¹ in de Grote Kerk te Vianen te gaan restaureren. Wanneer er precies begonnen wordt met de restauratie is een kwestie van hoe snel men de ontbrekende € 390.000 kan krijgen van diverse culturele fondsen. De gemeente Vianen heeft € 25.000 en de provincie Utrecht € 100.000 toegezegd.

Het is hoogste tijd dat de restauratie van dit 'dubbeldekkergraf' met grote voortvarendheid ter hand wordt genomen want het verval is duidelijk met het blote oog waarneembaar. Op diverse plaatsen zitten onderdelen los of ontbreken helemaal. Zo zijn de tenen van de 'transi' of gedeeltelijk of in zijn geheel afgebroken. Ook de houten overhuiving is dringend toe aan een extensieve opknapbeurt!

In Nederland zijn twee 'dubbeldekkergraven' bekend, dit praalgraf en het monument van Engelbrecht van Nassau in de Grote Kerk van Breda.

1 Een retabel, ook wel altaarretabel is een wand van schilder- of beeldhouwwerk tegen de muur boven een altaar. Altaarretabels bestaan alleen in de katholieke traditie. De meeste retabels dateren van voor de reformatie. De voorstellingen op het retabel verwijzen dikwijls naar een heilige aan wie het altaar is gewijd. Soms zijn in het altaarretabel reliekschrijnen verwerkt. Bron: Wikipedia.

De graftombe in Breda wordt besproken in het artikel *Het raadsel van Vianen* van de hand van mevrouw E.L. Hoffman-Klerkx.

En dan spreken we nog niet eens over de deplorabele toestand van het retabel met de predella². De Beeldenstorm heeft de teloorgang ingezet, maar de tand des tijd heeft zeker ook haar zeer forse steentje bijgedragen. Daarbij komt nog dat voor de vervaardiging van het retabel de zachte Avendersteen³ is gebruikt die langzaam door erosie uit elkaar aan het vallen is. Een museale klimaatcontrole in een grote kerk als die in Vianen is niet te verwezenlijken.

Er gaan stemmen op een kopie van het retabel en de predella te maken en dat dan op de plaats van het echte retabel tentoon te stellen. Het echte retabel zou dan gerestaureerd moeten worden en in een geconditioneerde ruimte voor toeschouwers te bezichtigen moeten zijn.

Kortom willen we dit 16de eeuwse grafmonument en het retabel met de predella voor het nageslacht bewaren dan is spoed geboden!

2 Een predella is een optrede waarop een altaar rust en waarop de priester knielt. In de beeldende kunst wordt deze term eveneens gebruikt voor het voetstuk van een altaarstuk of retabel.

3 Avendersteen of Avesnes steen is afkomstig uit het plaatsje Avesnes-le-Sec (België) gelegen in het stroomgebied van de Schelde. Het is een goed bewerkbare zanderige kalksteen die lichtgele laminaties (kleinschalige opeenvolging van dunne laagjes (laminae) in sedimentair gesteente) en bioturbaties (bioturbatie is in de bodemkunde het door elkaar werken en verplaatsen van sediment door organismen, zowel planten als dieren) vertoont. Bron: Wikipedia.

Het altaarretabel is het enige in zijn soort dat bewaard is gebleven in Nederland. In de nissen staan resten van beelden die zeer waarschijnlijk Reinout en Philippote en hun tien kinderen voorstelden.

Het raadsel van Vianen¹

E.L. Hoffman-Klerkx

Afb. 1. Vianen, N.H. kerk, praalgraf van Reinoud van Brederode en Philippote van der Marck. Foto: André Tukker.

In het noordelijke zijkoor van de N.H. kerk te Vianen bevindt zich het praalgraf van Reinoud van Brederode (†1556) en van zijn echtgenote Philippote van der Marck (†1537). Het monument behoort tot het type 'dubbeldekkertombe'. De benaming geeft al aan dat de tombe over twee dekplaten beschikt. Op de bovenste liggen de beeltenissen van de beide echtelieden, elk met het hoofd rustend op een kussen, de handen losjes over elkaar in de schoot en de benen iets opgetrokken. Hun lichamen zijn in een laken gewikkeld, dat de voeten onbedekt laat. Hun ogen zijn gesloten (Afb. 2).

Aan het hoofd- en voeteneinde staan op een voetstuk twee engelen, die een brandende flambouw vasthouden. Op de hoeken van de dekplaat knielen putti, die met de ene hand een familiewapen vasthouden en met de andere op een omgekeerde toorts steunen. (Afb.3) De onderste dekplaat wordt ingenomen door een wel zeer realistische voorstelling van een lijk in verre staat van ontbinding, dat op een mat van gevlochten stro ligt. Om het lugubere beeld te versterken kruipen wormen in en uit de stoffelijke resten. (Afb.2). Er is reeds veel over deze tombe geschreven en ik kan dan ook korthedshalve voor wat de exacte beschrijving en

¹ Dit artikel verscheen eerder in het Bulletin van de Stichting Oude Hollandse Kerken, nummer 34, lente 1992.

Afb. 2. Praalgraf van Reinoud van Brederode en Philippote van der Marck. Op de bovenste dekplaat bevinden zich twee transi's, op de onderste dekplaat één.

andere gegevens betreft naar de meest recente literatuur verwijzen.²

Waar het mij vooral om gaat zijn de traditie van de dubbeldekkertombe en de gedachten die daaraan ten grondslag liggen. Het diepgaandst zijn deze aspecten door E. H. Kantorowicz in zijn boek *The King's two bodies*³ behandeld. Op basis daarvan moet ik concluderen dat de tombe van Vianen afwijkt van die traditie op een manier die niet eenvoudig als een variant op een thema kan worden gezien, maar die de essentie van de dubbeldekkertombe geweld aan doet.

De onderste zone van een dubbeldekkertombe is bestemd voor de voorstelling van de overledene(n) als een gestorven persoon: *la representacion de la mort*. Deze voorstelling kan verschillende vormen aannemen: soms gruwelijk en macaber, een andere maal zo mooi als een pasgestorvene maar kan zijn. Men kan nog steeds gruwelen bij de aanblik van Francis de La Sarra (†1362) in het kerkje van La Sarraz ten noor-

den van Lausanne⁴. Wormen glijden in en uit zijn ontbindend lichaam, terwijl de ogen met padden zijn bedekt. In de 15de eeuw wordt, vooral in Engeland, veel gebruikt gemaakt van een gebeeldhouwd skelet. In het graf van Guillaume de Harcigny, die in 1393 in Laon stierf, is een beeld van hem als mummie gevonden⁵.

Margaretha van Oostenrijk daarentegen is voorgesteld als een serene dode, gehuld in een eenvoudig doodskleed. Zij stierf in 1530, maar in 1526 begon men reeds aan haar tombe in Brou⁶. Al eerder waren de Franse koningen overgegaan op een andere voorstelling van hun stoffelijke resten, zoals te zien is in Saint-Dennis, waar de lichamen van de opvolgers van Charles VIII (†1498) zijn afgebeeld, summier bedekt met een laken.

Dit was het gevolg van het feit dat zij, beginnend bij Charles VIII, niet meer in vol ornaat, maar gehuld in een lijkwade begraven werden⁷. De handen van Louis XII (†1515), François I (†1547) en van hun respec-

2 E.L. van Groningen, *De Vijfherenlanden met Asperen, Heukelem en Spijk* (De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. De provincie Zuid-Holland, 's-Gravenhage 1989); J.A.L. de Meyere, *De N.H. kerk te Vianen. Van kapel tot mausoleum der Brederodes* Alphen aan den Rijn 1990; A. Weersma, *Het grafmonument van een Grand Seigneur in de Nederlande ten tijde van de Renaissance* (doctoraalscriptie), Utrecht, 1988.)

3 E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, 1957.

4 E. Panofsky, *Tombe Sculpture*, Londen, 1964.

5 De stenen mummie bevindt zich thans in de tempelierenkapel op het terrein van het museum te Laon.

6 De stenen mummie bevindt zich thans in de tempelierenkapel op het terrein van het museum te Laon.

7 Dit bleek toen tijdens de Franse Revolutie de koninklijke graven in Saint-Dennis werden geopend en geschonden. Zie E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, 1957.

Afb. 3. Praalgraf van Reinoud van Brederode en Philippote van der Marck. Engelen aan weerszijden van een brandende flambouw, putti met familiewapens en omgekeerde toortsen. Foto: André Tukker.

tieve echtgenoten liggen losjes over elkaar in de schoot, net zoals in Vianen⁸

Al deze voorstellingen van een dode worden *transi's* genoemd. Dit woord is afgeleid van het Franse woord *transir*, dat 'verstijven' betekent. De ogen van de *transi* zijn geloken of bijna gesloten; het hoofd rust op een kussen. In de Nederlanden is het, tot in 17de eeuw, gebruikelijk dat de *transi* op een gevlochten stromat ligt, waarbij het hoofd of de schedel, zoals ook in Vianen, op het binnen- of buitenwaarts opgerolde uiteinde van de mat rust.

De bovenste dekplaat is voorbehouden aan de *representacion au vif*, dat wil zeggen dat hier de overledene is afgebeeld zoals hij of zij tijdens zijn of haar leven heeft gefungeerd: in vol ornaat, met alle bij zijn of haar status behorende regalia. De termen *representacion de la mort* en *representacion au vif* komen voor in het contract dat Margaretha van Oostenrijk afsloot met de beeldhouwer Conrad Meit. Hij zou de twee beeltenissen van de vorstin voor haar dubbeldekker-tombe in Brou realiseren⁹.

Het testament van koning Edward IV van Engeland (20 juni 1475) vermeldt hoe hij in de St George's Chapel in Windsor bijgezet wenste te worden: zijn lichaam moest diep in de grond begraven worden, daarop moest een steen worden gelegd met de afbeelding van de Dood, op de bovenverdieping van het grafmonument moest een beeltenis van hemzelf komen¹⁰

De beelden op de bovenste dekplaat kunnen diverse houdingen aannemen: op de rug liggend of op de zij (waarbij het bovenlichaam op de elleboog steunt: *statue accoudée*), of knielend (*priant*). Bij een groot aantal liggende beelden is de plooi van de kleding niet aangepast aan de liggende staat van het lichaam. Vaak zijn bij de op de rug liggende beelden de handen in gebed op de borst gevouwen; de voeten kunnen tegen een support of tegen een dier rusten. Het hoofd wordt dikwijls door een kussen ondersteund; boven het hoofd kan een baldakijn geplaatst zijn. Volgens de Noord-Europese traditie zijn de ogen geopend¹¹. Het geheel wekt de indruk van een staand beeld dat neergelegd is. Een dergelijk beeld wordt daarom ook wel *pseudo-gisant* genoemd. De echte *gisant* geeft de opgebaarde

8 E. Panofsky, *Tombe Sculpture*, Londen, 1964 en A. Erlande-Brandenburg, *L'Église abbatiale de Saint-Dennis*, Parijs, 1982.

9 E. Panofsky, *Tombe Sculpture*, Londen, 1964.

10 E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, 1957.

11 E. Panofsky, *Tombe Sculpture*, Londen, 1964.

Afb. 4. Noord Engelse tekeningen, omstreeks 1450, van dubbeldekkergraven die de Engelse uitdrukkingen; ‘Thy fayr flessche falles and fadys away’ en ‘What thou art, and here after sal be’ illustreren.

dode weer in statiekledij (het woord *gisant* komt van het Franse *gésir*, ‘liggen’). Bij de *gisant* vallen de plooiën op natuurlijke wijze langs het lichaam naar beneden, de stand van de armen is in overeenstemming met de staat van levenloosheid, de ogen zijn uiteraard gesloten. In de latere middeleeuwen, toen men de dingen hoe langer hoe meer natuurgetrouw wilde weergeven, voelde men de discrepantie in de *pseudo-gisant* goed aan. Er werden dan ook diverse pogingen ondernomen om van een ‘liggend-staand’ beeld een natuurlijke voorstelling te maken van een opgebaarde dode, waarbij de ogen uiteraard gesloten moesten zijn. Zo kwam men tegemoet aan de realiteitsdrang; door de beeltenis van staatsiekleding te voorzien, maakte men tegelijkertijd de waardigheid die de persoon in kwestie tijdens zijn of haar leven had gehad zichtbaar.

Een variant op de *representacion au vif* is het uitbeelden van alleen de tekenen van de waardigheid van de (mannelijke) overledene, zoals in de Onze Lieve Vrouwekerk te Breda het geval is. Op de dubbeldekkertombe (circa 1530) van Engelbrecht II van Nassau (†1504) en Cimburga van Baden (†1501) nemen onderdelen van het harnas de plaats in van de *representacion au vif*, terwijl hun *transi*’s zich op stromaten eronder bevinden. In Vianen doet zich het vreemde geval voor dat zich, zowel op de onderste dekplaat als op de bovenste, *transi*’s bevinden, het-

geen niet de normale gang van zaken is. Hier zal ik later nog op terug komen.

Het is duidelijk dat tombes van dergelijke allure slechts voorbehouden waren aan de allerhoogsten in den lande, zowel op wereldlijk als geestelijk gebied. Kantorowicz heeft het samengaan van *representacion au vif* en de *representacion de la mort* onderzocht. Men moet dit zien tegen de achtergrond van de idee van de twee lichamen van de koning: het natuurlijke en zichtbare lichaam, dat sterfelijk is, en het ‘politieke’ lichaam, waarop leeftijd van geen invloed is en dat onsterfelijk is. Reeds eerder gold iets dergelijks waar het geestelijke waardigheden betreft¹² Hier zij verwezen naar het decreet van Paus Alexander III (1159-1181) *Quoniam abbas* (aangezien de abt...), waarin werd vastgesteld dat ‘een opdracht verleend aan een abt, na de dood van deze abt automatisch overgaat op de opvolger van de abt’. In een door de jurist Damasus (circa 1215) geschreven commentaar op dit decreet komt de volgende zinsnede voor: *quia dignitas numquam perit, individua vero quotidie pereunt (omdat de waardigheid nooit verloren gaat, individuen daarentegen dagelijks sterven)*

Dit gold ook het wereldlijk gezag: de ‘koninklijke waardigheid sterft nooit’, ‘de koning verenigt twee

¹² E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, 1957.

Afb. 5. Praalgraf van Engelbrecht II van Nassau en Cimburga van Baden in de Grote Kerk van Breda. Op de achtergrond het drielukkig De vinding van het Ware Kruis van Jan van Scorel (1495-1562).

naturen in zich: de *persona personalis* (de individuele koning) en de *persona idealis*, die overeenkomt met de *dignitas*.

Deze laatste is een imaginaire persoonlijkheid, die een onafhankelijk bestaan leidt en toch verbonden is met de koning, zolang hij leeft en regeert.

Dit verklaart wellicht de eigenaardige gang van zaken bij de begrafenisrituelen voor de Franse en Engelse koningen en voor de hoge geestelijkheid gedurende de late middeleeuwen en de vroege Renaissance. In Engeland wordt in 1327 voor het eerst melding gemaakt van het meevoeren van een beeltenis van de overleden koning in de begrafenisstoet.

Op 21 september van dat jaar stierf koning Edward II. Enige tijd later werd zijn gebalsemde lichaam in een kist waarop een in de koninklijke gewaden geklede pop lag, naar Gloucester gebracht om op 20 december hier in de St Peter-abdijkerk begraven te worden.

Ook bij de begrafenis van hoge geestelijken werd gebruikt gemaakt van een dergelijke pop. Deze werd gemaakt van hout en leer en met bombazijn¹³ overtrokken.

Wanneer het een koning betrof werd de pop in het

kroningsgewaad gestoken, kreeg deze een kroon op het hoofd en de scepter en wereldbol in de handen. Betrof het een bisschop, dan werden de bij hem passende gewaden en attributen gebruikt.

Vanaf Henry VIII (†1547) werd het gezicht naar een dodenmasker gemodelleerd.

Door middel van de met de regalia opgesierde pop werd in feite het politieke lichaam van de koning, dat anders onzichtbaar was, zichtbaar gemaakt. De pop verpersoonlijkte de *dignitas*. Blijkens een miniatuur die op de lijkst van koning Jean le Bon een aangeklede pop laat zien, was het gebruik reeds in 1364 in Frankrijk bekend¹⁴. Tijdens de begrafenisrituelen werd de idee *dignitas numquam perit, individua vero quotidie pereunt* gevisualiseerd. In de dubbeldekkertombe werd deze opvatting in steen vereeuwigd.

Bij de dubbeldekkertombe in Vianen ontbreekt echter de *representacion au vijf* die boven de *transi's* van Reinoud en Philippote geplaatst had moeten zijn. Een mogelijkheid voor de *representacion au vijf* voor de tombe van Vianen zouden twee *priants* geweest kunnen zijn of een variant in de trant zoals de tombe van Engelbrecht II in Breda te zien geeft.

Wat men in Vianen ziet is een *representacion de la mort* op beide niveaus, een combinatie die nergens anders voorkomt en naar mijn mening ook niet bedoeld kan zijn. Dit vermoeden wordt versterkt door een bericht in de *Kronijk van het Historisch Genootschap* (1851)¹⁵.

Volgens dit bericht zou zich onder de beeltenissen van Reinoud en Philippote het beeld bevinden van François van Brederode, een oom van Reinoud, die in 1529 in een beek bij Eindhoven verdronk.

Volgens de overlevering stelde dit beeld François voor in de toestand waarin hij het water was gevonden. Het valt zeer te betwijfelen of dit laatste inderdaad de bedoeling van de kunstenaar is geweest. Dit neemt echter niet weg dat er goede redenen zijn om aan te nemen dat hier twee tomben zijn samengevoegd tot één.

Zeer recent is het boek *Het grafmonument van Reinoud III van Brederode in de Grote Kerk te Vianen* van de hand van Jos de Meyere verschenen bij Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Jos de Meyere studeerde kunstgeschiedenis en archeologie aan de Rijksuniversiteit te Gent en volgde daar ook colleges Ruimtelijke Ordening en Stedenbouw. Hij was in Utrecht ruim 25 jaar werkzaam als conservator in het Centraal Museum en 10 jaar directeur van het Nederlands Waterleidingmuseum. Tevens was hij bijna 20 jaar voorzitter van de Stichting Stedelijk Museum te Vianen. Hij publiceerde tal van boeken, catalogi en artikelen over Utrechtse schilder- en beeldhouwkunst, onder andere *Utrechtse schilderkunst in de Gouden Eeuw* en over Viaanse kunst en geschiedenis, waarvan een aantal in samenwerking met Ko Ruijter, medewerker Gemeente Archief Vianen.

13 Bombazijn is een sterke geweven textielstof. Oorspronkelijk had de stof een schering van zijde en een inslag van kamgaren, die gesponnen werd uit lange wol (*bombasijde*). Later werd bombazijn vervaardigd met een katoenen schering en linnen inslag.

14 A. Erlande-Brandenburg, *L'Église abbatiale de Saint-Dennis*, Parijs, 1982.

15 De Meyere, *De N.H. kerk te Vianen*, 28.

De man met de wormen¹

Het raadsel van de kadaver-beelden van Vianen en Boussu

In het Utrechtse Vianen ligt een stenen lijk, in het praalgraf van Reinoud III van Brederode. Het is gemaakt in de zestiende eeuw en lijkt als twee druppels water op een beeld in Boussu, in België. Hoe kan dat?

Hendrik Tolboom² & Trudi Brink³

Bestemming bereikt. De navigatiedame heeft ons rechtstreeks naar de plek geloodst waar we moesten zijn, de Saint-Gérykerk in Boussu. In deze plaats, tegen de Franse grens aan, liet graaf De Hennin-Liétard ooit een enorm kasteel bouwen. De kerk werd uitgebreid met een kapel waarin de adellijke familie begraven werd. We zijn hier voor een half vergaan lijk. Althans een stenen beeld daarvan, een zogenaamde transi. Zo'n ontbindend karkas gaf de vergankelijkheid van het menselijk lichaam weer.

Onderzoek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in samenwerking met TNO naar het gebruik van Avendersteen viel heel mooi samen met een ander onderzoek. Namelijk dat voor de restauratie van het praalgraf van heer Reinoud III van Brederode en zijn vrouw Philippote, in de Grote Kerk van Vianen bij Utrecht. Onder hun beeltenissen ligt een zelfde kadaver, van Baumberger steen. Het is gemaakt door Colijn de Nole, een beeldhouwer die in de zestiende eeuw vooral actief was in Utrecht. Nu blijkt er hier, 270 kilometer naar het zuiden, precies zo'n zelfde transi te liggen. Een raadsel. Hoe komt dit beeld hier?

Gips?

Meteen bij binnenkomst zien wij hem. Op een gemetselde verhoging, recht tegenover de ingang, ligt een half vergaan lichaam van steen, moederziel alleen. De beeldhouwer heeft het uiterste van het materiaal gevergd. Neem die mat waarop het lichaam ligt, en de wormen rond de ribben, die half uit het vlees steken. Of de ingevallen ogen en de halfopen mond. Het is een aangrijpend tafereel, in deze ijskoude grafkapel, met minstens vijftig rottende lijken in de kelder. Nog steeds maakt de familie gebruik van dit graf. In eerste instantie lijkt het kadaver-beeld van gips te zijn, en niet van natuursteen. Bij beter kijken blijkt dat het bedekt is met een laag verf. Die heeft een donkergrijs patina aangenomen, vooral in de diepere delen. Meteen gaan wij op zoek naar plaatsen waar

de verf niet meer aanwezig is, want ons XRF-pistool⁴, bemand door Bertil van Os, specialist anorganische materialen bij de Rijksdienst, meet niet door de verf heen. Maar een of andere onverlaat heeft niet zo lang geleden de grote teen van de linkervoet gebroken. De steen is nagenoeg wit.

Avendersteen?

Het verlossende woord volgt al snel. Het apparaat bepaalt in zestig seconden welke hoeveelheden van welke elementen in de steen voorkomen. We zijn hier om vast te stellen of het beeld inderdaad van Avendersteen gemaakt is, zoals het bordje ernaast aangeeft.

Als dit niet het geval, en het van Baumberger blijkt te zijn, dan wordt het erg waarschijnlijk om ook dit werk toe te schrijven aan Colijn de Nole, want in deze omgeving werd niet met Baumberger gewerkt. Baumberger werd gewonnen in de omgeving van Münster, aangevoerd over de Rijn en soms met Avendersteen gebruikt in Utrechtse ateliers. Het zou dan wel eens een transi kunnen zijn die ook bedoeld was voor het grafmonument van de Van Brederodes in Vianen. De gelijkenis is treffend. Alleen de afmetingen variëren wat. Was dit beeld soms voor de echtgenote Philippote? Zij kwam uit deze omgeving. En de Nole kwam uit Kamerijk, Cambrai, hier vlak bij. In 1530 ging hij naar Utrecht. Bertil geeft uitsluitsel. Het gaat niet om Avendersteen, maar om Baumberger. Wat een ontdekking, maar tegelijk ook weer een hele hoop vragen. Hoe is het beeld hier terecht gekomen? Wanneer? En waarom? Wie heeft het stel 270 kilometer van elkaar gescheiden?

Twee mannen?

Een tijd later gaan we in Brussel naar een flatgebouw aan het Jubelpark. Hier bevindt zich een atelier van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Midden voor het raam ligt hij, de transi uit Boussu, in verband met restauratie. Het blijft een luguber beeld. Kindertjes uit Boussu die niet gehoorzaamden, werden vroeger bedreigd met een bezoekje aan 'de man met de wormen'. Sommigen mensen geloofden zelfs dat het om een versteend lijk ging, zo realistisch

1 Dit artikel is gepubliceerd in het Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, jaargang 4, nummer 3, september 2012.

2 Hendrik Tolboom is specialist natuursteen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

3 Trudi Brink is wetenschappelijk medewerker grafmonumenten van het MeMO-project aan de Universiteit Utrecht.

4 De röntgenfluorescentiespectrometrie (vaak aangeduid met het uit het Engels afgeleide acroniem XRF) is een techniek uit de analytische scheikunde waarbij de samenstelling van een monster uit chemische elementen wordt bepaald.

'De man met de wormen', het kadaver-beeld uit het Belgische Boussu, hier voor restauratie bij het Koninklijke Instituut voor het Kunstpatrimonium in Brussel.

Het kadaver-beeld onder in de Grote Kerk in Vianen, hier gefotografeerd in 1889. De balusterzuiltjes aan de zijkanten waren toen niet aanwezig.

is het weergegeven. Het beeld is ook bijzonder somber van kleur. Deze heeft het niet altijd gehad. Op een van de benen is nu een verlaag blootgelegd die kort na het maken van het beeld aangebracht moet zijn. Roomwit. Ongeveer de kleur van de steen zelf. Nader onderzoek aan de Universiteit Utrecht helpt ons verder. Het lijkt geen twijfel meer dat ook 'de man met de wormen' gemaakt is door Colijn de Nole. Zowel de sterke overeenkomst met de transi in Vianen als de steensoort wijst in deze richting. Het stelt inderdaad een man voor, aan de geslachtsdelen te zien. Dat sluit uit dat het ook toebehoort heeft aan de tombe van Van Brederode. De transi daar vertoont exact dezelfde geslachtskenmerken. Het is ondenkbaar dat voor een echtpaar twee mannelijke kadaver-beelden gemaakt zouden zijn. Bovendien passen ze samen onmogelijk op de benedenverdieping van het grafmonument. Hoe is dit werk van de Nole in Boussu terechtgekomen? Het zou vanuit daar bij hem in Utrecht besteld kunnen zijn. In Engelse ateliers werden destijds beelden in meervoud vervaardigd, zo is onlangs gebleken. Mogelijk zijn er ook in het atelier van De Nole meerdere, vrijwel identieke transi's vervaardigd.

Connecties?

Familiaire en politieke banden speelden een belangrijke rol bij de keuze van een atelier. Welke connecties bestonden er tussen Boussu en Vianen? Graaf De Hennin-Liétard moet Reinoud van Brederode goed gekend hebben. Beiden waren kamer- en raadsheer van keizer Karel V. Zij zijn in het zelfde jaar, 1531, gekozen tot ridder van het Gulden Vlies. Later werden ze ook allebei benoemd tot lid van de Raad van State. Ten tweede ligt Boussu dus in de geboortestreek van Philippote, Reinouds vrouw. En ten derde: Colijn de Nole kwam uit Kamerijk, 25 kilometer verderop. Zijn vader Willem ontwierp in 1515 een epitaf⁵ voor de kathedraal van Kamerijk, terwijl een oom van de moeder van Philippote, Jacques de Croy, daar toen als bisschop zetelde. We weten dat ook Robrecht, een kleinzoon van Colijn, meerdere opdrachten voor de familie De Croy heeft uitgevoerd. Het is goed mogelijk dat deze familie vaker gebruik heeft gemaakt van de diensten van de bekende beeldhouwers De Nole.

⁵ Een epitaf is een grafscript op een muur of pijler van een kerkgebouw, boven of nabij het graf aangebracht en al dan niet versierd.

De Baldakijn van het grafmonument in de Nederlands Hervormde Kerk te Vianen¹

P.F. Vlaardingenbroek en
B. Olde Meierink

In de Hervormde Kerk te Vianen staat één van de mooiste zestiende-eeuwse grafmonumenten, die ons land kent. Het aan Colijn de Nole toegeschreven praalgraf is opgericht voor Reinoud van Brederode (1492-1556) en Philippote van der Marck (gestorven 1536). Het type wordt wel omschreven als dubbeldekkergraf vanwege het gebruik van twee grafplaten: op de bovenste liggen de beelden van de begravenen, terwijl op de onderste plaat een lijk in staat van ontbinding verbeeld is, een zogenaamde 'transi'. Het monument wordt rond 1542 gedateerd². In de 17^e eeuw is over het monument een baldakijn of katafalk geplaatst.

Deze baldakijn is nooit serieus onderwerp van studie geweest. Ondanks het feit dat het zestiende-eeuwse monument van grotere kunsthistorische waarde is dan de baldakijn, is het niet terecht dat er geen enkele aandacht aan is besteed. Zo zijn de vorm en de uitvoering van de katafalk zelf interessant, evenals de mogelijke betekenis die er aan toe te kennen is. De baldakijn heeft een rechthoekig grondplan. De opstand vertoont op elke hoek een soubasement, waarop vierkante kolommen van de Ionische orde zijn geplaatst. Aan elk van de lange zijden zijn tussen de hoeken twee soubasementen geplaatst, waarop zich Ionische zuilen bevinden. Tussen de soubasementen bevinden zich balustrades, gevuld met platte balusters. Op de kolommen en de zuilen rust een overhuiving, bestaande uit een omlopende kroonlijst en twee loodrecht op elkaar staande kappen in zadeldakvorm, eindigend in frontons.

De frontons aan de kopse zijden nemen de gehele breedte in, terwijl de frontons aan de lange zijden aan de uiteinde rusten op de ionische zuilen. Het monument is overwegend zwart geschilderd; de kolommen

zijn voorzien van een zwartmarmer-imitatie, de zuilen en de kolomvoeten en de Ionische kapitelen zijn wit geschilderd, de zuilschachten en het fries van de kroonlijst zijn met roodmarmer-imitatie beschilderd en de platte balusters zijn van een illusionistische beschildering voorzien om het effect van ronde balusters na te streven. In de tympanenvelden zijn grisailles op zwarte grond aangebracht, voorstellende een wapenschild omgeven door banderolles, palmtakken en draperieën; in het zuidelijke veld is het wapenschild gevuld met het wapen van Brederode (een rode leeuw met barensteel op een geelgouden fond).

De binnenzijde van de overhuiving bestaat uit olijfgroene balkjes, beschilderd met eikenbladeren en gouden rozetjes; op het centrale punt is een gesneden rozet aangebracht met in het hart een doodskop. Op de balkjes zijn grijs beschilderde planken aangebracht, beschilderd met imitatiepanelen gevuld met grisailleschilderingen van pijl en boog, gekruiste fakels of doodskoppen; elk van de binnenzijden van de tympanen is voorzien van een gelauwerde doodskop, waarop een gevleugelde zandloper is geplaatst, aan weerszijden voorzien van een draperie.

De baldakijn is in de loop der eeuwen aan verschillende restauraties onderworpen geweest: het is bekend dat in 1727, 1746, 1828 en 1877 werken zijn uitgevoerd. Wat deze werken precies ingehouden hebben is onduidelijk. De schilderingen worden al in 1754 genoemd; Aangezien de drager origineel lijkt, zal de baldakijn in de huidige verschijning waarschijnlijk grotendeels origineel zijn. Vergeleken met

De beschilderde onderzijde van de baldakijn.

¹ De auteurs wensen hun dankbaarheid uit te spreken aan J.J. M. Ruijter, gemeentearchivaris van Vianen met betrekking tot het baldakijn.

² E. J. Mecima, *Grafkelder, tombe en kapel van het grafelijk huis van de Brederode, te Vianen*, Algemene konst- en letter-bode, 1837, II, 50-56. W. Th. Kloek, W. Halsema Kubes en R. J. Baarsen, *Kunst voor de beeldenstorm*, Den Haag, 1986. Catharina L. van Groningen, *De Vijfheerenlanden met Asperen, Heukelem en Spijk*, De Nederlandse Monumenten voor Geschiedenis en Kunst, Den Haag, 1989. J. A. L. de Meyere, *De N.H. kerk te Vianen*, Vianen, Alphen aan de Rijn, 1990. Frits Scholten, *De dode op zijn graf, 1400-1700*, Naar het lijk, Het Nederlandse doodsportret 1500-heden, Haarlem, Zutphen, 1998.

De 17^e eeuwse baldakijn over het 16^e eeuwse grafmonument van Reinoud van Brederode en Philip-pote van der Marck.

Jacob van Campen.

de tekening van G. Lamberts (1776-1850) blijkt echter dat de decoratieve beschildering op de basementen verdwenen is en de vulling van het westelijke fronton veranderd.³

Stilistisch gezien verzet zich niets tegen Van Campen als ontwerper. Voor de detaillering van de kroonlijst is wederom gebruikt gemaakt van Scamozzi's traktaat *L'Idée della Architettura Universale*. De omlijsting voor een Ionische deur ('ornamento della porte') diende hierbij als uitgangspunt; de tandlijst bij Scamozzi is in Vianen vervangen door een platte band.⁴ De verhoudingen van de onderdelen van de baldakijn komen echter niet geheel overeen met Scamozzi's regels voor de Ionische orde, iets wat vaak voorkomt in gebouwen van Van Campen. Aan het ontwerp lijkt een eenvoudig rasterpatroon ten grondslag te liggen, waarbij in de opstand van de kopse kant van een vierkant is uitgegaan. Aangezien er niets is dat niet op Van Campen wijst en het ontwerp en de verhoudingen ervan wel zeer geslaagd te noemen zijn, kan in het licht van de tekst van Huygens het ontwerp aan Van Campen worden toegeschreven.

De plaatsing van een katafalk over het graf van Reinoud is niet zonder betekenis. In de Republiek zijn slechts enkele grafmonumenten van baldakijnen voorzien, zoals het grafmonument van Willem I van Oranje-Nassau (vanaf 1614) en het grafmonument voor Jacob van Wassenaer Obdam (1667); de laatste behoorde evenals de Brederodes tot de hoogste Hollandse adel. Veel katafalken uit de zestiende en zeventiende eeuw waren tijdelijke eerbetonen aan hooggeplaatste overledenen: katafalken dienden luster en ontzag voor de dode en zijn nageslacht op te wekken.⁵

In Vianen komen twee personen in aanmerking als opdrachtgever voor de baldakijn. Het is mogelijk dat de katafalk na de dood van Johan Wolfert in 1655 is gemaakt.

Als opdrachtgever komt zijn tweede echtgenoot Louise Christine naar voren, die zich sterk inzette voor de belangen van het huis van Brederode. Mogelijk diende de katafalk als ondersteuning van de aanspraken op de grafelijke titel van Holland.⁶ Maar ook Johan Wolfert komt in aanmerking als opdrachtgever: de baldakijn zou dan als opwaardering van het familiegraf kunnen worden gezien, de plaats waar ook Johan Wolfert zijn laatste rustplaats zou hebben.

Altaarretabel in de grafkapel. (1540) Verwijderd tijdens de reformatie en in verval geraakt. Rond 1800 werden de resten weer opgesteld.

3 V[an]d[er]S[teeg], *Vermakelijke reyse*, 20. In 1828 is het monument opnieuw beschilderd en zijn enige timmerwerken uitgevoerd onder leiding van architect D. I. Toomkins van Waterstaat. In 1877 is de restauratie geleid door L. H. Eberson; bij deze restauratie is het schilderwerk van de baldakijn gerestaureerd. Waarschijnlijk zijn toen de oude schilderijen op de baldakijn opgehaald. De Meyere, *N.H. kerk te Vianen*, 26-30. De tekening van Lamberts is aldaar afgebeeld, 29.

4 Vincenzo Scamozzi, *L'Idée della Architettura Universale*, Venetië, 1615.

5 Frits Scholten, 'De apotheose van de held: Bartholomeus Eggers en het monument voor Jacob van Wassenaer Obdam in Den Haag, 1667', *Oud Holland*, 109,(1995) 63-88.

6 De positie van de familie van Brederode werd verder aanschouwelijk gemaakt in de gedenksteen voor het kanaliseren van de Zederik 1658 en de monumentale pomp op de Voorstraat 1662.

Bezoek aan oud-Ameidenaar

Teun de Groot

Teun de Groot
(juni 2013).

Bram Provoost

Op vrijdag 21 juni 2013 togen de Nieuwsblad redactieleden Herman Beckmann en Bram Provoost naar het Zuid Limburgse Eygelshoven (gemeente Kerkrade). Doel van deze verre reis, die tot onze verbazing ook nog een stukje door Duitsland ging, was een bezoek aan de oud-Ameidenaar Teun de Groot. De redactie wilde Teun, die in 1921 in Ameide is geboren, graag spreken over zijn jeugd in Ameide en zijn ervaringen in Duitsland gedurende de Tweede Wereldoorlog. Het verhaal van die ervaringen en de ontmoeting met de liefde van zijn leven is opgetekend door Stefie van Oord. Dit artikel getiteld 'Zonder koffer' is elders in dit blad afgedrukt. Wij wilden graag nog wat achtergrondinformatie over zijn leven en extra fotomateriaal om toe te voegen aan het artikel. Herman had contact met hem gelegd en wij waren van harte welkom. Wel waarschuwde hij dat hij een beetje doof was, maar 'boven was nog alles in orde'. Die 'doofheid' bleek geen enkel probleem, want onze vragen verstond hij prima en toen hij, bij koffie en Limburgse vlaai, begon te praten was er geen houden meer aan. Allerlei vooroorlogse 'Termeise' verhalen – o.a. over zijn werk als kippenverzorger en eierenraper bij van der Lee op Herlaar, als schippersknechtje eerst bij Nees Westerhout en daarna bij de gebr. Broere in Groot-Ammers. Verder ging het over vele zaken in Sluis en Ameide, zoals de brand in de klompenfabriek van Bart Barten op de Zouwendijk, de mandenbreiers enz. enz. Zeer uitgebreid was het ver-

De redactie wilde Teun, die in 1921 in Ameide was geboren, graag spreken over zijn jeugd in Ameide en zijn ervaringen in Duitsland gedurende de Tweede Wereldoorlog.

haal over zijn belevenissen bij de Arbeitseinsatz in Duitsland, zijn ontmoeting met zijn aanstaande vrouw Kata, de bevrijding van Berlijn door de Russische troepen en de vele problemen tijdens hun terugreis naar Nederland. Ook de ronduit onvriendelijke bejegening na terugkeer op Nederlands grondgebied kwam aan bod en uiteindelijk de vreugdevolle terugkeer met zijn bruid in het ouderlijk huis op de Lekdijk bij Sluis.

Na hun verblijf op Sluis vertrekt het echtpaar de Groot-Komljenovic in 1947 naar Heerlen, waar Teun bij de spoorwegen gaat werken. Familieleden die hem komen opzoeken in Zuid Limburg klagen over de vele 'stichten' die ze daar op de fiets moeten beklimmen. Teun woont nu in Eygelshoven in een aanleunwoning achter het huis van zijn in 1951 geboren zoon Stefan (Stephanus). De woning, gemaakt in enkele voormalige garages, was helemaal in orde om Teun en zijn inmiddels invalide vrouw Kata te kunnen huisvesten. Helaas heeft Kata er maar heel kort gewoond. Eén week na de verhuizing is ze tot groot verdriet van Teun op 17 augustus 2010 overleden. Het huwelijk, dat onder zeer bijzondere omstandigheden op 26 mei 1945 te Wolfsburg (Duitsland) is gesloten, heeft meer dan 65 jaar standgehouden. Wij hadden gerekend op een verblijf van een uurtje, maar na drie uur luisteren moesten we afscheid nemen met een map foto's en een notitieboekje waarin Teun zijn ervaringen had opgeschreven. "Kijk maar wat je er mee doet" zei hij, "maar ik wil het wel weer terug". Bij het afscheid nog snel foto's gemaakt van Teun en Stefan en afgesproken, dat we op korte termijn weer terug zouden komen om zijn eigendommen terug te brengen en nog meer verhalen van hem te horen. Dat hebben we inmiddels gedaan. Het fotomateriaal is verwerkt in het verhaal 'Zonder koffer'.

Teun (rechts) en Stefan de Groot in Eygelshoven.

Zonder koffer

Theunis de Groot, Ameide aan de Lek, 1921

Kata de Groot-Komljenovic, Resetar, Kroatië, 1924

's Nachts staarde ik naar de zoldering. Klaarwakker, de oren gespitst; doodsbenauwd voor de partizanen van Tito, die uit de bergen naar beneden kwamen. Ze slachten me af! dacht ik.

We woonden dicht tegen de bergen aan. In Resetar onder Bihac. In vijf huizen in ons boerendorp leefden katholieken, in alle andere orthodoxe Serviërs. 'Wij doen jullie niets' zei de Servische buurman. 'Maar zij daarboven wel!' zei vader, die zeer gezien was in het dorp. 'Als ze weten dat wij katholiek zijn, maken ze ons een kopje kleiner.'

We sliepen bij familie in het dorp verderop, verder weg van de bergen. Maar veilig voelde ik me daar ook niet. Alleen mijn zwager was actief bij de Ustasabeweging². Maar omdat we katholiek waren, sympathiseerden we toch min of meer met Pavelic. Die was fascistisch en pro-Duits, maar rooms-katholiek. En ja, dat waren wij ook. Van politiek had ik geen verstand met maar drie jaar lagere school.

De Duitsers waren gekomen op motoren; die had ik nog nooit gezien in ons dorp! Ach, ik keek meer naar het materieel dan naar de manschappen.

Ik was de tweede dochter van een keuterboer. Twee koeien hadden we, vier schapen en een stukje land. Overdag bleef het rustig en moest ik aanpoten: ganzen hoeden, brood bakken. Ik had alleen twee kleine halfbroers; mijn moeder was gestorven toen ik vijf was. Armoede, dat kende ik. Het was geen weelde in Kroatië. En angst. Alles wat jong was, moest zich bij het partizanenleger aansluiten. Ging je niet mee, dan was je verdacht. Bijna elke nacht kwamen ze naar beneden!

1 Dit is een hoofdstuk uit het boek *Liefde in oorlogstijd* van Steffie van den Oord. Uitgeverij Contact, 2005, Amsterdam/Antwerpen. De herinneringen van Teun zijn normaal, die van Kata zijn cursief gedrukt.

2 De ustašabeweging was een Kroatische nationalistische en antisemitische organisatie, die in 1929 werd opgericht door het parlementslid Ante Pavelić. De beweging was op fascistische leest geschoeid en bestreed het Servisch centralisme in Joegoslavië. De beweging kreeg financiële steun van het fascistische Italië van Benito Mussolini, waar zij ook haar bases had. Het Servo-Kroatische woord *ustaša* betekent opstandeling. (Bron: Wikipedia)

Teun de Groot op twintigjarige leeftijd.

'Eieren rapen, altijd maar eieren rapen. Dat deed ik in de crisistijd. Twee gulden vijftig in de week! Alleen op zondagochtend was ik vrij: het was armoe, armoe. Ik was die kippenfokkerij goed zat. Ik hoorde van een schip-

per die een knecht zocht. Ging ik meteen op af! En toen heb ik zes jaar gevaren. Op de Rijn, met zand en grind. Slapen was bijzaak. 'Als je drie uur hebt gepit, heb je je rug doorgeleg!' was het moto. Ook tijdens de oorlog ging het varen door. Tot de Vertrouwen werd gevorderd door de Duitse Wehrmacht. Binnen een uur moesten we van het schip af. En ik was werkloos. De schepen die tussen Amsterdam en Rotterdam voeren kwamen aan ons dorp voorbij. Met een roeiboortje verhandelde ik kaas en vlees op de schepen. Een kilo kaas deed twee zakken kolen – die nergens te krijgen waren. Handel! Maar je moest een vaste baas hebben anders zat je zó in Duitsland. Ik stelde de baas van de mandenmakerij voor – hij leverde granaatmanden aan de Wehrmacht: 'Zet mij maar op de loonlijst, in ruil voor kolen.' Maar na twee maanden kwam er een inval van het Duitse arbeidsbureau; op de personeelslijst wezen ze op geboortejaar aan wie er naar Duitsland moest voor de Arbeitseinsatz³. En ik kan mij niet herinneren dat iemand toen over onderduiken sprak.'

'Ik geloofde in God. Doodgaan leek mij na alle doorstane angst niet zo erg meer. Maar pijn en verminking – een arm of een been eraf! – dáár was ik bang voor. Samen met drie van mijn nichten schreef ik me in bij het Duitse arbeidsbureau in de stad Bihac. Vrijwillig. We konden werken op een fabriek – waar precies,

3 Arbeitseinsatz was de benaming voor de vaak gedwongen inschakeling in de Duitse oorlogseconomie van arbeiders uit de bezette gebieden tijdens de Tweede Wereldoorlog. In het Nederlands werd de term destijds letterlijk vertaald met 'arbeidsinzet'. (Bron: Wikipedia)

maakte mij niet uit.

Vluchten wilde ik, weg van de partizanen! – en geld verdienen voor vader.

Die middag, toen ik op het perron te Bihac afscheid nam van mijn vader en mijn zus, wist ik niet dat ik ze voor het laatst omhelsde. Maar het afscheid deed pijn. Ik had een ontzettend goede vader, die had ook pik-zwart haar, net als ik: ik was helemaal mijn vader.

Nooit zou ik ze terug zien. Mijn zus werd vermoord door de partizanen. Ze trokken haar van haar bed af, samen met haar baby, die ook doodging. Het dorp werd platgeschoten, vader zag zijn zelf gebouwde boerderij afbranden. Daarna stierf hij, van uitputting en verdriet.

Onderweg naar Berlijn werd ik ziek: van het afscheid, van de zenuwen. Waar kom ik terecht? Ik weet niets van Duitsland! Keer ik ooit nog naar ons dorp terug? Nerveus friemelde ik aan mijn netje met kleren. Een koffer had ik niet. En ik had nooit eerder in een trein gezeten. Mijn nichten ook niet.'

'Hamburg of Keulen: waar wil je heen?' vroegen ze, nadat ik medisch was gekeurd. 'Doe maar Hamburg,' zei ik, 'dan zit ik tenminste bij water' – dat trok, ik had altijd aan de Lekdijk gewoond. Daarna kreeg ik zakgeld om kleren te kopen. Een nieuw overhemd – ik was op zaterdag altijd thuisgekomen in hetzelfde hemd waarin ik 's maandags met het schip was vertrokken. En ik kocht onderhemden. Die had ik nog nooit gedragen, want wij waren thuis met acht kinderen. En wij waren nog niet eens de armsten. Ik vertrok, bij mijn broer achter op de fiets, naar Arkel. Van daaruit moesten wij met een groep jongens en mannen onder begeleiding naar Utrecht, waar de trein met Duitslandgangers klaarstond. Een koffer had ik niet. Die had niemand in Ameide! De timmerman had van geperst papier een kistje gemaakt, met een riempje van een oude schoen eraan. Niet al te nerveus – we zien het wel! – trommelde ik onderweg met mijn vingers op de nepkoffer: de wereld vergaat niet, dacht ik. Ik keek naar het vlug voorbijglijdende landschap – ik had gevaren en gedaan, maar nog nooit in een trein gezeten: wat ging het snel!'

Kata (r) met haar vriendin in Moabit in 1942.

'Ondergrondse, bovengrondse... ik begreep er niets van, en het krióelde van de mensen! Achter de koeien aanlopen als ze uit grazen gingen buiten Resetar, dat kende ik. De eerste dag werd ik nog begeleid naar de Siemensfabriek, de tweede dag moest ik er alleen heen – in die ondenkbare grote stad! De mensen stootten vreemde klanken uit: wat bedoelden ze?! Ik kende misschien drie woorden Duits. Op de fabriek kregen we een tolk, maar hij was een Pool, dus die kon ik ook niet verstaan; hij sprak natuurlijk geen woord Kroatisch. Ik moest mijn verstand gebruiken en goed opletten.'

'In Berlijn – we reden helemaal niet naar Hamburg! – stapten we onder bewaking uit. En kwamen we terecht in een kamp met prikkeldraad.

's Morgens koolsoep, 's middags koolsoep, 's avonds koolsoep. En een fatsoenlijk bed kreeg je niet; we lagen op planken. Internationaal lag er op planken: mensen van overal vandaan. Maar na een paar dagen werd mijn nummer omgeroepen met een luidspreker – ik naar de poort. Ze vroegen – niet of ik nou kolenboer was of groenteboer, ik was gewoon nummer zoveel en ik moest meekomen.'

'Mijn nichten werkten op een andere fabriek, maar we leefden in hetzelfde Lager. Keurig netjes was het, we waren niet veel gewend: het water kwam zó uit de kraan, ik wist niet wat ik zag! Er waren douches; voor ons ongekeerde luxe. Overal stonden moderne gasfornuizen waar groepjes vrouwen aan stonden te koken – wij waren houtkachels gewend. Ik at vaak met mijn nichten: de gerechten van thuis. En als ik mijn werk goed doe, dacht ik, valt niemand me lastig. Ik maakte radiospoelen: zittend werk. Ach, mijn leven was niet slecht, zolang ik niet te vaak dacht aan mijn dorp en aan vader, die voor mij vader én moeder was.'

'Daarna belandde ik in een Lager van de Deutsche Reichsbahn⁴: een rangeerterrein in Berlijn – Moabit met twee goede barakken en een kantoortje voor de Lagerführer⁵. En bovendien vlak bij de keuken! – ik at lekker mee met de rangeerders en het treinpersoneel.

Ik werd als Gepäcksträger⁶ ingedeeld op Berlin Hauptbahnhof⁷: in een uniform van de spoorwegen en met een platte pet op moest ik bagage in en uitladen. Met een karretje liep ik fluitend van het ene perron naar het andere, van de D-zug⁸ naar de S-bahn⁹. Ik had me altijd de blubber gewerkt in Nederland. Maar nu begon ik om zes uur, was ik om twee uur 's middags al klaar en zat ik om half drie in de bioscoop! Dat had ik nog nooit meegemaakt.

4 Duitse spoorwegen.

5 Kampcommandant.

6 Kruier.

7 Berlijn Centraal.

8 D-trein.

9 De S-Bahn, meestal de afkorting voor *Stadtschnellbahn*, soms ook voor *Schnellbahn*, is een in Duitsland ontstaan (elektrisch) treinconcept, tussen de RegionalBahn (stoptrein) en de Stadtbahn (stadsvervoer) in. De S-Bahn maakt meestal gebruik van de normale spoorwegen om grote steden te verbinden met andere grote steden of forensengemeenten. De treinen rijden volgens een vaste dienstregeling met een redelijk hoge frequentie (Bron: Wikipedia).

- Boven: T(h)leun van den Noort en Teun de Groot (r) in 1943.
- Midden: Teun van den Noort en Kaja Komljenovic.¹⁰
- Onder: V.l.n.r. Teun de Groot, Kata (zittend), en Teun van den Noort, Berlijn 1943.

Ik ging ook vaak met een kameraad Theun uit Deventer, naar een café waar alleen buitenlandse arbeiders kwamen. Eckewald heette het, op de hoek in de Waldstrasse. De kastelein, naar later bleek communist, keek Duitsers de deur uit. Er stonden een piano en een gitaar, en daar maakten we lol met z'n allen: 'En we zitten in Berlijn - en hoe lang zal het nog duren?'

Theun en ik zitten die middag aan de bar. 'Potdomme' dat lijken een paar leuke meiden daar!' Ja, dat vond Theun ook. Vooral die met dat pikzwarte haar: 'die was knap, zeg...!'

'Je had niks in Berlijn - een beetje verweerd voelde ik me. Was ik een keer vrij, dan ging ik met een van mijn nichten naar Eckewald. Daar werd gelachen, de arbeiders zongen malle liedjes in alle talen, van Tsjechisch tot Nederlands.'

Twee mannen aan de bar zitten die middag naar ons te kijken. Een kleine blonde en een lange' iets donkerder. Ik stootte mijn nicht Kaja aan: 'Die kleine zit me aan te gapen, zeg...!'

Ik werd ongeduldig - hier mocht ik geen gras over laten groeien! 'Zullen we ze aanspreken? Zij zijn ook maar met z'n tweeën,' zei ik tegen Theun, terwijl ik naar de donkere bleef staren. En ik loop al naar ze toe: 'Dag dames, wie geht's?'

'Daar stonden ze al bij ons aan tafel! - die twee vreemden. 'Wir haben schon ein Freund' loog ik.

'Ik denk: ik ga snel naast die zwarte zitten, anders is Theun mij voor! En dan moest ik naast die andere zitten. Ook niet lelijk maar die zwarte....! Wat een vrouw, dacht ik, wat een vrouw. Al straalverliefd. Ze zei dat we mochten gaan zitten, al wachtten ze op hun vriendjes. Kata heette ze. Mijn Kata, dacht ik. We maakten een praatje, en bleven maar zitten - we dronken nog een glas bier, nóg een.'

'We spraken allebei gebrekkig Duits. Maar we begrepen elkaar direct. Die

¹⁰ Kaja had dezelfde achternaam als haar nichtje Kata, de vrouw van Teun de Groot. Kaja is op 17 oktober 2011 te Diepenveen overleden, 88 jaar oud. Teun van den Noort is op 12 februari 1989 overleden.

kleine blonde heette Theunis en kwam uit Holland. Hij werkte op het station. Vrolijk type. Kletste aan één stuk door. 'Tot het tijd werd om naar huis te gaan.'

'De kroeg ging sluiten. En onze vrienden kwamen natuurlijk niet opdagen...'

'Dan breng ik je naar huis,'zei ik.'

'En dat deed hij ook.'

'En van toen af zijn we elkaar trouw gebleven.'

'Het is nooit meer uit geweest!'

'Ik weet niet meer of ik die eerste avond al een kus kreeg. Ik geloof van niet.'

'Als jonge vrouw alleen in een vreemd land was het oppassen geblazen - anders zat je al gauw met een dikke buik te kijken'

Bij het afscheid had vader nog gezegd:

'Kata, wees voorzichtig!

Laat je niets wijsmaken door mannen. God ziet alles.' Dat had ik goed onthouden.'

'Toevallig of niet we woonden vlak bij elkaar. Toen ik Kata de tweede avond naar huis bracht, kuste ik haar - voor het eerst ... Ik wist: nou heb ik de ware te pakken!'

'Ik was niet direct verliefd. Maar dat kwam na een tijdje vanzelf. Op zondagen gingen we zwemmen in de Weisensee, een meer in Berlijn. Lekker in het zand liggen.'

'Mooi strand, mooie meid - in haar bustehouder en grote onderbroek.

Een badpak had ik niet. Maar we zochten vertier. samen, of met Theunis' kameraad Theun en mijn nicht Kaja, die ook verliefd werden; rondslechteren, naar de bioscoop.

'Mijn zakhorloge ruilde ik in voor twee ringen. Die schoven Kata en ik elkaar op de drempel van de juwelierszaak al om de vinger. Kata's nicht Kaja en mijn kameraad Theun deden hetzelfde.'

'We verloofden ons met z'n vieren.'

'Daarna dronken we een glas bier in Eckewald, ons thuis. Zat werd je niet: het bier was al erg slap.'

'Ik kreeg verlof, maar kwam niet verder dan Zagreb. Dán werd de trein beschooten, dán weer gesaboteerd. Vader leefde toen nog en ik wilde zo graag naar de

plek waar ik geboren was; het leek onmogelijk. 'Laten we teruggaan,' zei ik ineens tegen mijn nicht. 'We komen toch niet verder. En ik heb iets achtergelaten: mijn jongen. 'Mijn Theunis.'

'We deelden lief en leed. En we hebben mekaar uit het puin gehaald. Kata is wel zes keer ausgebomt.'

'Zeven keer.'

'En ikzelf... ik weet niet eens meer hoe vaak. Dan kwam ik 's avonds thuis en was alles plat. Sliep ik weer op het werk op een bank of in het schafflokaal. Je moest maar zien dat je ergens een onderkomen vond.'

'Maar je moest wél op tijd op je werk zijn.'

'Geen minuut te laat!'

'Of je de hele nacht in de kelder had gezeten of niet. Eén nacht ging het er zó vreselijk aan toe dat de Lagerführer riep: 'Naar buiten, naar buiten! Alles stort in!' In mijn onderbroek en nachtpon ben ik weggerend. Het was de enige keer dat ze ons één dag vrij hebben gegeven. Ik had toen net het bericht gekregen dat mijn zus en mijn vader dood waren.'

'Na het zoveelste bombardement had ik met drie andere jongens een hok gekregen bij station Fürstbrunn. We ruimden het in met strozakken. Snel weer naar het werk. 's Avonds om negen uur was er Fliegeralarm. Kwamen we 's nachts thuis, stond er niks meer - ik had er nog niet eens geslapen. Alles plat. Zo ging het altijd. Kreeg je weer een bon voor een halve liter jenever.'

'Als je bij een bombardement alles was kwijtgeraakt, mocht je andere kleren uitzoeken. Gewoon tweedehands spul, dachten we. Pas naderhand heb ik begrepen dat het van joden moet zijn geweest - dat wist ik op dat moment niet!'

Op een nacht, Moabit werd zwaar gebombardeerd, vluchtte ik naar de schuilkelder; maar er lag een blindganger voor de deur, we konden niet naar binnen. Met een groep Russische vrouwen, die in de Reichsbahnkeuken werkten, rende ik weer terug naar het rangeerterrein om te schuilen achter de wagons. Toen werd het rangeerterrein gebombardeerd. Er zat olie en benzine in enkele wagons! - het brandde van alle kanten. Er kwamen fosforbommen naar beneden; ik kreeg wat fosfor onder mijn zool - m'n schoen brandde onder mijn voet vandaan; ik kon 'm nog snel uitschoppen!

Ik was verplicht te helpen blussen. Maar het was water naar de zee dragen, met belachelijk kleine emmertjes: dit had geen zin meer, het vuur laaide al verder op. In doodsangst, en op één blote voet, rende ik regelrecht naar de barak waar Kata naartoe was verhuisd, zo'n vijfhonderd meter verderop. De Russische vrouwen konden ook geen kant meer op en holden maar achter mij aan. Kata, - waar zat zij?

De barakken van de Kroatische meisjes lagen half plat. De bommen vielen als regendruppels. En het goot granaatpulver!

Ik liep door en kwam met de Russinnen bij de hoofdbunker terecht. De enige veilige schuilplaats met afweergeschut erbovenop. Vol met Duitse vrouwen en kinderen, die vaak 's middags al naar de bunker gingen. 'Ausländer kommen nicht herein,' zei de wacht bij de deur. Ik droeg mijn spoorweguniform en kon doorgaan voor Duitser; ik pakte die vent bij z'n strot en duwde hem tegen de muur: 'Diese Frauen kommen auch herein!' - ik was in alle staten; de Russinnen waren al binnen, ik ging ze snel achterna.

Een paar uur later, toen het sein veilig werd gegeven, holde ik Linea recta naar de barak van Kata. Daar stond ze...! Ongedeerd tussen het puin. Op van de zenuwen was ik. 'Ik had al die tijd, in een andere schuilkelder, ook over Theunis ingezet. Maar hij was altijd banger dan ik.'

'In café Eckewald gingen de remmen los. Iemand rammelde de melodie van 'Lili Marlene' al op de piano...

Eén keer kreeg ik verlof. In 1944 mocht ik twaalf dagen naar Ameide aan de Lek. 'Theunis beloofde terug te keren. Na precies twaalf dagen'

'Iedereen wist dat Duitsland de oorlog verloren had' Ik kon zó onderduiken- veiliger dan terug gaan.

Maar al snel verlangde ik naar Berlijn, waar ik háár kon zien. Ik wilde dat Kata mijn vrouw zou worden.

Vader en moeder verklapte ik niets over mijn verkeer - ik was bang dat ze zouden roepen: 'Is zij je meer waard dan je leven!' Bovendien wist ik niet of Kata met mij wilde trouwen. Daar hadden we nog nooit over gesproken. Misschien wilde ze wel terug naar haar vaderland. Al was het gelogen, ik vertelde dat ik terug moest naar Berlijn omdat ik daar nog een hoop spullen had staan. Ruim op tijd ging ik naar Utrecht en zonder te twijfelen stapte ik op de trein. Bij Hannover werden we beschoten - en mopperde ik, omdat ik op tijd terug wilde zijn bij Kata, zoals beloofd: ik móést het waarmaken. Kilometers voor Berlijn stopte de trein wederom. De stad was onbereikbaar geworden. De avond dat ik terugkeerde was er zwaarder gebombardeerd dan ooit tevoren.'

'Bijna duizend vliegtuigen boven Berlijn! Ik zat in de kelder en dacht aan Theunis. Hij is de enige die ik nog heb, dacht ik, de enige...'

'Vanuit de verte was Berlijn één massa vuur. Ik liep met verbandgaas over mijn ogen gewikkeld. Anders kon ik me geen weg banen door de rook, die in de ogen sneed.' Toen ik uit de bunker kwam, kreeg ik vreselijke pijn aan mijn ogen. Zou Theunis nog komen? Nee, dacht ik. Onmogelijk.'

'Ik dacht ze is dood.'

'Ik herkende hem eerst niet, vanwege het verbandgaas om zijn ogen. Hij had het gehaald!'

'Ze wás niet dood! - ze stond in het Lager van de Kroatische meisjes op mij te wachten. Zoals afgesproken.' 'Als we nu nog een bom op onze kop krijgen, dacht ik, moet het maar in één keer afgelopen zijn. En dan gaan we samen.'

'Al was het lastig, ik wilde haar elke dag zien. Voor, tijdens of na een bombardement. Door de spanning en het verdriet werd onze liefde sterker.'

'Ik leefde van vandaag op morgen. En was blij dat iemand van mij hield in de hel Berlijn.'

'Voortdurend zag je vliegtuigen boven de stad die alles maar gewoon lieten vallen - bommen, bommen en nog meer bommen. Ik raakte ervan overtuigd dat ik nooit meer thuis zou komen. Alles wat ik verdiende, maakte ik op. Anders was ik nog rijk geworden. Van alles wat er 'gerauscht' en georganiseerd werd. Op ons station kwamen bijvoorbeeld kisten met horloges uit Zwitserland binnen - die kregen de Duitse soldaten als ze invalide werden. Stond er op de vrachtbrief: zes kisten horloges, dan kwamen er maar drie binnen - de andere waren elders gestolen. Maakten wij er op de vrachtbrief van twee kisten horloges, 'einer fehlt noch' - die pikten we zelf in. Van de twaalf Duitsers die er tijdens een dienst werkten, waren er tien die stalen als de raven. Ik dacht ik zal daar een beetje aan de kant gaan staan, ik moet toch ook leven? Er was geen controle meer, het was oorlog. Die kisten konden net zo goed bij een treinbeschieting zijn kwijtgeraakt. Daar kwamen weer tien dozen Berliner leverworst binnen! Meteen pasten we de vrachtbrief aan.'

'Je had in een wéék nodig wat je in een maand op de bon kon krijgen - maar ik kreeg blikjes met groente en macaroni van Theunis. En overheerlijke Berliner leverworst!'

'In Berlijn was tot 1945 bijna alles te krijgen in de winkels - als je maar bonnen had. En het kwam deels aan bij ons op het station. De Duitsers hadden half Europa leeggeroofd dus ik pikte wat ik kon. Sigaretten kopen was niet nodig. Ik jatte ze en rookte ze op. Mijn chef, die met een groot hakenkruis op liep - anders was hij nooit chef geworden - bracht ik ook trouw z'n sloffen sigaretten en alles wat ik pakken kon. Ik zette het in de kast op zijn kantoor. Hij heeft me er nooit voor bedankt. Maar hij wist dat ik die spullen bracht, en hield zijn mond. Die chef, een oudere man, was dan partijlid, hij was een aardige vent. Als ik vroege dienst had en er kwam geld binnen dat naar de bank moest, paar honderd meter verderop, duwde ik de kar met de metalen geldkist en liep hij er met een revolver naast. 'Heil Hitler' groetten de bankmedewerkers als we binnenkwamen. Ik bracht de Hitlergroet zoals zij, en riep: 'Leve de koningin!' - begonnen ze allemaal te lachen. Ik kon lezen en schrijven met die Duitsers. Het waren niet allemaal rotzakken. Onder elkaar spraken ze niet openlijk over het nazisme - twee Duitsers vertrouwden elkaar niet - maar tegen mij durfden sommigen het wel te zeggen: 'Die Hitler moesten ze de strot afsnijden.'

'Hadden ze 't maar gedaan. Theunis bracht van alles mee, maar ik heb ook vaak niets gegeten. Stond je net te koken, luchtalarm! - gas uit en wegwezen. Kwam je de kelder uit, was het eten verprutst.'

'Als er overdag een bombardement was geweest, haalde ik Kata van de fabriek. Dan zette ik mijn pet op, al hoefde ik op dat moment niet te werken: een

spoorman die op dienst moest, kreeg voorrang, net als militairen. Het station van de S-Bahn stond na een bombardement altijd tjokvol, maar ik kon snel naar binnen.'

'We wilden elkaar zo snel mogelijk zien! En samen met Theunis hoefde ik niet urenlang op de S-bahn te wachten, en was ik snel thuis.'
'Als je een pet op had was je álles in Duitsland.'

'Theunis heeft mij ook een keer op de fiets opgehaald.'

'Gekregen van een Duitser. Een hoge pief met veel hakenkruisen en medailles op de borst, die ik had geholpen met zijn bagage. Hij had die fiets gekocht in Holland zei hij. Gejat bedoelde hij. Na een heftig bombardement, een paar dagen later, lag ook de S-Bahn stil, dus sprong ik op de fiets. Door de puinzooi reden wij helemaal naar Falkensee, net buiten Berlijn. Daar woonde ik het laatste halfjaar met drie kameraden in een oud seinhuis dat de Reichsbahn ons had toegewezen - alles was kapot in Moabit.'

'Ik sliep ook in het seinhuisje. Veel veiliger was het niet. Maar we waren bij elkaar. Mijn nichten, en Teun, verloren we uit het oog in de chaos.'

'Ons seinhuis was al lang niet meer in gebruik en zat vol luizen - ze beten je blauw en er was niets tegen te beginnen. Maar Kata sliep bij mij! Op mijn éénpersoonsstrozak. En nog bleven wij netjes. Kata was verstandig.'

'Ik wilde niet zwanger worden in oorlogstijd.'

'Er is geen man geweest die zo lang heeft moeten wachten als ik. Ik was geen mietje; we hielden van elkaar.'

'Maar de drang was te groot. Van beide kanten. Elke dag kon de laatste zijn. We sloegen geen acht meer op de luizen.'

'En bedreven eindelijk de liefde op een smalle strozak. Adembenemend mooi was ze. Maar ik moest oppassen: gauw voor het zingen de kerk uit! Voorbehoedsmiddelen hadden we niet.'

'De oorlog liep al ten einde, wisten we. In het seinhuis luisterden we stiekem naar de Engelse zender.'

'Kata ging 's nachts steeds vaker naar buiten staan kijken. Dat durfde ik niet; ik bleef in de kelder.'

'Als de wereld vannacht vergaat dacht ik, wil ik het zien ook. Overal licht: de schijnwerpers van de luchtafweer. Het leek wel dag, maar dan met sterren aan de hemel. De vliegtuigen kwamen soms zo laag over, dat ik kon zien wanneer het luik werd opengetrokken. Als dat recht boven mij gebeurde, hoefde ik niet bang te zijn: die bommen raken mij niet, wist ik, die komen verderop terecht. Honderden kanonnen van het luchtafweergeschut leken tegelijk te schieten op dat ene vliegtuig, dat soms wel van gummi leek - tot het toch voorover kantelde en over de kop naar beneden viel.'

'Toen oude mannen met een hooivork of een schop op de rug de Russen wilden gaan tegenhouden, het

was maandag 23 april 1945, zijn we een klein keldertje in gevlucht bij het station van Falkensee; een gemetseld hol van drie bij vier met wat grond erop. Dagenlang zaten we in het onderaardse hol. Met de stationschef, de onderchef, de ladingmeester; allemaal Duitsers, plus Kata, ik en Willem, een Rotterdammer die ook als dwangarbeider op Berlin Hbf had gewerkt. Ik dacht we zullen sterven.

‘Buiten hagelde het granaatscherven, brokstukken, glas.’

‘In ons hol was een telefoonverbinding met andere stations.’

De chef gilte door de telefoon: ‘Die Russen sind bald hier!’ - het angstzweet goot van onder zijn pet naar beneden.

Bij de Zwitserse ambassade in Berlijn had ik documenten geregeld waarop in het Russisch stond vermeld dat ik dwangarbeider was. Maar die Russen komen straks binnen met machinegeweren, dacht ik, en knallen ons allemaal neer. Ik kon het me voorstellen ook.’

‘Ik had met Ostarbeiterinnen gewerkt en sprak een paar woorden Russisch - had ik dat maar nooit verteld! De Duitsers in de kelder, ver in de meerderheid, eisten dat ik bij de deur ging zitten. Om het woord te voeren, als het zover was.’

‘Maar dat wilde ik niet! Zou de Rus schieten, dan was Kata het eerste slachtoffer.’ ‘Twee dagen en nachten zaten we al onder de grond, en steeds hadden we daar ruzie over.’ ‘De stationschef kon geen verbinding meer krijgen met het dichtstbijzijnde station. De Russen waren niet ver meer! Toen zei Willem uit Rotterdam: ‘Zo. En nou zijn wij de baas!’ Al waren we maar met z’n drieën. Hij haalde een mes uit zijn zak, en sneed de telefoondraad door.’ ‘De Duitsers smeekten hem om zijn mes, om daarmee de hakenkruizen van hun kleren te snijden.’

‘Op de derde dag, 26 april, ’s morgens rond vijf uur, hoorden we een alles overheersend lawaai. Ik hield het niet meer uit; ‘En nu gaan we buiten kijken!’ Ik pakte Kata’s hand en schopte de deur open. Het was al licht...’

‘...en op nog geen vijftig meter afstand van ons keldertje rolden de tanks voorbij, vol met Russen in Duitse generaalsuniformen, en met Duitse petten op het hoofd; straalbezopen zongen ze en speelden op harmonicás.’ ‘De ene Russische tank na de andere. Duitsers zag ik niet meer.’

‘Vlak bij het station was een kamp met Ostarbeiterinnen die gedurende de oorlog meer slaag dan eten hadden gekregen. Ze werden bevrijd door hun landgenoten en stormden de hoofdstraat van Falkensee op.’

‘Iedereen sloeg koortsig aan het plunderen. Kata en ik keken elkaar op de keldertrap even aan en het moment daarop renden we al naar de bakker, de slager, de schoenenwinkel...’

‘Ik zag geen stalinorgels¹¹ en kanonnen meer en pakte wat ik pakken kon. Ik had honger; dagenlang hadden we nauwelijks gegeten. En wat stond ons nog te wachten?’ ‘Een doos vol blikjes met sardines had ik al, een enorme zak suiker... in de schoenenwinkel lagen honderden schoenen door elkaar - er was geen paar meer te vinden dat bij elkaar paste. Maar dat deed er niet toe.’ ‘Met onze buit kwamen we bij het seinhuisje. Er stak een mitrailleur uit het raam; de laatste Duitse soldaten van de Volkssturm hadden de Russen kennelijk nog willen tegenhouden. Binnen lag een hoopje Duitse uniformen, en onze kleren waren verdwenen: de soldaten waren als burgers gevlucht.’

‘Ineens bedachten we ons dat de Russen niet mochten denken dat die spullen van ons waren.’ ‘Daar kwam al een Rus! - gauw trok ik het Zwitserse document uit mijn zak, en nog een document, waar ik een beetje aangeprutst had, zodat Kata op papier óók Nederlandse was. De Rus bekeek het vlug en wees naar een rioolput. De schrik sloeg me om het hart... Toen begreep Kata dat we de Duitse uniformen in het riool moesten gooien, we waren allebei Hollandski, en het was goed.’

Achter de stalinorgels reden trailers met meel; iedere bakker moest direct brood bakken. De Duitsers stonden in de rij, en wij mochten vóór. Op 29 april kregen we van de Russen te horen dat we naar huis moesten gaan; bonnen kregen we niet meer.

Snel hebben we ergens een handkar gejat, wij waren toch de baas nu? En daarop laadden we de kist met sardientjes en de rest van de buit.’

‘Ik bleef maar bij de kar staan dralen... Ik wist ineens niet zeker meer wat ik doen moest. We hadden er al dagenlang over gesproken. Uiteindelijk hadden we besloten dat ik mee zou gaan naar Ameide aan de Lek. Maar lag daar mijn toekomst wel? Ik was gek op Theunis, en oud genoeg om me te binden. Maar had mijn vader nog geleefd, dan was ik niet meegegaan...’

‘Ik probeerde haar gerust te stellen: In Ameide aan de Lek is het goed’, maar ik begreep haar twijfel. Uiteindelijk zijn we maar gewoon gaan lopen. Naar het westen.’ ‘In het kielzog van het Rode Leger. Aan de zon zagen we welke richting we op moesten. Het was prachtig weer.’ ‘Trokken de Russen op, dan gingen wij ook weer verder. Door een uitgestorven gebied: frontgebied. Veel Duitsers waren op de vlucht geslagen, richting de Amerikanen: voor de Russen waren ze vele malen banger. Geen levend mens meer te bekennen - alleen lijken.’ ‘In de berm, of midden op straat. In het begin schrik je nog: ‘Daar ligt er weer een.’ Maar al gauw lette je niet meer op de doden. Daar word je hard in.’ ‘Behendig manoeuvreerden we er met de kar omheen. Zo sjokten we maar achter de Russen aan, zonder te weten wat ons te wachten stond.’

11 Katjoesja is de aanduiding voor twee typen raketwapens en hun lanceerinstallaties, gefabriceerd in de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog. De pijpen om de raketten af te schieten staan parallel, net als orgelpijpen. Vanwege het geluid van de raketten en de orgelachtige vorm en omdat Jozef Stalin destijds de leider van de Sovjet-Unie was, kreeg het apparaat onder de Duitse soldaten al snel de bijnaam Stalinorgel.

Al drie dagen hadden we gelopen - soms weer kilometers terug, vanwege een verwoeste brug. Inmiddels waren we met een grote groep Nederlanders, Belgen en Fransen, die allemaal naar het westen trokken.' We kwamen op een boerderij waar paarden in de wei stonden. Een andere voormalige dwangarbeider hielp me er twee te vangen en ik spande ze voor een platte kar die achtergelaten was.

We waren 's ochtends onderweg en iemand riep: 'Duitsland is gecapituleerd!'

De groep joelde van vreugde. Met een man of veertig kwamen we 's avonds aan op een verlaten boerderij en slachten een varken en een schaap. Ik trok een schoon hemd aan, de kisten lagen vol met kleren. We sneden bossen stro kapot om op te slapen. Maar de hele nacht liep ie op en neer naar het wc-kot -we hadden intussen allemaal dysenterie. Al wekenlang aten we bijna enkel vlees en nauwelijks brood.'

'Zodra het licht werd, trokken we verder. In een leeg dorp troffen we een oude vrouw van een jaar of zeventig. Vier keer achter elkaar was het arme mens verkracht.

We kwamen in een gehucht met een groot herenhuis, waarin Russen zaten. Er liepen schapen omheen. En ik vroeg in het Russisch of we er een mochten slachten. 'Dobre, dobre' - het was goed. Toen het schaap was geslacht, kwam er een andere Rus aan, stomdronken, maar met een mitrailleur op zijn rug. Op zoek naar het meisje dat Russisch sprak, hij moest mij meevoeren naar de officieren!'

'Dit moet ie hem zeggen,' zei ik tegen Kata. 'Als hij mij doodschiet, kan hij jou meenemen. Eerder niet.'

Zo goed en zo kwaad als ik kon, vertaalde ik dat in het Russisch - ondertussen deed ik het in mijn broek. De Rus droop af. Misschien om het aan zijn officieren te melden.'

'Als de bliksem gooiden we onze spullen op de kar en vluchten het bos in.'

Dat was de laatste keer dat ik onderweg Russisch sprak - geen wóórd meer...!'

'Die avond kwamen we aan in een lege garage, een paar dorpen verderop. Daar sliepen we met z'n allen op de grond - onderweg hadden we genoeg dekens en warme kleren bij elkaar geroofd: koffers vol. 's Nachts trokken Russische soldaten ineens de garagedeur open. Kata kroop onder de dekens, dicht tegen mij aan; haar snelle hartslag kon ik voelen. Met hun zaklantaarns schenen de Russen over ons heen: 'Rabonitj!' riepen ze. We moesten voor ze gaan werken op het nabij gelegen vliegveld.

'Njémtsy Rabotajut!', de Duitsers moeten werken!' riep iemand uit onze groep. Toen begonnen de Russen te lachen en lieten ons met rust.

We hadden al twee of drie weken gelopen toen we het stadje Belzig bereikten. Daar kwam een Rus naar ons toe met de tijding dat we ons allemaal

- Een serie foto's van de groep met Teun de Groot die in mei 1945 onderweg was van Berlijn naar het westen: "Bij een boerderij hadden wij een fotoapparaat gevonden met een rolletje erin. Deze vriend uit Utrecht heeft bij zijn thuiskomst het rolletje laten ontwikkelen en de foto's naar Ameide gestuurd." De foto's laten zien hoe de groep onderweg o.a. door het slachten van dieren aan eten kwam.

- Op de onderste foto wijst de pijl naar "Teun de slachter".

moesten melden. Onderweg had ik een document in elkaar geknutseld, met geroofde stempels en al, waarop stond dat ik met Kata was getrouwd - anders kreeg zij geen repatriëringskaart voor Nederland, en moest ze naar Kroatië. We hadden al het nodige vernomen over Nederlanders die plots van hun Poolse of Russische liefde hadden moeten scheiden. Nerveus gaf ik het vervalste papier aan een Rus achter een schrijftafel. Hij vond het prima. Hij hoefde het maar over te schrijven. En we waren gehuwd.

Daarna werden we naar een groot open veld gebracht, waar duizenden mensen bivakkeerden. 's Nachts werden grote vuren gemaakt met alles wat maar branden wilde. De volgende ochtend moesten we achterop Amerikaanse vrachtwagens stappen. Onze paarden hadden we maar losgelaten, en een deel van de buit op de kar achtergelaten: te veel om mee te slepen. Daarna reden Russische chauffeurs ons in Amerikaanse vrachtwagens de Elbe over, naar Maagdenburg, in de Amerikaanse zone. Van daaruit werden we door Amerikanen naar een repatriëringskamp bij Wolfsburg gebracht. Ik dacht: hier kan ik de waarheid wel spreken. Ik sloeg mijn arm om Kata heen en zei tegen een Nederlandse tolk 'Dit is mijn meisje. Ze komt uit Kroatië.'

'Dan mag ze niet verder,' vertaalde hij de woorden van een Amerikaan. 'Ze moet naar Kroatië, tenzij je getrouwd bent.'

'Ik kan hier toch niet zomaar even trouwen?' 'Jawel,' zei de tolk de Amerikaan na, 'morgenochtend ga je gewoon naar het gemeentehuis.'

'Al voor negenen stonden we, nogal verwilderd, voor de deur van het gemeentehuis. Theunis droeg een valschermbroek van een dode Duitser - onderweg gevonden. 'Haben Sie zwei Zeugen?' vroeg de ambtenaar van de burgerlijke stand.

We hadden maar één getuige, een Nederlandse ex-dwangarbeider uit onze groep.'

'Ik wees: 'Daar zit een vent achter een typemachine. Laat die zijn handtekening maar zetten.' De ambtenaar zette vervolgens nog een paar stempels op de trouwakte - een Duitser houdt van stempels - en wederom waren we gehuwd. 's Middags stapten we in een goederenwagon; de Amerikanen gooiden regelmatig een blik met koek of vlees naar binnen. Onze eerste officiële huwelijksnacht lagen we in die goederenwagon lekker tegen elkaar aan. Met vier volle koffers om ons heen geplaatst.

De keislag van het spoor veranderde in grind: we waren in Nederland. In Maastricht stapten we uit en moesten we in de rij staan: je leek meer op een gevangene dan op iemand die uit Duitsland kwam en eindelijk bevrijd was! 'Hé,' zei iemand, in een uniform van de repatriëringsdienst, 'heb je een moffin meegebracht?'

'Ik begreep er niets van: ik, een mof? Prompt werden we naar een hok geduwd waar je helemaal met DDT werd ingespoten.'

'Ik had verwacht dat ik met open armen zou worden ontvangen, maar werd behandeld als een hond - een dwangarbeider had moeten onderduiken, was de

stemming. Om beurten moesten we ons melden in een kantoortje. Hand in hand stapten we binnen. Ik had geruchten gehoord over buitenlandse vriendinnen die in Maastricht zó over de grens waren gezet. 'Eén voor één naar binnen,' riep een man achter de schrijftafel, 'stuur haar maar even terug.' Maar als je zes weken onderweg bent geweest, ben je wel zo'n beetje zigeuner, en ik barstte uit: Als je dat nog één keer roept, sla ik ie net zo ver onder die tafel als dat je er nou boven zit!' Toen begon-ie in te binden. 'Ik ben getrouwd,' zei ik, iets kalmer nu, 'en mijn vrouw blijft bij mij.' We werden voorlopig ondergebracht in een school, tot we verder konden. Nogal bot wendde ik mij tot Kata: 'Zo, en vanaf nu moet je Nederlands praten. 'Ik moest alles in het Duits vertalen, maar daar hadden ze hier een gruwelijke hekel aan.'

'Ik hield het voorlopig op Duits. Kom nou!'

Toen onze namen eindelijk op een groot bord verschenen, gingen we via vele omwegen naar het voormalige kamp Amersfoort. Waar mannen en vrouwen in aparte barakken moesten slapen. Kata zei: 'En nou wil ik sterven...'

'Ik was op, na al het reizen' En nu dit weer...

'Maar de volgende ochtend mochten we naar huis. Eerst met de trein naar Utrecht, waar het zwart zag van de mensen. Velen waren op zoek naar vermiste familieleden: 'Waar heb je gezeten? In Berlijn? Heb je die en die gekend?' Vervoer was er nog nauwelijks. Uiteindelijk kwam er een man naar ons toe die wat wilde verdienen en aanbood ons - met nog wat anderen - in zijn oude T-Fordje naar huis te rijden. 'Stop maar vooraan,' zei ik tegen de chauffeur, 'hier op de Lekdijk.' Het laatste stukje wilde ik lopen.

Een voorjaarswindje streek over mijn haren, ik keek uit over het water van de Lek - onveranderd was het voort blijven stromen. Voor ik het wist stonden we boven mijn ouderlijk huis. Ik keek naar beneden en zag een van mijn zussen de mat kloppen. Ik riep: 'Goeiedag! Ik ben weer thuis!' Mijn zuster keek op en toen moest ik ineens gruwelijk janken. Hard en lang. Voor het eerst. Al die tijd in Berlijn, en tijdens onze zwerftocht naar huis, had ik mij groot gehouden. Maar nu mijn zus de dijk op rende, en riep: 'Theunis is terug!' kon ik mijn tranen niet meer stoppen.

Mijn broers en zussen kwamen allemaal naar ons toe gerend. Ik stelde Kata aan iedereen voor - ineens zag ik moeder staan, in de deuropening. Ik liep naar haar toe, ik strekte mijn armen uit, ze viel flauw. Ze viel regelrecht op de grond van schrik. 'Van vreugde!' 'Niet meer flauwvallen, anders ga ik weer weg' lachte ik nadat ze was bijgekomen. En ik trok Kata erbij. 'Moeder dit is Kata. Dit is mijn vrouw.' 'Ze sloot ons in haar armen.'

'Een van mijn zusters had vader inmiddels gewaar-schuw, hij was even het dorp in. Zo hard had ik die ouwe nog nooit zien trappen - nog óp de fiets viel hij me om de nek. En daarna vertelde ik het hele verhaal; hoe ik Kata had ontmoet, wat we doorstaan hadden samen. En dat ze mee naar Holland was gekomen omdat haar vader was overleden.'

'De vader van Theunis had drie zoons en vijf dochters, wist ik. Maar toen ons verhaal uit was, keek hij mij aan en zei: 'Ik heb zés dochters.'

'Kata en ik kregen één zoon. Hij is dol op Kroatië, waar we nog ieder jaar naar toe gaan. Ik ging bielzen leggen voor de Nederlandse Spoorwegen, waar ik niet best verdiende. Maar langzaam klom ik toch op.'

'Ik maakte zes dagen in de week bij mensen schoon. Zo spaarden we onze Solex bij elkaar. En daarna onze eerste brommer, een Diamant. Samen scheurden we er heerlijk op rond.'

'Nog altijd zeg ik: 'Ik wou dat ik je vader had gekend.' Kata spreekt veel over hem.'

'Zijn foto verbrandde in Berlijn.'

'Kata slaapt goed. Maar ik sta soms midden in de nacht naast mijn bed: denk dat er weer luchtalarm is.'

Foto links: Teun en Kata tijdens een wandeling op de Dam in Ameide in 1946.

Achter het ouderlijk huis van Teun, Lekdijk C44, was destijds een grote wiel. Op de foto Kata, Teun en Tippië.

De Franse Tijd...

Enkele gebeurtenissen in en rond

Bram Provoost

In juli 1810 kwam er na een maandenlange ruzie tussen de broers Napoleon, keizer van Frankrijk, en Lodewijk Napoleon Bonaparte, koning van Holland, een einde aan het korte bestaan van het Koninkrijk Holland¹. Per decreet van 9 juli werd het gebied ingelijfd bij het Franse keizerrijk. De tekst van het decreet is uiterst eenvoudig en zakelijk:

Parijs, 9 juli 1810

Wij, Napoleon, Keizer van de Fransen, Koning van Italië, Protector van het Rijnverbond, Mediator van de Zwitserse confederatie enz. enz. Hebben gedecreteerd en decreteren als volgt:

Art. 1

Holland is verenigd met het Keizerrijk

Art. 2

De stad Amsterdam is de derde stad van het Keizerrijk²

[enz.]

Keizer Napoleon stuurde Charles-Francois Lebrun³ naar het nieuwe gebied om orde op zaken te stellen. Lebrun was een oude getrouwe van Napoleon die al in 1799 had meegedaan aan de staatsgreep van Napoleon. Lebrun werd naast Napoleon als derde consul een belangrijk adviseur tijdens de periode van het Consulaat (1799-1804).

De drie Franse consuls (vlnr. Jean-Jacques Régis de Cambacérès, Napoléon Bonaparte, Charles-François Lebrun).

Bij zijn aankomst in Amsterdam op 14 juli 1810 was Lebrun 71 jaar oud en werd beschreven als een vriendelijke, erudiete man met een grote belangstelling voor en kennis van de klassieken. Hij werd stadhouder-prins van de zes nieuwe noordelijke "Hollandse" departementen en mocht rechtstreeks met Napoleon communiceren. Op 1 januari 1811 trad het Franse bestuur definitief in werking en werd Lebrun gouverneur-generaal over de zes departementen. Deze kregen ook nieuwe namen. Maastrand werd herdoopt tot departement van de **Monden van de Maas** (Franse: **Bouches-de-la-Meuse**). Het departement was ingedeeld in arrondissementen en kantons. Ameide en Tienhoven behoorden tot het arrondissement en kanton Gorinchem.

De departementen van het Koninkrijk Holland en de Oostenrijkse Nederlanden in het Franse Keizerrijk.

1 Over het conflict tussen beide broers is 2010 een boek verschenen: Wilfried Uitterhove: Koning, keizer, admiraal, 1810, De ondergang van het koninkrijk Holland. Uitgeverij Vantilt.

2 Na Parijs en Rome wordt Amsterdam de derde 'hoofdstad' van het Keizerrijk.

3 Charles-Francois Lebrun (1739-1825).

Ameide in de periode 1785-1814

Goswin de Stassart, Prefect van departement Bouches de la Meuse (Monden van de Maas).

De landdrost van Maasland, Carel Gerard Hultkamp, is na de inlijving in het Franse keizerrijk nog tot 1 januari 1811 Prefect van Maasland. Op die datum wordt de

Zuid-Nederlander Goswin de Stassart (Mechelen, 1780 – Brussel, 1854) de prefect van het nieuwe departement Bouches de la Meuse (Monden van de Maas).

De inlijving bij Frankrijk heeft ook voor het bestuur in de gemeenten de nodige gevolgen. In de loop van 1811 wordt de Franse gemeentewet ingevoerd, die voorschrijft dat de minimum omvang 500 inwoners bedraagt. Ameide en Tienhoven worden dan ook samengevoegd. Aan het hoofd van de gemeente komt een Maire (burgemeester), bijgestaan door een Adjoint Maire (adjunct burgemeester). De prefect van het Departement benoemt op 4 december 1811 Mr. W. Verhagen⁴ tot maire en J. Plooster⁵ tot adjoint van de “Commune d’Ameiden” gevormd door de samenvoeging van Ameide en Tienhoven.

De inlijving bij Frankrijk had een aantal administratieve veranderingen tot gevolg. Naast een aantal wetten werd de burgerlijke stand ingevoerd, waarin geboorte, overlijden, huwelijk en echtscheiding werden geregistreerd. Tot die tijd werden door de kerken registers voor doop en begraven bijgehouden, terwijl ook huwelijken in de kerk werden gesloten. Vanaf 1811 werden huwelijken gesloten door ambtenaren van de burgerlijke stand. In augustus 1811 werd het besluit afgekondigd met de verplichting om een achternaam aan te nemen.

Hoewel 1811 de start van de burgerlijke stand was, verschilde de feitelijke invoering van plaats tot plaats.

⁴ De al eerder genoemde en welbekende bestuurder Warnardus Verhagen (zie o.a. deel I).

⁵ Johannes Plooster was een aannemer, geboren te Brielle in 1757, gehuwd met Eva Bartha Duijbus, dochter van de dijkopzichter Marcellis Duijbus. Hij is overleden op 19 november 1828, gevonden in No. 92 (Voorstraat 4), zonder beroep, oud een en zeventig jaren.

In Ameide was dat op 1 januari 1812. De eerste geboorteakte werd opgemaakt op “den 29sten Januarij 1812 des voormiddags ten Negen Uuren” door “Warnardus Verhagen, Maire en Officier der Burgerlijken Staat der Gemeente van Ameide, Canton Gorcom, Departement der Monden van de Maas”. Het betreft de geboorte op 27 januari van Annigje de Bruin, dochter van Cornelis de Bruin, 27 jaar oud, ‘Arbeijdsman’ wonende aan de ‘Sluijsen dijk’ en zijn huisvrouw Ariaantje de Kruijk, 25 jaar. Getuigen bij de aangifte waren Hendrik de Kruijk, 46 jaar, Arbeijdsman en grootvader van de pasgeborene en Hendrik de Kiefte⁶, oud 68 jaar, Meester Kleeremaker wonende alhier aan den Dam.

De eerste acte van overlijden werd op 3 februari 1812 opgemaakt voor Frank van Kekem, die op 2 februari was overleden in het woonhuis (Nieuwstraat No. 73) van zijn broer, de 59 jaar oude koopman Johannes van Kekem.

De eerste huwelijksakte werd op 27 maart 1812 opgemaakt voor het huwelijk van de 28 jarige koopman Arie van Lomwel, wonende aan de Princegragt en de 19 jarige Gerrigje Oostrum uit Meerkerks broek. De invoering van de Burgerlijke stand en het aanleggen van een bevolkingsregister waren van belang voor de belastinginning en voor het de invoering van de dienstplicht. De dienstplicht bestond al in Frankrijk maar ook in de nieuwe departementen werd de militaire dienstplicht, toentertijd “conscriptie” genaamd, in 1810 ingevoerd. Iedere man van 20 jaar of ouder moest zich inschrijven. Door middel van loting werd bepaald wie dienst moest nemen (de loteling⁷) in het Franse leger.

De dienstplichtigen raakten direct betrokken bij de oorlogen die Napoleon in Europa voerde. Vele duizenden werden in eigen Hollandse regimenten gedwongen mee te strijden in de Grande Armée⁸ van Napoleon. Tijdens de veldtocht naar Rusland in 1812 zijn velen in gevechten gesneuveld of door koude en ontberingen overleden. De veldtocht was begonnen op 24 juni 1812 en op 14 september werd Moskou ingenomen, dat verlaten was en ontdaan van alle

⁶ Deze Hendrik de Kiefte zijn we in deel I in 1795 tegengekomen als lid van het Comité Revolutionnaire van Ameide.

⁷ In het boek De Loteling uit 1850 beschrijft Hendrik Conscience (1812-1883) het verhaal van een jonge man die door het lot wordt aangeduid om dienst te nemen in het leger van Napoleon.

⁸ Het ‘Grote Leger’ was de benaming van het multinationale leger van Napoleon. Tijdens de Russische veldtocht bestond het uit circa 700.000 militairen, waarvan 270.000 uit Frankrijk en de rest uit bondgenoten en vazalstaten. Slechts 20.000 man overleefden de veldtocht.

Hollandse infanterie bij de bruggen over de Berezina, Veldtocht naar Rusland (1812) Schoolplaat naar een schilderij van Jan Hoyneck van Papendrecht.

voorraden. Wegens voedselgebrek moest het leger zich in de winter weer terugtrekken uit Rusland. Vooral de slag aan de Berezina⁹ op 26 – 29 November 1812 eiste een groot aantal slachtoffers. Om de rivier over te kunnen steken werden twee bruggen geslagen. Eén daarvan werd aangelegd door 400 Nederlandse pontonniers onder bevel van kapitein G.D. Benthien¹⁰. Via de bruggen was ontsnapping mogelijk voor Napoleon en de restanten van zijn Grande Armée. Tussen de 15.000 en 25.000 Nederlandse militairen nemen aan deze veldtocht deel maar slechts enkele honderden keren behouden terug.

Gedurende de inlijving bij Frankrijk bleef het betrekkelijk rustig in Nederland. Van oorlogsgeweld was geen sprake. De economie leed wel onder de verscherping van het Continentaal Stelsel¹¹. Daarnaast waren belastingdruk en de dienstplicht een bron van ergernis onder de bevolking. Het meest opzienbarende in onze regio was het bezoek van Napoleon aan de nieuwe departementen in het najaar van 1811. Het blijkt dat het gemeentebestuur van Ameide er van overtuigd was dat de keizer ook Ameide aan zou doen tijdens die reis, maar helaas voor hen is het er niet van gekomen.

⁹ Een rivier in Wit-Rusland, zijrivier van de Dnjepr.

¹⁰ George Diederich Benthien (1767-1837) werd hiervoor onderscheiden met het Legioen van Eer. Van de 400 pontonniers keerden slecht 6 man en hun commandant terug in Nederland. In Dordrecht was de voormalige kazerne van de pontonniers aan de Buiten Walevest naar hem vernoemd.

¹¹ Continentaal Stelsel (Frans: Blocus continental) een maatregel van Napoleon waardoor elke handel tussen het Europees continent en Groot-Britannië verboden was.

Het bezoek van Napoleon aan Nederland

In 1810 wordt het Koninkrijk Holland ingelijfd in het Franse Keizerrijk. Al snel na de inlijving wil Keizer Napoleon zijn nieuwe gebieden bezoeken. De reis begint 18 september 1811 in Compiègne. Op 30 september voegt keizerin Marie Louise zich te Antwerpen bij de keizer. Vandaar gaat de reis naar Willemstad waar het gezelschap zich splitst. Keizer Napoleon gaat eerst naar Helvoetsluis en vandaar naar Dordrecht. Zaterdag 5 oktober 1811 reist hij door naar Gorkum. Keizerin Marie Louise reist 5 oktober vanaf Breda via Heusden naar Sleuwijk. Daar wordt de keizerin opgewacht door de burgemeester van Sleuwijk en zijn zoon; Herman Eliza Verschoor. Ook de raadsleden en de predikant geven acte de presence. “Na haar rijtuig verlaten te hebben, verpoosde zij eenige oogenblikken in een tent, die te harer ontvangst daar was opgeslagen. De prefect bood haar de eerbiedige hulde van hare in zijn departement wonende onderdanen aan. Daarop vroeg de keizerin aan Generaal van Hogendorp of zij zich met een sloep dan wel een met een jacht naar Gorinchem zou laten overzetten. Van Hogendorp stelde het eerste middel voor omdat een jacht minder snel ging.”

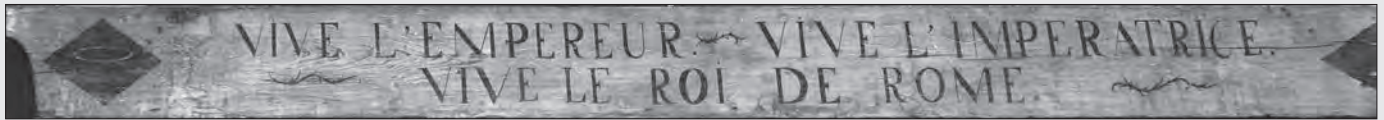
“Kort daarna begaf zich de keizerin in een prachtige, voor haar bestemde sloep, welke door den Dordtschen koophandel fraai versierd was en wier roeipersoneel bestond uit tot de gardes d’honneur behorende zonen van de voornaamste Dordtsche kooplieden. Na haare aankomst te Gorinchem begaf de keizerin zich naar de woning van den heer Van Loon, waar haar echtgenoot haar reeds eenigen tijd verbeidde om het middagmaal te gebruiken.”

Als keizerin Marie Louise (1791-1847) op 5 oktober 1811 met het veer bij Sleuwijk oversteekt is ze nog een jong meisje van bijna twintig jaar, maar al wel de moeder van de enige zoon van de Keizer, die op 20 maart 1811 werd geboren.

(Bron: folder Historische Vereniging Werkendam en de Werken ca).

Overtocht keizerin Maria Louise van Sleuwijk naar Gorkum (5 oktober 1811) M. Schouman Erfgoedcentrum Dordrecht.

“Leve de Keizer, leve de keizerin, leve de koning van Rome”.

Omtrent een bezoek aan Ameide en Tienhoven dat nooit doorging

In de loop van 1811 werden in Parijs en elders in Frankrijk minutieuze voorbereidingen getroffen voor het eerste en tevens enige bezoek van keizer Napoleon Bonaparte (1769-1821) en zijn tweede echtgenote, de Oostenrijkse prinses Marie Louise (1791-1847), aan de in juli 1811 bij Frankrijk ingelijfde Bataafse Republiek. Kosten noch moeiten werden gespaard om de grote veldheer en zijn omvangrijke gevolg een ontvangst te bereiden, vergelijkbaar met die van popsterren en andere iconen in onze dagen. Van meet af aan stond vast dat de hoofdstad Amsterdam, na Parijs en Rome ook de derde (hoofd)stad van het keizerrijk, het voornaamste reisdoel zou zijn. Dit hield in dat men de grote rivieren moest oversteken met behulp van een pont of een ander vaartuig. Bruggen van voldoende lengte en stevigheid om zulke oversteken mogelijk te maken, waren er tweehonderd jaar geleden immers nog niet. In Ameide en Tienhoven hielden de autoriteiten het allerminst voor uitgesloten dat de keizerlijke route naar Amsterdam via Gorinchem, Schoonhoven en Gouda zou leiden, waarbij wellicht ook de beide toen nog zelfstandige gemeenten zouden worden aangedaan. Daarom werd besloten alles in het werk te stellen om “den doorluchtigen soeverein” op passende wijze te kunnen onthalen. Een wezenlijk onderdeel van het huldebetoon werd gevormd door een lange plank, met op beide kanten het volgende opschrift:

”VIVE L'EMPEREUR, VIVE L'IMPERATRICE VIVE LE ROI DE ROME¹²”

Volgens de overlevering voltrok de passage van Ameide en Tienhoven zich zonder dat de Keizer en de zijnen zich iets gelegen lieten liggen aan de eerbewijzen. Dit laat onverlet dat de plank tot op de dag van vandaag bewaard gebleven is. Het object staat sinds enige tijd na enkele omzwervingen weer in het oude stadhuis op de Dam in Ameide.

Om voor de hand liggende redenen verschenen er in het laatste kwartaal van 2011 verscheidene publicaties, waarin uitgebreid aandacht wordt besteed aan het bezoek van Napoleon aan ons land. Afgaande op de inhoud van deze publicaties kan de conclusie geen andere zijn dan dat het keizerlijk gezelschap destijds niet via Schoonhoven en Gouda, maar via Leerdam, Vianen, Vreeswijk en Utrecht naar Amsterdam is getrokken. Ameide en Tienhoven worden in geen enkele publicatie vermeld.

Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid mag worden aangenomen dat de keizer op zondag 6 oktober van het in de aanhef van dit artikel genoemde jaar 1811 om 09.30 uur in een met acht paarden gespannen koets Gorinchem verliet om via Leerdam op weg te gaan naar Vianen. Daar ter plaatse gaan kenners van de lokale historie ervan uit dat Napoleon en zijn gemalin in het uit de zeventiende eeuw daterende pand Langendijk 14-16, het toenmalige café “Neerlands Welvaren”, verversingen gebruikten, alvorens de Lek per keizerlijke boeier werd overgestoken. Schippers uit Vreeswijk zorgden er voor dat de rest van het gezelschap binnen een uur aan de overkant van de rivier stond, waartoe vier ponten werden ingezet. Het is niet bekend of ze even vorstelijk werden beloond als de Zeeuwse vissers, die ruim een week eerder de overtocht van het Zwin voor hun rekening hadden genomen en daarvoor honderd gouden Napoleons en een jaargeld van driehonderd francs per man hadden gekregen.

Hoe het ook zij, benoorden de Lek werd er wederom gepleisterd, ditmaal in huize “De Geer” in Jutphaas, waar in later jaren de onfortuinlijke minister-president jonkheer mr. Dirk Jan de Geer (1870-1960) domicilie hield. Aansluitend ging de stoet in Vreeswijk via de Dorpsstraat, de Prins Hendriklaan, de Jutphasestraatweg, de Vreeswijksestraatweg, de Herenstraat en de Utrechtsestraatweg naar Utrecht, waar de keizer bij de Jeremiebrug in de stromende regen door een juichende menigte welkom werd geheten.

Op de route naar Utrecht ergerde Napoleon zich voortdurend aan de door de aanhoudende herfstregens bijkans onbegaanbare modderwegen. Deze ergernis had verstrekkende gevolgen, want op respectievelijk 21 oktober en 16 december 1811 werd bij decreet bepaald dat de weg tussen Gorinchem en Utrecht de status van “Route de première classe” (= (keizerlijke) route van de eerste klasse) diende te krijgen. Zo kwamen er tussen Vreeswijk en Juthaas en tussen Jutphaas en Utrecht klinkerbestratingen, die al in 1814 werden opgeleverd. Ter voorkoming van misverstand: de keizer nam wel de desbetreffende besluiten, maar de Fransen betaalden geen cent. De plaatselijke bevolking draaide voor de kosten op!

¹² Koning van Rome was Napoléon François Joseph Charles Bonaparte. Hij werd op 20 Maart 1811 geboren in het Tuilerieën Paleis in Parijs als zoon van Keizer Napoleon I en zijn tweede vrouw, Marie Louise van Oostenrijk. Als Napoleons oudste wettige zoon, was hij grondwettelijk Keizerlijke Prins en kroonprins, maar de Keizer gaf hem ook de aanspreektitel: “Zijne Majesteit de Koning van Rome”.

Eerder is al gememoreerd dat het bezoek aan Amsterdam het hoogtepunt van de keizerlijke rondreis was. In een artikel, dat werd gepubliceerd in de editie van het weekblad "Elsevier" van 8 oktober 2011, blikt Robert Stiphout als volgt op dit evenement terug: "Nergens was het onthaal zo groots als in Amsterdam. De hele met slingers en vlaggen versierde stad was uitgelopen om te zien hoe de 42-jarige Napoleon op 9 oktober binnenreed en de vergulde sleutels van de stad in ontvangst nam. Gracieus wuivend zat hij tijdens de "Blijde Inkomst" op een wit paard, schreef Amsterdammer Willem de Clercq in zijn dagboek. Enkele meters achter hem volgde zijn Egyptische bediende.

De grond dreunde toen de zesduizend militairen, bijna allen te paard, onder klokgelui en saluutschoten de stad binnentrokken. De negentienjarige Marie Louise volgde in een door zes appelgrauwe schimmels getrokken calèche. Overal waar het keizerlijk paar passeerde, hoorde de verslaggever van de "Oprechte Haarllemsche Courant" eenstemmig de vreugdekreet van leve de keizer en leve de keizerin". Toen de keizer op de Dam verscheen, raakten "aller harten ontvonkt". De Dam werd herdoopt tot Place Napoleon".

Volgens Stiphout zou de keizer bij zijn vertrek uit Amsterdam hebben gezegd: "ik kom jullie snel weer bezoeken". Zoals bekend, is het daar nooit van gekomen. Tenslotte: men zou verwachten dat in de biografie, die de befaamde historicus prof. dr. Jacob (Jacques) Presser (1899-1970) kort na de Tweede Wereldoorlog over Napoleon schreef, in ruime mate aandacht wordt besteed aan diens bezoek aan de Bataafse Republiek. Het tegendeel is het geval. Er wordt in het 632 pagina's tellende, met de Wijnaendts-Franckenprijs bekroonde boek met geen woord gerept van hetgeen zich hier te lande in de periode van 29 september tot 31 oktober 1811 heeft afgespeeld.

(Hans van den Heuvel)

Het einde van Napoleons overheersing in Europa

Tegen het einde van 1813 was de positie van Napoleon erg verzwakt. Zoals hierboven beschreven was in 1812 een groot deel van de Grande Armée vernietigd tijdens de Russische Veldtocht. De Bevrijdingsoorlogen begonnen om de Fransen uit de rest van Europa te verdrijven. Tijdens de Volkerenslag, die tussen 16-18 oktober 1813 bij Leipzig plaatsvond, werd het leger van Napoleon verslagen door de coalitielegers van Rusland, Pruisen, Oostenrijk en Zweden. Napoleons leger bevatte ook Poolse en Italiaanse troepen en Duitsers van de Rijnbond. Bij de strijd waren meer dan 600.000 soldaten betrokken en het was daarmee de grootste veldslag in Europa vóór de Eerste Wereldoorlog. Na de verloren slag koos ook een aantal bondgenoten van Napoleon de zijde van de Geallieerden. Napoleon werd gedwongen terug te keren naar Frankrijk terwijl de geallieerden zich haastten om hun mogelijkheden uit te buiten. Ze vielen Frankrijk binnen, Napoleon werd gedwongen af te treden en in het voorjaar van 1814 verbannen naar Elba.

De Staatsomwenteling in Holland: Van het Franse Keizerrijk naar het Soeverein Vorstendom der Verenigde Nederlanden

Als in de loop van november 1813 de uikomst van de Slag bij Leipzig ook in Holland doordringt, veroorzaakt dit onrust bij de Fransen, die zich geleidelijk terugtrekken in een aantal vestingen en ook tot onrust in de steden, waardoor de Franse positie ernstig verzwakt wordt. In Amsterdam en andere plaatsen zijn er relletjes, waarbij 'Oranje boven' wordt geroepen. In Den Haag neemt een groep notabelen rond Gijsbert Karel van Hogendorp het heft in handen om een Voorlopig Bestuur te vormen. Doel was om anarchie

in de steden en een inlijving bij Pruisen of Engeland te voorkomen. Zij wilden in alles voorzien tot Prins Willem Frederik van Oranje-Nassau zou terugkeren uit ballingschap. (Willem Frederik is de zoon van de in 1795 in gevluchte Erfstadhouder Willem V, die op 9 April 1806 was overleden.) Op 20 November 1813 nemen Gijsbert Karel van Hogendorp (1762 - 1834) en Adam François Jules Armand Graaf van der Duyn van Maasdam (1771 - 1848) het Voorlopig Bestuur op zich onder de naam Algemeen Bestuur. Het zogenaamde 'driemanschap' wordt gecompleteerd met Leopold Graaf van Limburg Stirum (1758 - 1840) die als Gouverneur van Den Haag een soort Minister van Defensie is. In de proclamatie van 20 november kondigen Van Hogendorp en Van der Duyn van Maasdam aan dat zij het algemeen bestuur opvatten.

Al zoo de Regeringloosheid veel is voorgekomen in de meeste steden, door wyze voorzieningen van de notabelste Ingezetenen, maar het **ALGEMEEN BESTUUR** geheel verwaarloosd en in niemands handen is, terwyl het geroep van alle zyde om zulk een **BESTUUR** tot redding van het Vaderland, onze harten diep getroffen heeft; **ZOO IS HET** dat wy besloten hebben hetzelve op te vatten tot de komst van **ZYNE HOOGHEID** toe. - *Bezwerende alle de brave Nederlanders om zich te vereenigen tot ondersteuning van dit ons cordaat besluit.*
GOD helpt die genen, die zich zelve helpen.

's Gravenhage, den 20ste November 1813.

(Geteekend) **F. VAN DER DUYN VAN MAASDAM.**
G. K. VAN HOGENDORP.

Proclamatie bij de aanvaarding van het Algemeen Bestuur in naam van de Prins van Oranje.

Op zondag 21 november 1813, namens hun kandidaat - de 'erfprins', richtten ze zich tot alle Nederlanders in een proclamatie:

“Nederlanders! Het ogenblik is geboren, waarop wij ons Nationaal bestaan hernemen; de zegepraal der Bondgenoten heeft de hoogmoed van onze [Franse] onderdrukker vernederd, heeft zijn reuzenmacht vergruist”.

In deze proclamatie melden zij, dat er een Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden is, in naam van de Prins van Oranje. Alle landgenoten worden ontslagen van hun eed van trouw aan de Keizer der Fransen.

Een delegatie wordt naar Engeland gezonden om Prins Willem Frederik van Oranje Nassau op te sporen. Hij wordt 21 november in Londen gevonden en krijgt een brief overhandigd met daarin de uitnodiging om naar zijn vaderland terug te keren en als 'Soeverein vorst' de 'Hooge regeering' op zich te nemen. Willem Frederik was 'hoogst gelukkig' met dit kordate handelen en schreef nog dezelfde dag aan Van Hogendorp: 'Ik hoop binnen weinige dagen te volgen en ik gevoel een groot ongeduld om mij weer te vereenigen met mijn landgenooten na negentien jaren die ik er van gescheiden ben geweest.'

De Prins vertrekt op 26 November maar door het slechte weer duurt de overtocht vier dagen. Op 30 November 1813 om 16.00 uur keert erfprins Frederik Willem op het strand van Scheveningen terug op vaderlandse bodem. Hij wordt echter geen Stadhouder Willem VI, maar hij aanvaardt op 2 december 1813 om 12.00 uur in de Nieuwe Kerk in Amsterdam de Soevereiniteit als Constitutioneel Vorst van de Vereenigde Nederlanden. Zijn woorden bij de proclamatie zijn de volgende:

“Gij wilt het Nederlanders, dat ik U meer zal zijn, dan ik U zonder mijne afwezigheid zou geweest zijn. Uw vertrouwen, Uwe liefde legt de Soevereiniteit in mijne handen, en van alle zijde dringt men op de aanneming daarvan, wijl de nood van het Vaderland, wijl de toestand van Europa dit vordert.”

Op 6 December 1813 dechargeerde Vorst Willem de Eerste het Algemeen Bestuur. Daarmee was in de noordelijke Nederlanden de Staatsomwenteling van het Franse Keizerrijk naar de Souvereiniteit der Vereenigde Nederlanden voltooid. Door het Congres van Wenen werden de Noordelijke Nederlanden met de Zuidelijke Nederlanden samengevoegd om een sterke buffer te vormen aan de noordgrens van Frankrijk. Op 16 maart 1815 nam soeverein vorst Willem I zelf de titel koning der Nederlanden aan. Hij werd ook hertog van Limburg en groothertog van Luxemburg. Voor de inhuldiging in de Nieuwe Kerk is een houten model van een kroon met goud beschilderd, blijkbaar was er zo snel niets anders voorhanden. Zo ontstond een Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

De aanvaarding van het Hoog Bewind door het Driemanschap in naam van de prins van Oranje op 21 november 1813 ten huize van G.K. van Hogendorp.

Gijsbert Karel van Hogendorp, in kamerjas, zit aan de tafel in zijn woonkamer, Kneuterdijk 8 te Den Haag. Naast hem, gehuld in een mantel, staat Van Limburg Stirum, de militaire gouverneur van Den Haag. Hij wijst op kolonel Witte Tullingham en diens officieren, die hen steunden. Achter de stoel van Van Hogendorp staat Van der Duyn van Maasdam. Het tafereel stelt voor het moment, waarop op zondagmorgen 21 november 1813 de militaire gouverneur van Den Haag, Leopold van Limburg Stirum, met officieren en manschappen van de Nationale Garde het huis van Gijsbert Karel van Hogendorp aan de Kneuterdijk binnenkwam om deze te bewegen het voorlopig landsbestuur in naam van de prins van Oranje op zich te nemen.

(Schilderij van J.W. Pieneman, 1779-1853, 70 x 86,5 cm, Rijksmuseum, Amsterdam).

Landing van de Prins van Oranje in Scheveningen (Schoolplaat J.H. Isings Jr., 1956).

De inhuldiging van Willem I als soeverein vorst in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.

Willem den Eersten, Souverein Vorst der vereenigde Nederlanden.

Wat gebeurde er op regionaal en lokaal niveau?

Het Algemeen Bestuur dat op 21 november 1813 was gevormd, vaardigde in snel tempo proclamaties en bevelen uit. Zo komt er een speciale “Proclamatie aan de magistraten en de regeeringen van het platte land.” Daarin wordt de volgende mededeling gedaan: “Daar in sommige dorpen de autoriteiten zich hebben gabsenteerd, zo gelasten wij, dat aldaar en overal waar zulks mogt gebeuren de meest gegoede en bestgezinde opgezetenen de handen in een slaan, zig constitueeren tot een Provisioneele regering met een President”. Gedaan in Den Haag, den 22 november 1813. Op 25 November komt er nog een speciale order aan “de in en opgezetenen van de Alblasserwaard” om “Te wapen te vliegen om de overstroming te verhinderen waarmede de Franschen hen dreigen.” Gaat het hier om een echte dreiging of is het propaganda om anti-Franse gevoelens op te roepen. Het kan een effect gehad hebben bij de ingezetenen van de Alblasserwaard, want de herinnering aan de overstroming van februari 1809, minder dan vijf jaar geleden, was zeker nog aanwezig. Het is voor te stellen dat de angst voor het water er in de Alblasserwaard nog goed in zat en dat de oproep van het Algemeen Bestuur goed opgevolgd werd. Vanaf eind November 1813 krijgt onze streek steeds meer te maken met het terugtrekken van de Franse troepen naar de vesting Gorinchem en het oprukken van de voorhoedes van de Geallieerde troepen, die vooral uit Kozakken en Pruisen bestaan. Hoe ging de Franse terugtocht in onze streek? In de archieven van het Algemeen Bestuur, bevinden zich ingekomen brieven die een indruk geven van de situatie in de regio Alblasserwaard en Vijfheerenlanden.

Zo is op 4 december 1813 vanuit Vianen een verslag ingekomen over de situatie in de omgeving. Van de Provisioneele regeering van Vianen, geteekend: D. van der Vlist en nog 12 anderen:

“Na alvorens eenige troupes der Franschen alhier op den 26 Nov. van Gorinchem te hebben zien inrukken, die met en onder bevel van den generaal Bouvier des Eclats bij ons kwartier hielden en ter dekking van de vlugtende bagages en administratiën der Franschen strekken moesten, ontdekten wij alras en onverwacht de retraite van den generaal Molitor en bijhebbende troupes op Zondag den 28 derzelfde

maand des morgens te 9 uren, die vervolgens naar Gorinchem retireerden, alhier eene bezetting van 1000 man en den generaal Bouvier achterlatende, waardoor onze ingezetenen met de inkwartiering van 14 á 16 man in ieder huis werden belast, en bij de onzekerheid hoelang wij hiermede zouden belast blijven, bekreop ons de angst van weldra van levensmiddelen, die wij nu niet meer zooals te voren van Utrecht konden bekomen, verstoken, en blootgesteld te zijn aan de grootste ellende en armoede, ja zelfs aan hongersnood daar wij niet evenals te Gorinchem waren gewaarschuwd om ons van levensmiddelen te voorzien.

Kort na het vertrek van Molitor, vertoonden zich reeds te 12 uur Kozakken aan Vreeswijk anders gezegd aan de Vaart, hetwelk ten gevolge had, dat de generaal Bouvier aan onzen kant van de Lek batterijen met twee stukken geschut deed plaatsen”.

1 December 1813: ‘s morgens 5 á 6 uur trokken de Franschen af: bij die retraite is te Leksmont, een uur van hier naar Gorinchem, een bij ons bekend braaf bouwman omgekomen en twee gekwetst”:

Om 9 uur de Kozakken in de stad: “derzelve commandant nam van deze stad voor Z.D.H. den Heere Prince van Oranje bezit. Velen dier troepen die geen paarden hadden requireerden dezelve ook van particulieren die zich niet onttrokken, om tevens met het leveren van fourage, hooi, brood en vleesch, alsmede van paarden en wagens tot transport der van tijd tot tijd aankomende troupes, met de meesten ijver aan alles te voldoen”. Proclamatiën Algemeen Bestuur afgekondigd, vlag van den toren en aan de ondergeteekenden het provisioneel bestuur opgedragen. Aanbeveling van de belangen der stad, die, ‘aan den nieuwen straatweg gelegen, aanhoudend aan doorloop van troepen blootstaat.”

Met “den nieuwen straatweg” wordt het gedeelte Gorinchem-Vianen van de Route Impériale –keizerlijke weg – bedoeld¹³. Na zijn bezoek aan het bij het Keizerrijk ingelijfde Koninkrijk Holland in oktober 1811, verordonneerde Napoleon dat de weg van Antwerpen naar Amsterdam een klinkerbestrating moest krijgen. De weg liep van Antwerpen via Breda, Raamsdonkveer, Gorinchem, Vianen en Utrecht naar Amsterdam. Het gedeelte van Gorinchem naar Vianen is nog steeds aanwezig en liep via Arkel, Meerkerk en Lexmond, voor een deel via al bestaande onverharde wegen. Voor het gedeelte Lexmond naar Vianen werd een geheel nieuwe weg aangelegd, tot Helsdingen dwars door de bouwlanden. De weg werd in gedeelten aangelegd en verbeterd en medio September 1813 opgeleverd. Net op tijd om gebruikt te worden voor de terugtrekking van de Franse troepen naar Gorinchem.

Over de situatie rond Nieuwpoort is gerapporteerd in een verslag uit Gouda van 1 December 1813. Van der Hoeve te Gouda (aan den Prins): “Te Nieuwpoort was volgens een deserteur de sterkte der Franschen 3000 man en 4 stukken kanon. Dagelijks komen hier door een menigte matrozen die de Fransche oorlogschepen verlaten hebben en naar hunne huizen we-

¹³ W. van Zijderveld, De straatweg Gorcum-Vianen. Het moeizame ontstaan. Historische Reeks Oud-Gorcum, nr. 15, 2001.

derkeeren. Ik veronderstel dat als men hier een fonds had voor de werving, men vele manschappen zoo voor de marine als te land zoude kunnen engageeren”.

“Zoo komt de heer ingenieur Stoelendraye bij mij, wiens verhaal overeenkomt met het hiervoren gemelde. Zed. had nog gehoord dat een gedeelte geschut van Nieuwpoort op Ameide en Meerkerk was vervoerd, en dat de Russen de kabel van de pont gekapt hadden en zij op elkanderen vuurden. De spraak gaat dat er in Gorinchem 2000 man versche troupes gekomen waren”.

Aan de zuidkant van de Alblasserwaard kwam het een aantal malen tot een treffen tussen de zich uit het westen, Den Haag, Rotterdam en Dordrecht terugtrekkende Franse troepen en de oprukkende Geallieerden. De Geallieerden waren opgerukt tot bij Giessendam waar de kolonel der cavalerie Rom van Pouderoyen met 40 kozakken en 26 Pruisen in stelling gaat. Op 6 December 1813 schrijft Rom van Pouderoyen, aan van Stirum, uit Hardinxveld:

“Gisteren om 4 uur in den morgen heeft de vijand Hardinxveld verlaten en geretireerd op Schelluinen. “De vijand maakt aldaar een doorsnijding in den dijk en verhakkingen; dit zal echter niet beletten dat ik na het renfort van twee regimenten kozakken en twee stukken geschut, mij door den Prins Narischkin toegesonden, ontvangen te hebben, den vijand van daar zal tragte te delogeren en alzoo de stad Gorinchem meerder te benauwen. Bij voortdoring denkt de vijand in den zin te hebben de stad te verdedigen, schoon de troepen die in dezelve liggen niet van de beste zijn”.

Daarin vergiste Rom van Pouderoyen zich behoorlijk. Het Beleg van Gorinchem zou een langdurige strijd zijn. Napoleon had eerder Gorinchem “de sleutel tot Holland” genoemd en hij wees nu Gorinchem aan als de vesting, die de aftocht van de Fransen naar het zuiden moest dekken. Na de omsingeling volgde een langdurig beleg. Op 22 januari 1814 werd vanaf de overzijde van de Merwede een langdurig bombardement ingezet, dat zeer zware verwoestingen aanrichtte. Op zondagmorgen 30 januari, tijdens de hevigste beschietingen tot dan toe, werd omstreeks 10 uur vanuit batterij nr 4, die onder commando stond van kapitein Severeijns, met een worp van 17 pond buskruit een mortier afgevuurd, waarbij “de directie was op de pelmolenbatterij, dog was de wind tegen en was een der bomben in het kruytmagazijn, welk waarschijnlijk digterbij was, gesprongen en heeft eene verschrikkelijke explosie veroorzaakt”. De gevolgen van deze inslag waren vreselijk: enkele kruitkisten, gevuld met 40 kardoezen voor elk der 7 vuurmonden op het bastion (bij anderen was er sprake van 2400 á 2500 pond buskruit) werden getroffen en ontploften. Door de kracht van de explosie trilde de hele stad op haar grondvesten, terwijl de ontploffing tot op vele uren hoorbaar was. Er vielen 17 doden en vele gewonden, de lichaamsdelen van de slachtoffers lagen overal verspreid tot op de Appeldijk en het ijs in de Merwede. Nadat rook, stof en kruitdamp waren opgetrokken, bleek de omvang van de ramp pas ten volle. Vooral de in de onmiddellijke nabijheid van de

getroffen Franse batterij staande pelmolen¹⁴ van Klaas Broeksmit werd zeer zwaar gehavend.

Prenten van Cornelis de Jonker en Arnoldus Lamme geven een voortreffelijk beeld van de aangerichte schade aan de molen: de romp boven de stelling was volledig opengereten, de muren van het stenen onderstuk voor een deel weggeslagen, de vernielde gaande werken werden zichtbaar, de stelling was grotendeels weggevaagd, één der roeden afgebroken, terwijl alle hek- en scheerlatten verdwenen waren. Werkelijk een troosteloos ruïne, waar alleen nog maar plaats was voor de sloper.

Gezigt der ruïne van den pelmolen te Gorinchem, kort na het springen der kruitkisten op den 30 januarij 1814, van buiten de stad te zien. Van prentmaker: Johannes van Hiltrop, naar tekening van: Cornelis de Jonker.

Door de bombardementen van de Pruisische kanonnen was ongeveer drie kwart van de huizen in Gorinchem verwoest. Uiteindelijk gaven de Franse commandant, generaal Rampon, en de 3500 Franse en Patriottische verdedigers zich over. Op 20 februari verlaten de Fransen de stad. De sleutels van de vesting worden die dag op een wit satijnen kussen overgedragen aan de commandant van de zegevierende Pruisen, majoor Klinckowström.

Het einde van het beleg van Gorinchem betekende niet dat de Fransen vertrokken van het Nederlandse grondgebied, Bergen op Zoom viel op 9 maart 1814. Zelfs na de troonsafstand van keizer Napoleon op 6 april 1814 en zijn verbanning naar het eiland Elba

Antoine-Guillaume Rampon (1759 – 1842), Frans generaal, commandant van de Franse troepen tijdens het Beleg van Gorinchem 1813/1814.

14 De Pelmolen op Bastion VI. In een pelmolen werd gerst gepeld tot gort.

bleven een aantal door Franse troepen bezette vestingen zich verzetten. Zo viel Deventer op 26 april; Coevorden op 29 april, Den Helder op 4 mei en Naarden op 12 Mei. Na een beleg van meer dan zes maanden was de vesting Delfzijl de laatste die zich overgaf. Op 23 mei 1814 werd Delfzijl door de Fransen verlaten.. De commandant aldaar, kolonel Pierre Maufray (1768-1833), weigerde te geloven dat Napoleon verslagen was.

Wat gebeurde er eind 1813 en begin 1814 in Ameide en Tienhoven?

Zoals we hiervoor hebben kunnen lezen, vonden er in het gebied rondom Ameide-Tienhoven de nodige troepenbewegingen en schermutselingen plaats. De gemeenten in de regio weten nog niet zo goed wiens kant ze moeten kiezen. De Fransen zijn nog niet weg en de 'bevrijders' nog niet aangekomen. Ook wordt de regio opgeroepen om voedsel te leveren aan de Franse troepen in de vesting Gorinchem, en deze troepen trekken eind november ook nog naar Nieuwpoort. Na de komst van Russische Kozakken in Schoonhoven, trekken de Fransen op 1 december via Ameide naar Gorkum terug. Waarschijnlijk is dit de aanleiding voor het gemeentebestuur van Ameide om partij te kiezen.

Bij het Algemeen Bestuur te 's-Gravenhage komt op 3 december 1813 de volgende brief aan:

“Schout en verdere leden van de stede Ameide geteekend: Warnardus Verhagen, schout en secretaris, J. Plooster, J. van den Andel, A. van der Ham, G. van Tienhoven, J. van Lomwel, Joh. Van Kesteren, Herman Vermaat, C. Verhagen. – Tot hier toe onder den Franschen snaphaan de handen gebonden geweest, maar thans, God dank! Vrije ademtocht en aansluiting bij het Algemeen Bestuur.”

Deze bestuurders onder het Franse gezag hebben, voor degenen die belangstelling hebben in de historie van Ameide en Tienhoven, bekende namen. De bekendste is natuurlijk Warnardus Verhagen, een beroepsbestuurder, over wie in meerdere artikelen uitvoerig is geschreven in dit Nieuwsblad. Hier noemt hij zich schout en secretaris, maar hij was bij de inlijving in het Franse keizerrijk per 1 januari 1811 tot

Maire (burgemeester) van de gecombineerde gemeente Ameide en Tienhoven benoemd. Hij bleef dan ook na de Franse tijd actief in het bestuur van Ameide. Na de Staatsomwenteling van 1813, blijft hij burgemeester van Ameide en Tienhoven tot zijn overlij-

Warnardus Verhagen, ca. 1821.

den op 22 augustus 1832, 78 jaar oud.

In december 1813 is het met de oorlogsprikelen in onze regio nog niet afgelopen. De belegering van de vesting Gorkum door Pruisische troepen vraagt veel van de regio. Deze troepen moesten van allerlei levensmiddelen voorzien worden. Zowel voor mens – brood, vlees, kaas en jenever – als voor dier – hooi, stro en haver – en omdat het een koude winter was ook van brandhout. De bewoners van de regio moesten ook meehelpen aan het uitvoeren van belegeringswerken te Gorkum, zoals het weggappen van bomen, het afbreken van huizen en het opwerpen van verschansingen. De burgemeesters in de regio kregen opdracht om aan al deze verplichtingen te voldoen. Soms probeerden ze zich daaraan te onttrekken, maar dat werd niet in dank afgenomen. Toen de burgemeester van Ameide, Warnardus Verhagen, begin februari 1814 zijn collega te Streefkerk verzocht 12 wagens naar Gorkum te zenden, voldeed Streefkerk hier niet aan. Dat kwam Ameide op een forse uitbrander te staan. De burgemeester van Ameide schreef op 4 februari, 's avonds om half twaalf aan zijn collega te Streefkerk het volgende: “Ze gingen als Turken tegen mij aan, omdat uw wagens er nog niet waren en deden alsof het mijn schuld was. Ik heb nog nooit voor zoo'n heet vuur gestaan als in de laatste dagen”.¹⁵ Burgemeester zijn viel ook toen al niet mee. Na de overgave van Gorkum en het vertrek van de Franse troepen wordt het rustig, maar het is nog niet helemaal over met de Fransen. Op 1 maart 1815 keert Napoleon, die Elba ontvlucht is, nog een keer terug in Frankrijk en krijgt daar opnieuw veel aanhang onder de bevolking en steun van het leger. Op 18 juni 1815 wordt zijn leger door een coalitieleger verslagen in de Slag bij Waterloo. Napoleon wordt verbannen naar het eiland Sint Helena, waar hij op 5 mei 1821 sterft, 51 jaar oud. Een bijkomstigheid van de terugkeer van Napoleon is dat Soeverein Vorst Willem I zichzelf op 16 maart 1815 uitroept tot Koning der Verenigde Nederlanden en Hertog van Luxemburg. Zo wordt het einde van de Franse tijd tevens de geboorte van het Koninkrijk der Nederlanden. De overgang na de Franse tijd was dan ook heel anders dan die na het einde van de “Duitse Tijd 1940-1945”. Na de Franse tijd was ‘vergeten en vergeven’ een belangrijk uitgangspunt. Men wilde door samenwerking de door velen onderkende verworvenheden van de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) verder uit bouwen. In feite is in deze periode de grondslag gelegd voor de modernisering van het openbaar bestuur van Nederland. Vanaf 1813 ontstaat er een staatsinrichting gebaseerd op een grondwet die weliswaar nog de nodige aanpassingen behoeft, maar toch de basis is van huidige staatsvorm. Zo is er van de Bataafsche Republiek, met zijn eerste grondwet en verkiezing van een vertegenwoordigend lichaam, via het Koninkrijk Holland en het Franse keizerrijk een directe lijn te leggen naar het Koninkrijk der Nederlanden. Het is mijn hoop dat we bij de viering van 200-jaar Koninkrijk dit stukje voorgeschiedenis van 1795 tot 1813 niet zullen vergeten.

¹⁵ Streefkerk, in de dagen toen Nederland van de Fransche overheersing verlost werd. P. de Jong, 1913.

Het Nieuwjaarswensen...

Teus Schep, cultuurtheoloog

Het jaar 2014, zoveel weten we al wel, wordt een jaar in crisistijd. Ik wens ons allemaal toe, dat dit feit nu juist dit jaar tot een wonderlijk goed jaar zal maken, met nieuwe wegen, nieuwe creativiteit, nieuwe openheid voor elkaar en voor wat ons bindt, en nieuwe rijkdom op geestelijk gebied.

'De beste wensen', 'Gelukkig Nieuwjaar', 'Veel heil en zegen', we wensen elkaar in allerlei toonaarden de komende dagen weer het allerbeste voor dit nieuwe jaar. Dat er wat dat betreft al een lange, nu zo goed als vergeten, traditie in ons land bestond, vertelt de Schoonhovensche Courant van maandag 31 december 1928 in onderstaand artikel:

Het Nieuwjaarswensen

Er is een tijd geweest, dat in ons land niet minder dan drie Nieuwjaarsdagen waren. Dat is te zeggen, de menschen waren het er niet over eens, op welken dag ze nu eigenlijk 't begin van 't jaar behoorden te vieren. Op den Eersten Kerstdag, den Eersten Paaschdag of 1 Januari. Don Louis de Requesens, de opvolger van Alva in ons land, die landvoogd was van Filips II, bepaalde, dat het kerkelijk en burgerlijk jaar op 1 Januari zou beginnen.

Een hele oude gewoonte is het geven van geschenken op Nieuwjaarsdag. Ieder deed daaraan mee. Kloosters, gasthuizen, allerlei gestichten van liefdadigheid deelden brood en geld uit aan de armen. Zelfs de ongelukkigen, die in de gevangnissen versmachtten kregen hun Nieuwjaarsgeschenk en wie er voor in aanmerking kwamen, kregen vermindering van straf.

Vóór de huizen der rijken werden met Oudejaar tafels aangericht met een groot aantal kaarsen verlicht, en vol ververschingen voor de voorbijgangers, die gerekend konden worden tot de behoeftigen te behoren.

Ook de aanzienlijken gaven elkaar geschenken en ontvingen ze tevens. In de gezinnen namen niet alleen de huisgenooten, maar ook de dienstboden deel aan de feestmalen. Later kwam 't gebruik, dat deze laatsten 'n zekere geldsom kregen om zichzelf te tracteren. Zoo is de naam fooi (feestmaal), overgegaan op 't geld, dat gegeven werd.

Bij drommen gingen de Nieuwjaarswenschers de huizen langs, om aan te bellen, 'omme lieflijk met malcanderen te verkeren' of 'zesthalven om de maag te zalven.' 't Was dikwijls zoo, dat ze de foaien niet altijd 'lieflijk gingen verteren', maar soms in losbandigheid langs de straten zwerden.

Het Nieuwjaarswensen is een diep en algemeen ingewortelde gewoonte geworden en in de groote steden zijn er menschen, die deur aan deur gaan

wensen, en heel wat centen bij elkaar halen.

Bij de laatste zin van bovenstaand artikel is de auteur klaarblijkelijk bij de eigen tijd aangeland.

Wat hij de grote steden noemt, en niet de dorpen en kleine stadjes in onze waarden, komt omdat al ruim tien jaar voor de vorige eeuwwisseling men in deze streek het zat werd dat op Nieuwjaarsdag steeds maar weer de bel ging, en de dienstbode wel zo'n beetje bij de deur kon blijven staan om centen aan de armen uit te delen. Dat de arme medemens hulp nodig had was duidelijk. In de winter was er voor daggelders, rietsnijders e.d. weinig werk en was het armoe troef. Eén dorp begon ermee, en door de berichtgeving erover in de Schoonhovensche Courant volgden binnen de kortste keren alle andere: voortaan werd ergens eind december onder de inwoners een collecte gehouden ten behoeve van een nieuwjaarsgift voor de armen, en werd het vervolgens de armen verboden nog op Nieuwjaarsdag langs de huizen te gaan. Op zaterdag 5 januari 1889 vermeldt een artikeltje in de Schoonhovensche Courant:

AMEIDE 8 Jan. Ter beteugeling van het zoo lastige nieuwjaarswensen aan de huizen, is door verschillende ingezetenen dezer gemeente weder een belangrijke som bijeengebracht en op nieuwjaarsdag door tusschenkomst der beide armbesturen uitgedeeld. Ruim honderd hoofden van huisgezinnen uit den behoeftigen stand¹ hebben zich tot het ontvangen eener gift aangemeld en aan een ieder kon, naar gelang der behoefte, van f. 3,- tot f. 0,75 worden uitgereikt.

In Oudewater geeft men in 1890 op deze zelfde manier op Nieuwjaarsdag de armen en behoeftigen geen geld, maar van het eerder opgehaalde geld: 'spek, erwten en brandstoffen' (Schoonhovensche Courant, zaterdag 27 december 1890).

¹ Hoe het kan dat Ameide zoveel armen en behoeftigen had, wordt duidelijk in het goed gedocumenteerde prachtige onderzoek naar verzuiling, politiek, kerk, onderwijs en sociale controle en de ontwikkeling die op die terreinen plaatsvonden in de periode 1870 - 1940, van Carla Jonker, *Macht en armoede aan de rivier. Ameide en Tienhoven 1870 - 1940*, Stichting Carla Jonker, 2010.

Waarom werden de schilderijen *Twee lachende jongens* van Frans Hals en Jacob van Ruysdael's *Bosgezicht met bloeiende vlier* twee keer gestolen uit het hofje van mevrouw van Aerden in Leerdam?

Herman Beckmann

In de nacht van donderdag op vrijdag 27 mei 2011 werden rond drie uur 's morgens twee schilderijen uit het hofje van mevrouw van Aerden in Leerdam¹ gestolen. De schilderijen zijn

Twee lachende jongens,² van Frans Hals³ en Jacob van Ruysdael's *Bosgezicht met bloeiende vlier*.

Op het schilderij van Frans Hals staan twee jongens ten halve lijve afgebeeld, van wie de voorste in een kan kijkt. In de 17de eeuw werd deze kannenkijker geassocieerd met onmatig alcoholgebruik. De achterste knaap heeft er ook duidelijk schik in. Op een gravure van Jan van de Velde II (ca. 1593-1641)⁴ staat een kannenkijker met een gedicht van de Haarlemse dominee Samuel Ampzing (1590-1632):

*De kroeg is myne kerk, de dronke biergelagen
Die syn myn daegelyks werk en al myn vuyl bejagen.
Myn keel is altyd droog en diend wel staeg genat:
Soo sweld myn dicke balg gelyck een Bacchus-vat*

Wat opvalt bij dit schilderij is de losse penseelvoering van Frans Hals. Door te variëren in de penseelstreken bereikt Hals een uitmuntende stofuitdrukking, zowel in de bontmuts als van de geglazuurde stenen kruik. De bontmuts kan aangeven dat de drager een 'cranck hoofd' heeft. Dat betekent zoveel als dat de drager niet geheel bij zijn positieven is. In de 17de eeuw werden vaak dronken oude gekken en boeren die boven hun theewater waren zo afgebeeld.

Op 3 november 2011 werden de schilderijen van

1 Zie ook het artikel *Het hofje van mevrouw van Aerden te Leerdam* in het Nieuwsblad van maart 2012.

2 Olie op doek, 58 x 69,5 cm. Geschilderd in 1626-1627. Gesigneerd en ongedateerd: FH. Integraal en voltooid. Een kopie in het Brooklyn Museum te New York (paneel 18,5 x 21,5 cm) van alleen de figuur op de voorgrond wordt wel als voorstudie of als authentieke kopie beschouwd.

3 Frans Hals (??-1666). Het jaar van zijn geboorte is niet met zekerheid te bepalen. Ook de plaats waar hij geboren is, is onbekend. Hij huwde voor 1611 Annetgen Harmens en voor de tweede maal Lijsbeth Reiniers. Zijn meest bekende werken hangen in het Frans Hals Museum in Haarlem. Zijn portretten getuigen van een overmatige levenslust en van een diepe, scherpe observatie.

4 Jan van de Velde was tekenaar en graveur. Hij ging in de leer bij de graveur Jacob Matham in Haarlem. Vanaf 1614 stond hij daar ingeschreven als meester bij het Sint-Lucas gilde. Van de Velde vervaardigde verschillende series etsen van landschappen. De tekeningen en etsen van Van de Velde kenmerken zich door eenvoudige composities en vloeiende arceringen. Zijn landschappen hadden grote invloed op het werk van andere kunstenaars, onder wie Rembrandt. Naast landschappen produceerde hij portretten en genre. In het begin werkte Van de Velde naar zijn eigen ontwerpen, later baseerde hij zich op werk van onder meer Willem Buytewech, Pieter Saenredam en zijn neef Esaias van de Velde (Wikipedia).

Frans Hals en Jacob van Ruysdael⁵, die in mei van dat jaar waren gestolen, door de politie teruggegeven aan de beherend regent mr. M.H. Kruyswijk van het museum het hofje van mevrouw van Aerden. De politie heeft vier mannen aangehouden in verband met de roof. De verdachten komen uit de omgeving van Utrecht en Amsterdam en variëren in leeftijd van 48 tot 62 jaar. Drie van hen zaten voor 14 dagen vast. De vierde was voortvluchtig nadat de rechter-commissaris hem op vrije voeten had gesteld.

Eind november 2012 publiceerde het Algemeen Dagblad het volgende artikel:

Geen lintje, maar stevig 'brommen' voor helers schilderijenroof Leerdam

Dordrecht. De vier mannen die een deel van het vindingsloon wilden opstrijken voor de twee uit het Hofje van mevrouw van Aerden in Leerdam gestolen schilderijen moeten 30 en 24 maanden de cel in. De straf van de Dordtse rechtbank valt voor twee daders zelfs zes en twaalf maanden hoger uit dan de eis van de officier van justitie. Volgens de rechter is het aandeel van drie van de vier verdachten ongeveer gelijk.

Leo van V. uit Utrecht vond dat hij eigenlijk een lintje had verdiend voor het terugbezorgen van de twee uit Leerdam gestolen schilderijen van Frans Hals en Jacob van Ruysdael.

De 'Hals' heeft een geschatte waarde van 15 miljoen euro; de Van Ruysdael zou rond een ton waard zijn. Beide schilderijen werden in 1988 ook al eens uit het Hofje gestolen. Toen werd ook tipgeld betaald.

Van V. hoopte met drie mededaders zes ton op te strijken van het vindingsloon dat was uitgelooft voor het terugbezorgen van de twee topstukken. Het overige miljoen van het vindingsloon zou gaan naar de opdrachtgevers van de diefstal.

Van V. en mededader Hans S. deden twee weken geleden tijdens de rechtszitting voorkomen of zij louter goede bedoelingen hadden met de transactie. De rechter dacht daar duidelijk anders over 'Heling en witwassen van geld. Door uw handelen blijft diefstal van waardevolle schilderijen lucratief. Zonder heler geen steler.'

5 Jacob van Ruysdael (1628-1682). Leerling van zijn oom Salomon van Ruysdael. Zijn oeuvre is zeer veelzijdig. Hij schilderde landschappen, duingezichten en zeegezichten. Zijn beroemdste werk is *De molen bij Wijk bij Duurstede* in het Rijksmuseum.

De politie wist de schilderijen te onderscheppen door een burger als pseudokoper en vertegenwoordiger van een verzekeringsmaatschappij in te zetten. De advocaten eisten vrijspraak omdat daardoor volgens hen sprake was uitlokking. De rechter verwierp die redenering.

De zwaarste straf was voor Paulus R. uit Noordwijk. Hij kreeg 36 maanden cel, waarvan zes voorwaardelijk. Hij wordt gezien als de schakel tussen de onder- en bovenwereld die de opdrachtgevers van de roof in contact bracht met de helers. Hij stond ook garant voor de miljoen euro tipgeld die de deal moest opleveren.

Op 14 oktober 1988 werden exact dezelfde schilderijen ook al eens gestolen. De binnenvader¹ werd

¹ De binnenvader is de directeur van het hofje en woont in een van de huizen van het hofje. Hij moest Nederlands Hervormd zijn en een niet te kinderrijk gezin hebben.

25 minuten onder schot gehouden terwijl de dief op zijn dooie akkertje de schilderijen van de muur schroefde. Later bleek dat de beruchte Amsterdamse drugsbaron Klaas Bruinsma de opdrachtgever was geweest. Op 27 juni 1991 werd de topcrimineel Bruinsma voor het Hilton hotel in Amsterdam geliquideerd. Zijn Chileense lijfwacht, Charlie da Silva begon daarna onderhandelingen met de IRT² over de teruggave van de twee schilderijen.

De Nederlandse overheid was bereid 500.000 gulden 'bewaarloon' te betalen.

Door zaken te doen met criminelen wordt een precedent geschapen voor een volgende diefstal. De dieven van vorig jaar waren geen kunstkenner, maar kozen doelbewust deze twee schilderijen uit, omdat er in het verleden losgeld voor was betaald.

² IRT=interregionaal rekercheteam.

Links: "Twee lachende jongen" en rechts "Bosgezicht met bloeiende vlier".

Onafhankelijkheidsfeest Koninkrijk der Nederlanden in Ameide en Tienhoven (1813-1913).